T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE AİLE HUKUKUNA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe SERİM

Ankara, 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE AİLE HUKUKUNA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Yüksek Lisans Tezi

Gökçe SERİM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nadi GÜNAL

Ankara, 2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK ANABİLİM DALI

ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ'NDE AİLE HUKUKUNA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nadi GÜNAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
……	……
……	……
……	……
……	……
……	……

Tez Sınav Tarihi: ……/……../2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/2018)

Gökçe SERİM

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER II
KISALTMALAR V

BİRİNCİ BÖLÜM
ESKİ HUKUK DÖNEMİ'NDE ROMA AİLESİ

I. AİLE KAVRAMI (*FAMILIA*) 1
A. ROMA AİLE HUKUKU 1
B. ROMA'DA AİLE TERİMİ 3
C. ROMA AİLESİNİN TARİHSEL KÖKENİ 5
1. Eski Hukuk Dönemi'nde Aile 9
2. Geniş Anlamda Roma Ailesi (*Familia Communi Iure*) 12
3. Dar Anlamda Roma Ailesi (*Familia Proprio Iure*) 14
D. ROMA AİLESİNDE AKRABALIK 15
II. *PATRIA POTESTAS* KAVRAMI 18
A. GENEL OLARAK 18
B. *PATRIA POTESTAS*'IN KAPSAMI 19
C. *PATRIA POTESTAS*'IN SINIRLARI 26
D. *PATRIA POTESTAS*'IN SONA ERMESİ 30
III. *PATER FAMILIAS* VE *MATER FAMILIAS* KAVRAMLARI 31
A. *PATER FAMILIAS* 31
1. Genel Olarak 31
2. *Pater Familias*'ın Malvarlığı 33
B. *MATER FAMILIAS* 37
IV. EVLİLİK 39
A. NİŞANLANMA (*SPONSALIA*) 39
1. Genel Olarak 39
2. Nişanlanmanın Şartları 41
3. Nişanlanmanın Hüküm ve Sonuçları 44
4. Nişanın Bozulması 45
B. EVLENME (*MATRIMONIUM*) 46
1. Genel Olarak 46

2. Evliliğin Hukuki Geçerliliği 50
3. Evlenme Ehliyeti....53
a. *Patricius - Pleb* Evliliği....54
b. Roma Vatandaşı - Yabancı Evliliği....54
c. Özgür - Köle Evliliği....55
4. Evlenme Yaşı....56
5. Evlenme Engelleri....59
C. *MANUS*'LU VE *MANUS*'SUZ EVLENME....61
1. Genel Olarak....61
2. *Manus* Sözleşmesi....65
D. *DOS*....69
1. *Dos*'un Tanımı ve İşlevleri....69
2. *Dos*'un Kullanım Hakkı....71
E. BOŞANMA (*DIVORTIUM*)....73
1. Genel Olarak....73
2. Boşanma Hakkı Sahibi ve Nedenleri....74
a. Erkeğin Boşanma Hakkı....74
b. Kadının Boşanma Hakkı....77
3. Boşanmanın Sonuçları....78
V. KADININ HUKUKİ VE SOSYAL STATÜSÜ....80
A. GENEL OLARAK....80
B. KADININ EHLİYETİ....82
C. KADININ MİRAS HAKKI....86
D. *LEX OPPIA*....87
E. ROMA TOPLUMUNDA KADIN....90

İKİNCİ BÖLÜM
ROMA AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞİM VE BU DEĞİŞİMİ DÜZENLEMEYE YÖNELİK İMPARATOR EMİRNAMELERİ

I. ROMA AİLESİNDEKİ DEĞİŞİMİN NEDENLERİ....92
A. *PATRIA POTESTAS*'IN ZAYIFLAMASI....96
B. EVLİLİKLE İLGİLİ DEĞİŞİMLER....98
1. *Manus*'suz Evliliklerin Çoğalması....100
2. Evlenme Yasaklarının Genişletilmesi....101

3. Babalık Karinesinin Getirilmesi 103
C. KADININ HUKUKİ VE SOSYAL STATÜSÜNDEKİ DEĞİŞİMLER 104
1. Kadın Üzerindeki Vesayetin Kalkması....104
2. Kadının Ticaret Yaşamında Rol Alması....107
II. *CONTUBERNIUM* VE *CONCUBINATUS* KAVRAMLARI....108
A. *CONTUBERNIUM*....108
1. Genel Olarak....108
2. Kölelerin Evliliği 109
3. Azatlıların Evliliği 110
B. *CONCUBINATUS*....113
III. İMPARATOR EMİRNAMELERİ....118
A. İMPARATOR *AUGUSTUS*'UN EVLİLİK KANUNLARI....118
1. *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* 119
2. *Lex Papia Poppea*....124
3. *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis* 129
B. NESEBİ DÜZGÜN OLMAYAN ÇOCUKLARA YÖNELİK YAPILAN DÜZENLEMELER 134
C. KADININ BOŞANMA HAKKINI ELDE ETMESİ....137
D. YAŞAM VE ÖLÜM HAKKINI SINIRLAYAN DÜZENLEMELER....141
E. ÇOCUK VE ANNENİN BİRBİRLERİNE MİRASÇI OLABİLMELERİ HAKKININ TANINMASI....144
1. *Senatus Consultum Tertullianum*....144
2. *Senatus Consultum Orphitianum*....146

SONUÇ 148
ÖZET 151
ABSTRACT 153
KAYNAKÇA....155

KISALTMALAR

AÜEHFD : Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHF : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFM : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
AÜHFY : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
AÜSBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bas. : Basımevi
BCE : Before Common Era (Milattan Önce)
Bkz. / bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Cels. : *Celsus*
Cod. : *Codex*
Çev. : Çeviren
D. : *Digesta*
Dicle ÜHFD : Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
dn. : Dipnot
Dr. : Doktor
Gai. : *Gaius*
GSÜHFD : Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Ins. : *Institutiones*
Ius. : *Iustinianus*
İnönü ÜHFD : İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İstanbul Kültür ÜHFD: İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜ : İstanbul Üniversitesi
İÜHFM : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜMHAD : İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi
İÜY : İstanbul Üniversitesi Yayınları
Kit. : Kitapevi
Maltepe ÜHFD : Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Marc. : *Marcianus*
Mat. : Matbaa
MHAD : Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi

Modes.	**:**	*Modestinus*
MÖ	**:**	Milattan Önce
MS	**:**	Milattan Sonra
No.	**:**	Numara / Number
Pau.	**:**	*Paulus*
pr.	**:**	*Principium* (Prensip)
Prof.	**:**	Profesör
S.	**:**	Sayı
s.	**:**	Sayfa
Selçuk ÜHFD	**:**	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Tab.	**:**	*Tabula* (Levha)
Ulp.	**:**	*Ulpianus*
Vol.	**:**	Volume
Y.	**:**	Yıl
Yay.	**:**	Yayınevi
Yeditepe ÜHFD	**:**	Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
YKY	**:**	Yapı Kredi Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ HUKUK DÖNEMİ'NDE ROMA AİLESİ

I. AİLE KAVRAMI (*FAMILIA*)

A. ROMA AİLE HUKUKU

Roma hukukunda, bugün kullanılan şekliyle, terimsel olarak bir aile hukuku bulunmamaktaydı[1]. Eski Hukuk Dönemi'nde, Klasik Hukuk Dönemi'nde ve Klasik Sonrası Dönem'de, modern kullanımıyla aile hukuku şeklinde bir ayrım yapılmamıştı. *Glossator'*lar da böyle bir ayrım ekleme yoluna gitmemişlerdi. Bununla birlikte Roma hukukunda da aileyi ilgilendiren belli bir kurallar bütünü vardı[2]. Bu kuralların çoğunluğunu, geleneklerine fazlasıyla bağlı Romalıların gelenekleri *(mores maiorum)* oluştursa da[3]; Romalı hukukçular, bugünkü bakış açısıyla aile hukuku olarak

---

1 SCHWARZ Andreas, (Çev. DAVRAN), **Aile Hukuku**, Ülkü Mat., İstanbul, 1942, s. 3; KOSCHAKER Paul, (Çev. AYİTER), **Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, Sevinç Mat., Ankara, 1977, s. 301; OĞUZOĞLU Cahit, **Roma Hukuku**, Yeni Desen Mat., Ankara, 1959, s. 79; AKINCI Şahin, **Roma Hukuku Dersleri**, Sayram Yay., Konya, 2003, s. 209.

2 AYİTER Kudret, **Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku**, Ayyıldız Mat., Ankara, 1960, s. 3; GÖNENÇ Fulya İlçin, **Roma Hukukunda Kadın**, XII Levha Yay., İstanbul, 2010; ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem – KARAMAN Başak, "Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri", **GSÜHFD**, C. 1, 2006, s. 256.

3 SCHWARZ (Çev. DAVRAN), *Aile Hukuku*, s. 5; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 301; SCHULZ Fritz, **Principles Of Roman Law**, Clarendon Press, Oxford, 1956, s. 83; GÜNAL Nadi, "Roma Hukukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları, **Doğu Batı Dergisi**, Romalılar I, S. 49, 2009, s. 12.

değerlendirilebilecek kuralların, malvarlığını ilgilendiren kısımlarını mallara ait hukuk; kişileri ilgilendiren kısımlarını ise insanlara ait hukuk adı altında düzenlemişlerdi[4].

Aile hukukunu, insanlara ilişkin hukukun bir kısmı oluşturmaktaydı. Bu açıdan, karı ve koca arasında evlilikten doğan ilişkiler; *pater familias'*ın çocuklarla olan ilişkileri, vasinin vesayet altındaki kişiyle olan ilişkileri aile hukukuna girmekteydi ki bunların hepsi Roma hukukunda hâkimiyete dayalı ilişkilerdi. Roma'da, aileyi oluşturan bireyler arasında bu tarz bir hâkimiyet ilişkisinin bulunması, ailevi ilişkilerde bireyler arası bir eşitliğin söz konusu olmadığı anlamına geliyordu. Hatta sonradan değişerek kişilerden ziyade, mamelek üzerindeki hâkimiyeti ifade eder hale gelse de; Eski Hukuk Dönemi'nde bu hâkimiyet, *pater familias'*ın çocuklar; vasinin vesayet altındaki kişi; kocanın *manus* sebebiyle karısı üzerindeki doğrudan hâkimiyeti anlamına gelirdi[5].

Bu tarz bir hâkimiyet hakkına sahip *pater familias,* koca veya vasi; Eski Hukuk Dönemi'nde bu hakkı kendi yararı doğrultusunda istediği gibi kullanabilirdi. Özellikle *pater familias'*ın, velayet hakkı doğrultusunda sahip olduğu hâkimiyet hakkı, Eski Hukuk Dönemi'nde sonsuzdu ve müdahale edilemiyordu[6].

---

4 SCHWARZ (Çev. DAVRAN), *Aile Hukuku,* s. 5; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 301; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 34.

5 PUGLIESE Giovanni, (Çev. UMUR), "Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış", **İUHFM**, C. 22, S. 1-4, 1956, s. 339; SCHWARZ Andreas, (Çev. BASMAN), **Roma Hukuku Dersleri Tarihi Kısım ve Umumi Doktrinler**, C. 1, Kenan Mat. İstanbul, 1943, s. 98; UMUR Ziya, **Roma Hukuku Tarihi Giriş – Kaynaklar – Umumi Mefhumlar – Hakların Himayesi**, Fakülteler Mat., İstanbul, 1982, s. 384.

6 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 43, 299; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 384; LEVY BRUHL Henri, (Çev. NAİL), "Eski Roma Aile Hukukunda İki Cereyan", **İÜHFM**, C. VI, S. 1, 1940, s. 147; GÜNEŞ CEYLAN Seldağ, **Roma Hukukunda Evlenme (*Matrimonuim*)**, Yetkin Yay., Ankara, 2010, s. 30.

B. ROMA'DA AİLE TERİMİ

Roma'da *familia* terimi, bugünkü anlamıyla aile terimine en yakın kullanımdı. Bununla birlikte bu kullanım, Roma hukukunda ailenin bugünkünden oldukça farklı yapısı sebebiyle, esas olarak tam anlamıyla günümüz ailesini karşılamamaktadır. Çünkü Roma hukukundaki *familia* terimi *pater familias'*a bağlı tüm kişilerin ve kölelerin oluşturduğu topluluk anlamına gelmekteydi[7].

Bir görüşe göre, Roma'nın ilk zamanlarında *pater familias*'ın malvarlığı *familia* ve *pecunia*[8] olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı[9]. *Pecunia*, hayvan sürüsü anlamına geldiği için, *pater familias*'ın malvarlığındaki hayvanları oluşturmaktaydı. *Familia* ise önceleri *pater familias*'ın tüm malvarlığı anlamına gelmekle birlikte, sonradan hâkimiyeti altındaki kişileri ifade eder hale gelmişti. Roma'nın daha sonraki zamanlarında *familia* ve *pecunia* ayrımına rastlanmadığı için, esas olarak bu ayrımın tam olarak neleri kapsadığı da netleştirilememiştir[10].

---

7 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 98; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 385; GÜRİZ Adnan, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, AÜHFY, No. 253, Ankara, 1969, s. 26; BERKİ Şakir, "Romada Aile Hukuku", **AÜHFD**, C. XIV, 1-4, 1957, s. 111; GÜNEŞ CEYLAN Seldağ, **Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku**, Yetkin Yay., Ankara, 2004, s. 30.

8 "*Kökensel olarak bu terim, malvarlığının diğer türlerinden ayırmak amacıyla büyükbaş hayvanları ifade etmek için kullanılmaktaydı*. (BERGER Adolf, **Encyclopedic Dictionary Of Roman Law**, Transactions Of The American Philosophical Society, New Series, Vol. 43, Part 2, 1953, s. 624)."

9 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 98; OĞUZOĞLU, s. 26.

10 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 98.

Aile konusunda dikkati çeken bir diğer kullanım, *domus*[11] terimiydi. *Domus*, kimi zaman ev anlamında kullanıldığı gibi[12]; kimi kaynaklarda doğrudan, aileyi ve aile birliğini ifade etmek için *familia'*nın yerine kullanılmıştır[13].

Ev anlamıyla *domus,* tüm aileyi oluşturan fertlerin ve bunların ilâhlarının ikametgâhı olan; Roma'nın değişen iktisadi düzeniyle birlikte İmparatorluk Dönemi'nde yerini çok daha büyük ve farklı yapıda binalara bırakan bir ev tipiydi. Romalılar *domus* için net bir anlamda karar kılmayıp; anlamları iç içe geçecek şekilde, kimi zaman *domus*'u fiziksel manada evi ifade etmek için, kimi zaman tüm aile fertlerini kapsayacak şekilde, aileyi ifade etmek için kullanmışlardır[14]. *Paribeni, domus*'un, Romalılar için, herhangi bir ikametgâhtan çok daha derin bir anlamı olduğunu; bu açıdan *domus* ve ikametgâhın, İngilizce'deki '*house*' ve '*home*' kelimeleri arasındaki farkla benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir[15].

---

11 "*Berger'e göre, öncelikli olarak, evi ifade etmeye yarayan domus kelimesi, kimi zaman familia, gens ve tapınak anlamlarına da gelmiştir.* (BERGER, s. 442)."

12 LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147; OĞUZOĞLU, s. 81; ÜSKÜL ENGİN - KARAMAN, s. 276; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 49; PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP), *"*Roma Hukukunda Aile Kurumu*",* **İÜHFM**, 1935, C. 1, S. 3, 1935, s. 375; DI MARZO Salvatore, (Çev. UMUR), **Roma Hukuku**, İsmail Akgün Mat., İstanbul, 1954, s. 150; VEYNE Paul, (Çev. ILGAZ), "Roma İmparatorluğu", Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, YKY, 2006, İstanbul, s. 47; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN Özlem, *"*Roma Toplumunda Kadının Konumu*",* **İnönü ÜHFD**, C. 4, S. 2, 2013, s. 25.

13 LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 112; GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet-Vesayet*, s. 31; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 52; VILLERS Robert, (Çev. TAHİROĞLU), *"*Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar Kadının Hukuki Durumu*"*, **İÜHFM**, C. 39, 1974, s. 428; BERKİ Şakir, **Roma Hukuku**, Ankara, 1949, s. 142.

14 SALLER Richard P., "Familia, *Domus* And The Roman Conception Of The Family", **Phoenix**, Vol. 38 (1984) 4, s. 355.

15 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 375.

Örneğin, bir Romalının, *domus*'undan memnuniyetle bahsetmesi halinde bu kişinin fiziksel anlamda evinden mi, aile bireylerinden mi, yoksa ailesindeki kişiler üzerinde kurduğu hâkimiyetten mi bahsettiğini anlamak neredeyse imkânsızdır[16]. Bu kullanımlar içerisinden hangisi tercih edilirse edilsin, Roma ailesi için ortak olan, aile içinde *pater familias'*ın şahsı ve elinde bulundurduğu hâkimiyet hakkıdır[17].

C. ROMA AİLESİNİN TARİHSEL KÖKENİ

Hâkimiyet üzerine kurulu Roma ailesi; *Seneca*'ya göre, bir dini inanışın bir arada tuttuğu ortak bir üretim, mülkiyet ve hukuk birliği olması sebebiyle[18]; *Bonfante*'ye göre, içeride birliği ve düzeni sağlayan, dışarıda ise düşmanlara karşı koruma yükümlülüğüne sahip olması sebebiyle[19]; devlet içinde ayrı, küçük bir devlet gibiydi[20].

Roma ailesini bu şekilde siyasi bir yapılanma olarak gören bu görüşleri eleştiren *Luzzato, Volterra, Pugliese*'ye göre ise; ailedeki herkesin, mutlak bir *pater familias* hükmü altında, ortak bir amaç için çalışması, Roma aile yapısının iktisadi yönünden

---

16 SALLER, s. 347.

17 UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 385.

18 GÖNENÇ, *Kadın*, s. 38.

19 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 340.

20 DI MARZO (Çev.UMUR), s. 135; AKINCI, s. 208; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 38; PUGLIESE (Çev.UMUR), s. 340; FRIER Bruce W. – MCGINN Thomas A. J., **A Casebook On Roman Family Law,** Classical Resources Series, No. 3, 2003, s. 11; UMUR Ziya, **Roma Hukuku Ders Notları**, Beta Yay., İstanbul, 1999, s. 168.

ileri gelmekteydi ve bu iktisadi yön de ziraatti. Bu açıdan bazı yazarlar, Roma ailesini, siyasi değil; iktisadi bir yapılanma olarak kabul etmişlerdir[21].

Her iki görüş için de ortak fikir, Roma'nın yaşantısının, temel olarak tarıma ve hayvancılığa dayanmasıdır. Yaşamı devam ettirebilmek için gereken el emeğinin, köle veya aile evladından gelmesi bir farklılık arz etmemiş; bu sebeple *pater familias* karşısında ikisi arasında büyük bir ayrım yaratılmadığı gibi; kadınlar, aile evlatları ve kölelerin de, ayrı bir malvarlığı edinmeleri, ailenin devamı açısından gereksiz görülmüş; *pater familias*'ın kurduğu ilişkiler yeterli kabul edilmiştir[22].

Roma büyük bir devlete dönüşmeden önce, iktisadi açıdan diğer toplumlarla karşılaştırılamayacak ölçüde büyük zorluk ve sıkıntılar çeken[23] ve bu yüzden ziraat çatısı altında birleşen Roma ailesinin öncelikli amacı, büyük bir siyasi yapılanma kurmak değil; en basit şekliyle, hayatın devamını sağlamaktı[24]. Bu amaçla tarıma yönelen Romalılar, topluluklar halinde belli toprak parçaları üzerinde, ortak bir amaç

---

21 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 261; UMUR, *Ders Notları*, s. 84; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 428; TAMER GÜVEN Diler, *"*Roma Hukukunda Kadının Mirasçılığı*"*, **İÜHFM**, C. LVII, S. 1-2, 1999, s. 226.

22 VILLEY Michel, (Çev. TAHİROĞLU), **Roma Hukuku Güncelliği**, Der Yay., İstanbul, 1985, s. 25; "*Bu durum temelde, kadının Roma toplumundaki konumunu da belirleyen etken olmuştur.* (AKSARAY Buse, **Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti**, On İki Levha Yay., İstanbul, 2012, s. 58). "

23 "*Böylesine güç, çetin olmuş Roma'nın kuruluşu*. (VERGILIUS, (Çev. EYUBOĞLU), ***Aeneas***, Payel Yay., İstanbul, 2015, s. 28). "

24 UMUR, *Ders Notları*, s. 169; PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP), *"*Roma Hukukunda Aile Kurumu*"*, **İÜHFM**, 1935, C. 1, S. 1, 1935, s. 79-80.

için çalışmışlar; bu da tek bir *pater familias* hâkimiyeti altında, iktisadi kökenli bir aile yapısının oluşmasına sebebiyet vermiştir[25].

Romalılar, belli bir topluluk oluşturmaya başladıkları ilk günden, imparatorluğun ilerleyen zamanlarına kadar hem asker hem çiftçi olarak kalmışlardır. Bir vatandaş olarak siyasal aktivitelerde bulunmanın esas amacı onlar için, mallarını ve topraklarını gerektiği gibi savunabilmek olmuştur[26]. Bir diğer deyişle, ne kadar büyük bir imparatorluk kurmuş olurlarsa olsunlar, çiftçi ve asker kökenli Romalılar için en büyük öncelik, hayatta kalabilmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmak olmuştur. Bu sebepledir ki, siyasi alanda Yunan etkisi altında kalarak[27], özgün fikirler ortaya koyamamışlardır[28].

Yukarıda değinilen tüm görüşler için ortak kanaat, Roma devletinin oluşumunda, yükselişinde ve çöküşünde ailenin çok büyük etkilerinin olmasıdır[29]. Bu kadar sert ve sağlam bir temele dayalı aile anlayışı sayesindedir ki fakir ve güçlükle hayatını sürdüren Roma halkı, yok olmamış; aksine, büyük bir medeniyet kurmayı başarmıştır[30].

Aile ilişkilerinin Roma hukukundaki geleneksel yönü, Roma aile hukuku düzenlemelerinin, günümüz hukukunu, malvarlığına ilişkin hukuka nazaran daha az

---

25 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 2.

26 BARROW Robert Hilliard, (Çev. GÜROL), **Romalılar**, Varlık Yay., İstanbul, 1965, s. 5.

27 ÜSKÜL ENGİN - KARAMAN, s. 255; SÖĞÜT İpek Sevda, **Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtalar**, XII Levha Yay., İstanbul, 2014, s. 89.

28 *Roma İmparatorluğu'nun, kültürel alanda Yunan etkisinde kalmasına rağmen, siyasi alanda çok büyük fikir ve başarılara imza attığını savunan aksi görüş için bkz.* SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım,* s. 9.

29 TALİP Şemsettin, "Roma Tetkikleri I Eski Roma'da Hususi Hayat*",* Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, **Capitolivm**, İstanbul, 1934, s. 134.

30 PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP), *"*Roma Hukukunda Aile Kurumu*",* **İÜHFM**, C. 1, S. 2, 1935, s. 235.

etkilemesine; bu sebeple Roma hukukunun ailevi bölümlerinin pek çok kısmının kendine özgü kalmasına sebep olmuştur[31]. Esasen bu durum, ailevi kurumların, kurallarını hemen hemen her uygarlıkta örf veya dinden almasından ve dünya tarihinde sayısız medeniyetin, sayısız örf, adet ve din kuralının bulunmasından kaynaklandığı için; sadece Roma medeniyetine özgü değildir[32]. Aynı sebeplerle, Roma devletindeki yabancılar, *Ius Gentium* kuralları uyarınca rahatça borç altına girip, mülkiyet edinebildikleri halde; hiçbir zaman *pater familias* kabul edilmemişler ve diğer aile hukukuna ilişkin kurallar, *Ius Gentium'*a alınarak kendilerine uygulanmamıştır[33].

> **Gai. Ins. 1.55:** *"Ius autem potestatis quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus[34]."*
>
> **Gai. Ins. 1.55:** *"Meşru bir evlilik sonucu baba olan kişinin çocukları üzerinde hâkimiyeti vardır, bu hak Roma vatandaşlarına özgüdür, çocuklar üzerinde Roma'da olduğu gibi bir hâkimiyet tanıyan başka bir ulus neredeyse yoktur."*

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, *Gaius*'a göre bu sistem tamamen kendine özgüydü ve bu şekilde bütünüyle *pater familias* hâkimiyetine dayalı bir aile yapısı, çağdaşı uygarlıklar arasından yalnızca Roma devletinde bulunmaktaydı[35]. Görüldüğü gibi, Roma'da bireyler, içinde bulundukları topluluğun birer parçası olarak

---

31 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 300; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 383.

32 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339.

33 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341.

34 MUIRHEAD James, **The *Institutes* Of *Gaius* And Rules Of *Ulpian***, T&T Clark, Law Booksellers, Edinburg, 1880, s. 21.

35 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 259; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 38.

görüldüğünden; bireylerden çok, *gens, familia* gibi topluluklar ön plana çıkmıştır[36]. Ferdin şahsiyetini ortadan kaldırarak onu, adeta ailesinin malı haline getiren Roma aile tipinden daha katı hâkimiyete dayalı bir aile tipine diğer uygarlıklarda rastlanmamıştır. Şunu da eklemek gerekir ki, Roma devleti de en eski devirlerinde taviz vermediği bu hâkimiyeti, ilerleyen dönemlerinde korumayı başaramamıştır[37].

Roma hukukunda *familia* için, özleri itibariyle ortak olmalarına rağmen, birbirlerinden farklı şeyleri ifade eden üç, aile kavramı kullanılmıştır. Bunlar, Eski Hukuk Dönemi'nde aile, geniş anlamda aile ve dar anlamda ailedir[38].

1. Eski Hukuk Dönemi'nde Aile

Eski Hukuk Dönemi'nde aile kavramı, daha çok Oniki Levha Kanunu Dönemi'nde kullanılan ve *pater familias'*ın sahip olduğu tüm maddi mallardan ve kölelerden oluşan malvarlığıydı. Bu anlamıyla Oniki Levha Kanunu Dönemi'nde *familia, pater familias'*ın mamelekinden ibaretti ve hatta bu anlam dahi zamanla genişleyerek *pater familias'*ın evdeki, esasen hür olmakla birlikte köleymiş gibi çalışan tüm hizmetkârlarını da kapsamıştı[39]. Bu açıdan *pater familias'*ın hâkimiyeti altındaki kadın, çocuklar, aileyi temsil eden diğer fertler ve köleler, hukuki durumları açısından hemen hemen eşit seviyede bulunurlardı. Bir başka deyişle, bu dönem için aile, *pater*

---

36 GÖNENÇ, *Kadın*, s. 36; AKSARAY, s. 34; TAHİROĞLU Bülent – ERDOĞMUŞ Belgin, **Roma Hukuku Dersleri**, Der Yay., İstanbul, 2009, s. 153.

37 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 246; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 114.

38 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 300; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 3.

39 SALLER, s. 338; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 301; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 4.

*familias'*ın, gerek mameleki üzerindeki, gerekse egemenliği altında bulunan kişiler üzerindeki mutlak hâkimiyeti anlamına gelmekteydi[40].

Romalıların ilk dönemlerde bireysel mülkiyeti bilmedikleri, sosyal, ekonomik ve dinsel açıdan bağımsız birlikler niteliğini taşıyan her *gens*'in kendine ait bir toprağı bulunduğu, bu toprağın bütün *gens* mensuplarına ait olduğu ve *gens*'e dâhil olan her *pater familias*'a, işlenmek üzere bir miktar toprağın bırakıldığı kabul edilmektedir. Ailenin başında ve temsilcisi olan *pater familias*'ın yönetiminde ve onun mutlak egemenliği altında bulunan tarlası, hayvanları, köleleri, aile evlatları ve içinde kutsal aile ocağının tüttüğü evinden oluşan bir aile mülkiyetinin bulunduğu kabul edilmektedir. Aile babası, aileye ait olan malvarlığını yönetmekle yetkiliydi ve bu malvarlığını satmak ya da vasiyet yoluyla aile dışındaki bırakmak yetkisine sahip değildi. Bu sorumluluğa uygun davranmayan ve ailesini yoksulluk tehlikesiyle karşı karşıya bırakan *pater familias*'ın, Oniki Levha Kanunu'ndan beri, malvarlıklarını yönetme yetkilerinin sınırlanacağı düzenlenmiştir. Bu da, Eski Hukuk Dönemi'nde Roma'nın, kolektif mülkiyetin etkisi altında olduğunun göstergesidir[41].

Roma'nın Eski Hukuk Dönemi'nde, Oniki Levha Kanunu'yla hukuki çerçevesi oluşturulan mülkiyet anlayışı, *pater familias*'ın aile evlatları, *manus* kurulan kadın ve malları üzerindeki egemenliğidir. *Pater familias'*ın, aile içindeki mallar ve şahıslar üzerinde, tek başına sahip olduğu bu mutlak iktidar; bugün genel bir mülkiyet kavramı olarak kabul edilen *mancipium* adı verilen bir tür hâkimiyettir. Bu hâkimiyet,

---

[40] SALLER, s. 338; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 112; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 37; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 258; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonuim*, s. 29.

[41] GÜRİZ, s. 26.

üçüncü kişilerin hak ihlâllerine karşı hukuki yollara başvurma hakkını da, yalnızca *pater familias'*a sunmaktaydı[42].

Aile içinde sadece *pater familias* hak sahibi olabilir ve taahhüt altına girebilirdi; onun dışındaki aile üyelerinin kazandıkları haklar, *pater familias'*a ait bir hakkın doğmasını sağlar, girmiş oldukları taahhütlerse hüküm doğurmazdı[43]. Bir aile üyesinin, bir diğer aile üyesine karşı işlemiş olduğu suçlar, *pater familias'*ı bir ceza verme yükümlülüğü altına sokmaktaydı[44]. Bir aile üyesinin, aile dışından bir kişiye karşı işlemiş olduğu suçlarda ise *pater familias, noxal* sorumluk hükümleri uyarınca, suçlu aile üyesini, zarar görene teslim edebilirdi[45].

*Pater familias'*ın, hâkimiyeti altındaki kişiler, Eski Hukuk Dönemi'nde hemen hemen kölelerle aynı konumdaydılar; bu açıdan *pater familias*, hâkimiyet hakkına dayalı olarak bu kişileri, satabilir veya öldürebilirdi. Sonradan, *pater familias'*ın bu hakkının ve kocanın, karısı üzerindeki *manus* hâkimiyetine dayalı haklarının büyük bir bölümü, sadece, malvarlığına ilişkin olacak şekilde sınırlandırıldı[46].

---

42 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 30.

43 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342.

44 UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399; SÖĞÜTLÜ Özlem, **Roma Hukukunda Aile Babasının Egemenliği Altında Bulunanların Fiillerinden Sorumluluğu İle Türk Hukukunda Ev Reisinin Sorumluluğu**, AÜSBE Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993, s. 38.

45 FRIER – MCGINN, s. 291; SÖĞÜTLÜ, s. 38; BUCKLAND William Warwick, **A Text-Book Of Roman Law From *Augustus* To *Justinian***, Cambridge University Press, 1950, s. 104; KARADENİZ ÇELEBİCAN Özcan, **Roma Hukuku Tarihi Giriş – Kaynaklar – Genel Kavramlar – Şahsın Hukuku – Hakların Korunması**, AÜHFY, Ankara, 1989, s. 172.

46 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 301.

2. Geniş Anlamda Roma Ailesi (*Familia Communi Iure*)

Yukarıda belirtildiği gibi, Eski Hukuk Dönemi'nde var olan bu aile kavramından başka, Roma hukukunda geniş ve dar anlamda olmak üzere iki farklı aile tanımı daha vardı[47]. Birbirleriyle kan hısmı olan erkek evlatlara göre belirlenen bir ortak soy altında toplanan tüm kişilerin oluşturduğu topluluğa *gens*[48] denirdi. Roma'nın en eski döneminde, çok önemli bir yere sahip olan *gens*'lerin getirdiği bağlılığın, Roma hukukundaki *agnatik* akrabalığın en yetkin hali olduğu tahmin edilmekle birlikte, içeriği tam olarak bilinememektedir[49]. Zira *gens*'lerin gerçek anlamda içeriğini yansıtan kaynaklar mevcut değildir. Yunanlılara ait *yenus* denilen *gens*'e benzer topluluklara ait mevcut bilgilerle *gens*'e dair birtakım görüşler ortaya atılmıştır[50].

Hem *agnatik* akrabalar hem de *gens*'e mensup kişiler, müşterek bir soydan gelmekteydiler. Bunların aralarındaki fark ise, *agnatik* akrabaların, geldikleri ortak soyu ispatlayabilmelerine karşılık; *gens*'e mensup kişilerin, bu iddialarını ispat edebilecek imkânlarının bulunmayışıydı[51]. *Cicero*'ya göre[52] *gens,* aynı soyadını taşıyan kimselerin mensup olduğu topluluktu[53].

---

47 *Bu ayrımın ortaya çıkış sebebiyle ilgili görüşler için bkz.* UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 386-387.

48 "*Barrow, gens yerine genius ifadesini kullanmaktadır.* (BARROW (Çev. GÜROL), s. 13). "

49 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 246; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 235; LEAGE Richard William**, Leage's Roman Private Law Founded On The Institutes Of *Gaius* And *Justinian***, St. Martin's Press, New York, 1964, s. 97.

50 VENTURA Mişon, **Roma Hukuku**, Ahmet İhsan Mat., C. 1, İstanbul, 1934, s. 55.

51 OĞUZOĞLU, s. 18.

52 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 235.

53 BERGER, s. 482; VENTURA, s. 55; MOUSOURAKIS George, **A Legal History Of Rome**, by Routledge, London, 2007, s. 5; TELLEGEN COUPERUS Olga, **A Short History Of Roman Law,** by Routledge, London, 1993, s. 17.

Kendisine mensup olan herkesin bir arada yaşamasını veya ortak ceddin mutlaka sağ olmasını gerektirmeyen *gens, familia communi iure* denen geniş anlamda aileyi oluştururdu[54]. Bir diğer deyişle, bir *pater familias* hükmü altında bulunan, aşağıda değinilecek dar anlamda aile, birkaç nesil sonra büyüyerek geniş anlamda aileyi, *gens*'i oluştururdu[55]. *Gens,* yeni doğan oğlan çocuğu ile ailesinden ölenlerle doğacak olanlar arasında güçlü bir bağ kurmak anlamına gelirdi. Halkaları insanlar olan bu zincir sayesinde nesiller, güçlü bir bağla birbirine bağlanırlardı[56].

Oniki Levha Kanunu'ndan önce de siyasi bir yapı olarak varlığı bilinen *gens,* Roma'nın en eski aile kurumunu oluşturmaktaydı[57]. Roma devleti, ailenin temelini teşkil eden *gens'*lerin birleşmesiyle oluşmuştu[58]. *Gens,* Roma, siyasi yapısını oluşturduktan sonra, siyasi önemini kaybetmiş[59] ve artık bu kavram, kendisine mensup

---

54 BERGER, s. 482; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 135; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 300; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 386; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 3; TAHİROĞLU - ERDOĞMUŞ, s. 157; AKINCI, s. 8.

55 BERGER, s. 482; VENTURA, s. 55; PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP), "Eski Roma'nın Dini ve Ahlakı*"*, Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, **Capitolivm**, İstanbul, 1934, s. 44.

56 BARROW (Çev. GÜROL), s. 13.

57 TELLEGEN COUPERUS, s. 7; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I,* s. 83; BUCKLAND William Warwick, **The Main Institutions Of Roman Private Law**, University Press, Cambridge, 1931, s. 57; KARADENİZ Özcan, ***Iustinianus* Zamanına Kadar Roma'da İş İlişkileri**, AÜHFY, No. 396, Sevinç Mat., Ankara, 1976, s. 1.

58 BUCKLAND, *Private Law*, s. 57; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II,* s. 234; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 136; VENTURA, s. 55; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 24.

59 KARADENİZ, *İş İlişkileri*, s. 2.

kişilerin, aynı isme ve aynı dini inanışa sahip olmaları dışında bir anlam ifade etmez hale gelmiştir[60].

3. Dar Anlamda Roma Ailesi (*Familia Proprio Iure*)

Roma'da *Ius Civile* ailesi, dar anlamda Roma ailesi anlamına gelmekteydi[61]. *Gens'*in ortak ceddi ölünce *gens,* kendi içindeki erkek evlat sayısı kadar ortak cedde bölünür ve bu şekilde sürekli oluşan küçük gruplar da *familia proprio iure* denen dar anlamda aileyi oluştururdu. Dar anlamda ailede, bir *pater familias* hükmü altında, kan veya evlat edinme yoluyla hâkimiyet ilişkisi kurulmuş tüm bireyler bulunurdu[62].

> **Gai. Ins. 3.17:** *"Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem uocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario rettulimus; et cum illic admonuerimus totum gentilicium ius in desuetudinem abisse, superuacuum est hoc quoque loco de eadem reiterum curiosius tractare[63]."*
>
> **Gai. Ins. 3.17:** *"Agnatik akrabaların yokluğu halinde, Oniki Levha Kanunu, mirasçı olarak gens üyelerini belirlemiştir. Gens'e ilişkin hukuk, işlevini kaybetmiştir ve günümüz açısından gens'in detaylarını incelemek gereksizdir."*

---

60 TELLEGEN COUPERUS, s. 7; VENTURA, s. 56.

61 KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 159; SÖĞÜTLÜ, s. 31.

62 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 135-137; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 300; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 153; OĞUZOĞLU, s. 80; AKINCI, s. 180.

63 MUIRHEAD, s. 179.

Gaius, artık bir hükmü kalmaması gerekçesiyle *gens*'lerle ilgili bir açıklama yapma gereği duymadığını söylemiştir. Bununla birlikte, aile içinde birincil öneme sahip *pater familias*'ın varlığı, Roma'nın, ataerkil toplumlara net bir örnek oluşturduğunu gösterir; bunu sağlayan durumsa esasen, Roma'nın *gens*'lerden oluşmasıdır[64].

Kız çocukları yeni bir aile oluşmasını sağlayamamakla birlikte her üç *familia* tanımına da dâhildiler[65]. Bununla birlikte, aynı *pater familias* hâkimiyeti altında olmadıkları için, kadının hısımları veya eğer koca hâkimiyeti altına girmemişse kadının kendisi, *familia* dışında kalırdı[66].

D. ROMA AİLESİNDE AKRABALIK

Roma hukukunda akrabalık, tıpkı ailede olduğu gibi, çağdaş hukuk sistemlerinden farklılık arz etmektedir[67]. Roma hukukunda akrabalık, *agnatio* akrabalığı ve *cognatio* akrabalığı şeklinde iki farklı yapı olarak kendisini göstermekteydi[68]. Yukarıda bahsi geçen, *pater familias'*ın hâkimiyetine dayalı ve kan bağı gerektirmeyen, *Ius Civile'*nin tanıdığı[69] akrabalık, *agnatio* akrabalığını oluştururdu. Eski Hukuk Dönemi ve Klasik Hukuk Dönemi'nin esas akrabalığı olarak kabul edilen[70] *agnatio*

64 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 262.

65 UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 384; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 153; AKINCI, s. 180.

66 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 135; UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 384.

67 LEAGE, s. 96; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 97, 233; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 158; UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 389.

68 LEAGE, s. 96; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 111; OĞUZOĞLU, s. 79; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 389-390.

69 KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 158.

70 LEAGE, s. 96; FRIER – MCGINN, s. 16; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 157.

akrabalığı, bir *pater familias'*ın hâkimiyeti altında bulunan herkes arasında mevcuttu[71]. Bir aile zamanla bölünerek yeni aileler oluştursa da bunların her biri arasında *agnatio* akrabalığı devam ederdi[72].

> **Gai. Ins. 1.156:** *"Sunt autem agnati per uirilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati ueluti frater eodem patre natus fratris filius neposue ex eo, item patruus et patrui filius et nepos ex eo at hi, qui per feminini sexus personas cognatione coniunguntur, non sunt agnati, sed alias naturali iure cognati. Itaque inter auunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio. Item amitae, materterae filius non est mihi agnatus, sed cognatus, et inuicem scilicet ego illi eodem iure coniungor, quia qui nascuntur, patris non matris familiam secuntur[73]."*
>
> **Gai. Ins. 1.156:** *"Agnatik akrabalık, erkeklerle bağlantılı akrabalıktır; erkekler aracılığıyla şu şekilde hüküm sürer: aynı babanın oğulları arasında, bu erkek kardeşlerin oğulları ve oğullarının oğulları arasında, bir babayla erkek kardeşleri arasında, babanın oğulları ve oğullarının oğulları ile babanın erkek kardeşi arasında. Kadınlarla bağlantılı olan akrabalık agnatio değil, cognatio akrabalığıdır. Nitekim bir amca ve dayı ile onun kız*

---

71 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım, s*. 97, 233; OĞUZOĞLU, s. 18; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 111; JOLOWICZ Herbert Felix, **Historical Introduction To The Study Of Romal Law**, Cambridge University Press, London, 1961, s. 122; HONIG Richard, (Çev. TALİP), **Roma Hukuku Dersleri**, İÜY, İstanbul, 1935, s. 74.

72 LEAGE, s. 96; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 260.

73 MUIRHEAD, s. 60.

kardeşinin oğlu arasında agnatio değil, cognatio akrabalığı vardır; buna göre, hala veya teyzenin oğlu agnatio değil cognatio akrabalığı doğurur ve tam tersi de aynı şekilde geçerlidir. Çocuklar, annelerinin ailesinin değil, babalarının ailesinin üyeleridirler."

Bu akrabalığın, kan bağına dayalı olmaması, kendisini şu şekillerde gösterirdi: Bir *pater familias*, bir kimseyi evlat edindiğinde o kişi, ortak kan bağları bulunmamasına rağmen o *pater familias'*ın ve onun diğer *agnatio* akrabalarının *agnatio* akrabası sayılır ve evlat edinilenin, kendi öz *pater familias'*ı ile *agnatio* akrabalığı son bulurdu. Aynı şekilde, bir kadın, kocasının hâkimiyetine girmeksizin evlenmişse, *agnatio* akrabalığı kendi öz *pater familias'*ıyla devam ettiğinden, kendi öz çocuklarıyla arasında *agnatio* akrabalığı kurulmazdı. Bir diğer şekliyle, bir kimsenin, kız çocuklarından olan torunlarıyla arasında, bu çocukların *pater familias'*ları kendi babaları olduğu için *agnatio* akrabalığı kurulmazdı[74].

Daha çok, hukuki bir nitelik taşıyan *agnatio* akrabalığının yanında, modern hukukta kabul edilen, doğası gereği göz ardı edilemeyecek olan, anne yoluyla kan bağına dayalı *cognatio* akrabalığı da mevcuttu[75]. Bu tip akrabalık, etkisini özellikle evlilik yasağı gibi konularda gösteriyordu. *Agnatio* akrabalığı, özellikle Eski Hukuk Dönemi'nde oldukça katı olarak kabul edilen bir kurumdu; ilerleyen dönemlerde *cognatio* akrabalığının yavaş yavaş önemli bir hale geldiği ve en son olarak *agnatio* akrabalığından daha baskın bir nitelik kazandığı görülmektedir[76].

---

74 LEAGE, s. 96; HONIG (Çev. TALİP), s. 74; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 157; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 111; UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 389-390.

75 HONIG (Çev. TALİP), s. 75; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; OĞUZOĞLU, s. 79; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 111; UMUR, *Ders Notları*, s. 84.

76 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 136; HONIG (Çev. TALİP), s. 75; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 160; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 157.

II. *PATRIA POTESTAS* KAVRAMI

A. GENEL OLARAK

Roma'da aile yapısı ve aile hukuku, kendine özgü bir kurum olan *patria potestas* üzerine kuruluydu[77]. *Patria potestas* terimi, *pater familias'*ın, *agnatik* ailesine dâhil olan herkes üzerindeki hâkimiyetini ifade etmekteydi[78].

Aile reisi olan *pater familias'*ın sahip olduğu hâkimiyet olarak kabul edilen *patria potestas, Gaius*'a göre, Roma hukukunu, diğer hukuklardan ayırarak üstün kılan temel unsurdu[79]. Esasında, ataerkil bir düzen kurmuş tüm toplumlarda belli ölçüde bir baba hâkimiyeti görülmektedir. Bu düşünce yapısına göre aktif soyun devamı, bütünüyle erkeğe dayandırılıp[80], kadına bu konuda herhangi bir rol biçilmediğinden; kadın evliyse kocasının, bekârsa babasının hâkimiyeti altında görülmüş ve çocuklar da, babalarına ait kabul edilmişlerdir[81].

Roma *pater familias*'ını onlardan ayıran husus, *pater familias*'ın sahip olduğu *patria potestas* hâkimiyetinin sınırsız oluşu; çocukların, yaşları ne olursa olsun *pater familias* hayatta olduğu sürece onun hâkimiyeti altında bulunmaları; evli kadınların ve

---

77 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; JOLOWICZ, s. 118; TREGGIARI Susan, **Roman Marriage**, Oxford University Press, London, 1991, s. 15; WATSON Alan, **Roman Law & Comparative Law**, University Of Georgia Press, Georgia, 1991, s. 33; SCHULZ Fritz, **Classical Roman Law**, Clarendon Press, Oxford, 1961, s. 142; BIERKAN Andrew T., "Marriage In Roman Law", **Yale Law Journal**, Vol. XVI, No. 5, March, 1907, s. 309.

78 LEAGE, s. 97; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 144; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 382; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 45.

79 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 96; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 260.

80 COUCH John Andrew, (Çev. SÖĞÜT), "Romanın Eski Hukuk Döneminde Kadın", **Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan**, Beta Yay., 2010, s. 1493.

81 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 232; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341.

evlat edinilmiş kişilerin, *pater familias*'ın doğal çocukları gibi hâkimiyet altına girmeleridir[82]. Diğer toplumların hiçbirinde bu kadar güçlü ve gücünü bu kadar uzun süre koruyabilmiş bir "baba" figürüne rastlanmamıştır[83].

Berki, insan ve nesnelerin, *pater familias* karşısında eşit olmasına binaen; ilk devirlerde *pater familias*'ın sahip olduğu hâkimiyetin ortak isminin yalnızca, "*potestas"* olduğu; sonradan, hukukun gelişmesiyle *alieni iuris*'ler üzerindeki hâkimiyetin adının, *patria potestas* olarak adlandırıldığını belirtmektedir[84].

B. *PATRIA POTESTAS*'IN KAPSAMI

Eski Hukuk Dönemi'nde Roma'da meşru evlilikten doğan bir çocuk üzerinde *patria potestas,* doğrudan kurulamıyordu; bunun için ayrıca, *pater familias*'ın, yeni doğan çocuğunu tanıması gerekiyordu[85]. Kendisine sunulan, yeni doğan çocuğunu, kolları arasına alan *pater familias*, çocuğunu kabul etmiş ve bu şekilde onu, *patria potestas*'ı altına almış sayılıyordu[86]. *Pater familias*'ın, doğduğu yerden kaldırarak kollarına almadığı bebek, evin kapısına veya bir çöplüğe, isteyenin oradan gelip alması

---

82 LEAGE, s. 122; FRIER – MCGINN, s. 189; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341.

83 UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399.

84 BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 113.

85 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; LEAGE, s. 122; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 161, dn. 45; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 96; OĞUZOĞLU, s. 85.

86 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 96; OĞUZOĞLU, s. 85; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 44; SÖĞÜTLÜ, s. 40; WATSON Alan, **The Law Of Persons In The Later Roman Republic**, Clarendon Press, Oxford, 1967, s. 77.

için bırakılmaktaydı. Eğer doğum esnasında *pater familias* orada bulunmuyorsa, önceden, hamile karısına bunu yapmasını emredebilmekteydi[87].

Pater familias'ın, *adoptio* veya *adrogatio* işlemleri uyarınca evlat edindiği kişiler üzerinde *patria potestas* kuruluyordu[88]. *Adrogatio* durumunda, evlat edinilenin, evlat edinilmeden önce *patria potestas*'ı altında bulunanlar da, evlat edinilenle beraber, evlat edinenin *patria potestas*'ı altına girmekteydiler[89].

Roma'da her aile, gerek din gerekse örf ve adetler konusunda, daha sonra hukuka temel teşkil edecek[90], kendine mahsus inanışlara sahipti[91]. Her Roma ailesinde, çok eski bir ata tarafından tutuşturulduğuna[92] ve atanın onun etrafında yaşadığına

87 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 21.

88 LEAGE, s. 98; WATSON, *Comparative Law*, s. 34; SCHULZ, *Classical Law*, s. 143; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 340; HONIG (Çev. TALİP), s. 94; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 163.

89 LEAGE, s. 117; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 158; UMUR, *Ders Notları*, s. 170; AKINCI, s. 182.

90 VENTURA, s. 52.

91 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1492; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399.

92 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 135; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 83.

inanılan[93], ahlakın ve ailenin koruyucusu olan ve asla sönmemesi gereken[94] bir ocak bulunurdu[95].

Pater familias, kendine mahsus bir dine sahip ailesinin dinî lideri konumundaydı[96]. Aynı zamanda ailede son kararı verecek hâkim konumunda olan *pater familias*, bu yetkisine binaen, suç işlemiş veya herhangi yanlış davranışta bulunmuş bir aile üyesini dilediği gibi cezalandırma hakkına sahipti[97].

Pater familias, Oniki Levha Kanunu'nun verdiği yetkiyle[98] *patria potestas'*a dayalı olarak, üzerinde hâkimiyete sahip olduğu herkesi; hür çocuklarını, torunlarını veya kölelerini, öldürmek *(ius vitae ac necis)* de dâhil olmak üzere her türlü şekilde cezalandırabiliyor ya da temlik veya terk[99]*(ius vendendi)* edebiliyordu[100].

---

93 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1492; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169;

94 "*Bu aile ocağının etrafında yaşadığına inanılan ruhlar, tanrılar "Lar, Lares" olarak adlandırılırdı. Her ailenin koruyucusu olan ve Lar Familiaris olarak adlandırılan bu tanrı, aile ocağının başında her akşam bir ayinle anılırdı. Bu nedenle de, aile ateşinin hiç sönmemesi gerekirdi* (COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1492)."

95 VENTURA, s. 52; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1492; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 83; SERDENGEÇTİ Edip, *"*Romada '*Patria Potestas*' ile Eski Türklerde 'Atakut' Arasındaki Fark*",* Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, **Capitolivm**, İstanbul, 1934, s. 97.

96 BARROW (Çev. GÜROL), s. 9; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1493; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 232; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399.

97 SCHULZ, *Principles,* s. 166*;* KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399.

98 FRIER – MCGINN, s. 191; SCHULZ, *Classical Law*, s. 151.

99 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 233; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1494; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155.

Mancipium, özgür bir kimsenin diğer bir özgür kimse üzerinde sahip olduğu egemenliğin ifadesidir[101] ve *pater familias* tarafından satılan ya da işledikleri haksız fiiller sonucunda haksız fiil mağduruna *noxa* olarak bırakılan aile evlatlarının statüsünü gösterir[102]. Bu kişiler, temlik edildikleri ailede *"servi loco"* (köle yerine kaim olan) veya *"persona in mancipio"* (özel hukuka göre hür olmayan kimse) statüsünü alırlardı[103].

Aileye, ailenin çocuğu olarak değil de, temlik edilmiş bir mal gibi giren hür kişiler, köle muamelesi görmezler; aynen hürler gibi *patria potestas*'a dâhil olurlardı[104]. Eğer bir aile evladı *Tiber*'in ötesinde, Roma dışında temlik edilirse, statüsü köle haline gelirdi. Ancak Roma'da temlik edilirse, Roma'da hiçbir Roma vatandaşının köle olamayacağına dair kesin kural gereğince çocuk, hürriyetini kaybetmezdi. Bununla birlikte bu kişiler köle olmamakla birlikte, tam anlamıyla özgür de sayılmazlar; temlik edildikleri ailede hür ile köle arasında bir statüde bulunurlardı. Kural olarak, aile evladının temlik bedelinin, *pater familias* tarafından iade edilmesi veya temlik edilen tarafından serbest bırakılmasıyla aile evladı yeniden eski *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altına girerdi[105]. Bu temlik ve satma hakkının kötüye kullanılmasının[106] önüne

---

100 SCHULZ, *Classical Law*, s. 151; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 328; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 96, 232; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 233; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 25; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; OĞUZOĞLU, s. 81.

101 BERGER, s. 574.

102 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 144.

103 HONIG (Çev. TALİP), s. 92; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 328; OĞUZOĞLU, s. 68; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 54.

104 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 46.

105 MOUSOURAKIS, s. 29; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 55; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155.

geçilmek istenmesi nedeniyle, Oniki Levha Kanunu'ndaki düzenlemeden hareketle, kız çocuklarının tek seferde satım veya temliki, oğlan aile evladının üç kere *emancipatio* yoluyla satım veya temliki; kendi *pater familias*'larının hâkimiyetinden çıkmaları sonucunu doğuruyordu[107].

Tab. IV. 2: *"Si pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto."*

Tab. IV. 2: *"Bir baba, oğlunu üç kez satarsa, oğul, babasından bağımsız hale gelir."*

Oniki Levha Kanunu'nun bu süreç için yalnızca oğlan çocuklarından bahsetmesi, bu sürecin kız çocukları için de aynı şekilde uygulanıp uygulanmadığı noktasında farklı görüşlerin ortaya atılmasına yol açmıştır. *Berki*, Oniki Levha Kanunu uyarınca, kız çocuklarının da, oğlan çocuklarında olduğu gibi üç kere temlikleri halinde *patria potestas* altından çıkarak *sui iuris* haline geldiklerini kabul etmektedir[108]. *Honig*, bu konu hakkında kız çocuklarla ilgili bir bilgi vermeksizin, oğlan çocukların üç kez satımı halinde *sui iuris* olacaklarını belirtmektedir[109]. *Villey*, bu konu hakkında kız ve

---

106 "*Pater familias'ın, aile evladını satması veya temlik etmesi her zaman, bir kötü niyetin varlığına işaret etmiyordu. Genellikle, çocuğun iş öğrenmesi amacıyla bir ustanın yanına çırak olarak verilmesi gibi durumlarda, satım veya temlik yoluna başvuruluyordu. Bu yolla çocuk, temlik edilenin evine bir aile evladı gibi yerleşebilir; temlik edilen, her seferinde çocuğun pater familias'ına başvurmak zorunda kalmaksızın çocuk üzerinde tedip hakkını kullanabilir ve onunla ilgili kararlar alabilirdi.* (AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 55). *Pater familias'ın, çocuğuna bakamaması nedeniyle çocuğunu temlik etmesi halinde ise, hem çocuğun temlikinden elde edilen parayla pater familias, ailesinin geçimine katkıda bulunuyor hem de bakamadığı çocuğunun bakımı, temlik edildiği ailede sağlanıyordu.* (TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155)."

107 UMUR, *Ders Notları*, s. 173 ve *Tarihi Giriş*, s. 397.

108 BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 121.

109 HONIG (Çev. TALİP), s. 96.

oğlan çocuğu ayrımı yapmaksızın, *pater familias*'ın, çocuklarından birini üç kez satması halinde çocuğun *sui iuris* olacağını iddia etmektedir[110].

Doktrinde ağırlıklı görüş ise kız aile evladının bir, oğlan aile evladının üç kere *emancipatio* yoluyla satım veya temliki suretiyle *patria potestas* altından çıkarak *sui iuris* hale geldikleri doğrultusundadır[111].

Roma'nın en eski dönemlerinde *emancipatio*, evladı, *sui iuris* hale getirmekle birlikte; *manus*'lu evlilik yaptığı karısı ve çocukları da dâhil olmak üzere, ailesiyle olan *agnatio* akrabalığını ve buna bağlı olarak miras haklarını ortadan kaldırırdı. Dolayısıyla, esasında, *patria potestas*'ı altında bulunanlara kötü muamele yapan *pater familias*'lara bir ceza niteliğinde getirilmiş bu hüküm, aile evlatları açısından haksız neticelere sebep oluyordu[112].

Bu şekilde ortadan kalkan *patria potestas*'ı, *pater familias*'ın tekrar kurması mümkün değildi. Bu kural, *patria potestas*'ı keyfî kullanan *pater familias* için getirilmiş bir ceza niteliğinde olmasına rağmen; bir süre sonra, aile evladının *patria potestas* hâkimiyetinden çıkarılması için kullanılan bir yöntem haline gelmişti[113]. Esasında *Ius Civile* hukukunun ilk devirlerinde bu tarz bir işlem mevcut değildi; fakat evlatların satım ve temliki serbestti. Bu durumun evlatlar açısından bir mağduriyet yaratır hale gelmesine binaen; Oniki Levha Kanunu'nda, *pater familias*'lara bir ceza niteliğinde, evladın üç kez satım veya temliki halinde *patria potestas*'ın son bulacağı kuralı

110 VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 26.

111 WATSON, *Comparative Law*, s. 34; LEAGE, s. 127; MOUSOURAKIS, s. 29; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 234; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 328; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; OĞUZOĞLU, s. 68; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 156; SÖĞÜTLÜ, s. 46.

112 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 150.

113 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 96.

getirildi. Fakat bu kural hukukçularca, evlatların, *patria potestas* altından çıkarılabilmeleri adına getirilmiş bir yöntem olarak yorumlandı[114].

Roma ailesinde, görüldüğü gibi, hem özgür kişiler hem de köleler bulunmaktaydı. Eski Hukuk Dönemi'nin en eski dönemlerinde, bu iki kategorideki insanlar ve eşyalar[115] *pater familias* karşısında eşittiler[116]. *Pater familias*, bu kişilerin hepsi üzerinde, *mancipium*, bugünkü kullanımıyla mülkiyet hakkıyla hemen hemen aynı nitelikte, mutlak ve eşit bir *patria potestas*'a sahipti ve onların sahibi kabul ediliyordu[117]. Örneğin *pater familias*, üçüncü kişilerde bulunan çocuklarını geri alabilmek için *patria potestas*'a dayanabileceği gibi, *rei vindicatio* ile herhangi bir eşyada olduğu gibi istihkak iddiasında bulunabiliyordu[118].

Aile içinde, *pater familias* dışındaki tüm kişiler *alieni iuris*'ti. *Pater familias,* kimsenin hâkimiyetine tabi olmayan, *sui iuris* tek kişiydi[119] ve bu açıdan, aile evlatları üzerinde, efendinin köleleri üzerinde sahip olduğu yetkilere benzer yetkilere sahipti[120].

---

114 UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 397

115 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; OĞUZOĞLU, s. 17; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 113.

116 HONIG (Çev. TALİP), s. 91; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 232; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 146; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1493; AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 46.

117 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; OĞUZOĞLU, s. 18; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 46; SÖĞÜTLÜ, s. 36.

118 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 148; OĞUZOĞLU, s. 68; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 114; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 160; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 53.

119 LEAGE, s. 97; LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 231; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 144; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 112; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 191.

120 SCHULZ, *Classical Law*, s. 150; HONIG (Çev. TALİP), s. 91; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1493; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 113; AKINCI, s. 181.

Köle sahibinin, kölesi üzerinde bir intifa hakkı *(uti frui)* sahibi olması gibi, *pater familias*'ın da *patria potestas*'ı altında bulundurduğu kişiler üzerinde bir intifa hakkı bulunmaktaydı. İkisi arasındaki fark, *pater familias*'ın, hâkimiyeti altında bulunan kişiler üzerindeki bu intifa hakkının, onların çalışmalarından elde edeceği kazançtan ibaret olmasıydı[121].

C. *PATRIA POTESTAS*'IN SINIRLARI

Pater familias'ın sahip olduğu bu katı hâkimiyet, örneğin bir babanın, çocuğunu isteyerek terk etmesi, dövmesi veya öldürmesi; en eski Roma'nın düşünce yapısında *pater familias*'ın yetki alanının kısıtlanabileceğine yönelik bir fikir olmadığı için hayatın olağan akışına uygun karşılanmaktaydı[122]. Tek başına bir birlik olarak kabul edilen ailenin reisi *pater familias*'ın yetkilerine müdahale söz konusu olamazdı[123]. Bununla birlikte daha o devirlerde, *pater familias*'ın sahip olduğu bu hakların, hukukçularca eleştirilerine de rastlanmaktaydı. *Halikarnaslı Dyonisos,* kız veya oğlan çocuklarının atılmasının bizzat, Roma'nın kurucusu *Romulus* tarafından yasaklandığını yazmaktadır[124]. Efsaneye göre, Roma şehrinin kurucusu *Romulus*, aile babasının tüm çocuklarını koruması gerektiğini belirtmiş ve aile babasına, ilk doğan kız çocuğunu büyütüp, besleme ve her zaman koruma, gözetme yükümlülüğünü yüklemiştir[125]. *Watson*, bu istisnadan hareketle, bu hakların bizzat *Romulus* tarafından verildiği

---

121 HONIG (Çev. TALİP), s. 91.

122 SCHULZ, *Classical Law*, s. 151; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 260.

123 KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399.

124 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495, dn. 15; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 234.

125 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 430; GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet–Vesayet*, s. 68.

görüşündedir[126]. *Cicero* ise Oniki Levha Kanunu hükümlerinin, çok çirkin bir şekilde, çocukların terkine izin verdiği yönünde yanlış yorumlandığını belirtmektedir[127].

Tam anlamıyla kullanılış biçimleri bugün yalnızca efsanelerle belirlenebilen[128] bu hakların kullanılması konusunda *pater familias*'ı denetleyecek bir makam bulunmuyordu[129]; *pater familias*'ın tek sınırı, kutsal kabul edilen birtakım kurallar, aile içindeki dini adetler[130] ve Cumhuriyet Dönemi sonlarına doğru ortaya çıkan bazı *censor* faaliyetleriydi[131]. Eski Hukuk Dönemi'ne ait kurallar olarak kabul edilen bu sınırlardan bazıları; çocukları yalnızca Roma sınırları dışında öldürebilmek[132], yeni doğan çocukları tehlikeye atmamak, kurulmuş bir yuvanın korunması gerektiği inanışına binaen evli çocuk veya karının satılmaması[133], gerektiğinde hakların kullanımı konusunda *pater*

---

126 WATSON, *Comparative Law*, s. 10.

127 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 234.

128 TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155.

129 SCHULZ, *Principles*, s. 168; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1494; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; AKINCI, s. 182.

130 TELLEGEN COUPERUS, s. 6; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 232; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 25; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1494; OĞUZOĞLU, s. 81.

131 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; WATSON, *Comparative Law*, s. 33; HONIG (Çev. TALİP), 92; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 399; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155.

132 BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 114.

133 *"Plutarkos'un aktarımına göre pater familias, karısını satamazdı; böyle bir satış işlemini gerçekleştirdiği takdirde, koca, din kuralları gereğince tanrılara kurban edilirdi.* (JOLOWICZ, s. 118, dn. 1; TELLEGEN COUPERUS, s. 19; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 382; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 4)."

*familias'*ın, aile meclisine *(consilium)* danışması gibi âdetlerden oluşmaktaydı[134]. Bununla birlikte aile meclisinin kararı, *pater familias*'ı bağlamamaktaydı[135]. *Pater familias*, insanların muhalefeti karşısında kendi kararını uygulama ve dinen dışlanmayı göz ardı etme cesaretini gösterebildiği takdirde kendi kararını uygulamakta serbestti[136].

Bu katı sahiplik anlayışı[137] zamanla, keyfî olarak kullanımı nedeniyle sınırlandırılmak istendi; zira devlet otoritesi altında, başka bir mutlak otoritenin uzun süre barınması beklenemezdi[138]. Bu sebeple, Cumhuriyet Dönemi'nin son asırlarında bu adetlerin terk edildiği düşünülmektedir[139].

Terk edilmelerinden önce, Eski Hukuk Dönemi'nin ilerleyen zamanlarında, bu adetler bir miktar nitelik değiştirdi. Böylece *pater familias*, aile evlatları üzerindeki hâkimiyet hakkını, yalnızca aile evlatlarının, aile üyelerinden birine karşı bir suç işlemeleri halinde keyfî olarak kullanır hale geldi. Bununla birlikte zamanla bu konudaki keyfiyet de sınırlandırılmak istendi ve Cumhuriyet Dönemi öncesinde, suç işlemiş bir aile evladına ancak aile meclisinin oyu ile ölüm cezasının verilebileceği

134 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II,* s. 234; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 146; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495.

135 SCHULZ, *Principles,* s. 168; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; OĞUZOĞLU, s. 18.

136 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495.

137 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 233; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 25; HONIG (Çev. TALİP), s. 61; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; OĞUZOĞLU, s. 17; BERKİ, *Roma Hukuku,* s. 142; AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 55.

138 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 233.

139 HONIG (Çev. TALİP), s. 61.

kuralı getirildi[140]. Böylece hür kişiler üzerindeki hâkimiyet şekli, *patria potestas* olurken; köleler üzerindeki hâkimiyet şekli, mülkiyet hakkı haline geldi[141].

Buna rağmen, bu dönem içerisinde *patria potestas*'ın büyük bir sınırlamaya tabi tutulduğunu veya gevşediğini söylemek mümkün değildir. Zira hakkında yapılan tüm eleştirilere rağmen, son derece mantıklı ve doğru kabul edilen *patria potestas*'a atfedilen önem ve *pater familias*'lığı her mertebeden üstün ve şerefli kabul eden; bunu, Romalılara ait bir gurur kaynağı olarak gören Roma düşüncesi, yapılan sınırlamaların, *patria potestas*'ın özüne dokunmasını engelliyordu[142]. Roma ailesi, devletin kurallarına sadık kalmakla birlikte, bünyesinde barındırdığı özgürlüklerini devlete bırakmayı reddetmiştir[143]. Hatta Romalıların, krallık şekline duydukları derin nefretin sebebini dahi burada aramak mümkündür. Disiplinli, ciddi, istikrarlı ve geleneklere bağlı bir karakter yapısı[144] sergileyen Romalıların, esas olarak, krallık gibi sert bir yönetim biçiminden hoşnutsuzluk duymaları, bahsedilen karakteristik özellikleriyle bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte, tek bir kralın hükümranlığı *pater familias*'ın serbestîsi ve hâkimiyetiyle bağdaşmadığı için, bu ikisi arasında, en azından ilk devir için bir tercih yapıldığı söylenebilir[145].

---

140 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 328; AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 56.

141 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 46; SÖĞÜTLÜ, s. 29.

142 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 234; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 26.

143 VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 24.

144 BARROW (Çev. GÜROL), s. 5; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II,* s. 235.

145 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II,* s. 235.

D. *PATRIA POTESTAS*'IN SONA ERMESİ

Kural olarak *patria potestas, pater familias* hayatta olduğu sürece devam eder ve aile evlatlarının reşit olmasıyla da ortadan kalkmazdı[146]. *Pater familias*'ın, ölmesi veya hak ehliyetini kaybetmesi *patria potestas*'ın sona ermesi ve karısıyla çocuklarının, *patria potestas* altından çıkarak *sui iuris* haline gelmeleri sonucunu doğuruyordu[147]. *Pater familias*'ın evlat edinilmesi halinde, kendi *patria potestas*'ı sona eriyor; hâkimiyeti altındakilerle birlikte, evlat edinenin *patria potestas*'ı altına giriyordu[148].

Pater familias veya aile evlatlarından biri savaşta esir düşerse *patria potestas* askıya alınırdı. Bu kişi vatana geri döndüğünde *patria potestas* aynı şekilde kaldığı yerden devam ederdi; ancak esirlikte ölürse *patria potestas* sona ererdi[149]. Özgürlük veya vatandaşlığın herhangi bir sebeple kaybı, kişinin aile içindeki statüsünü sona erdirdiğinden, *patria potestas* da bu durumlarda ortadan kalkıyordu[150].

Eski Hukuk Dönemi'nde aile evladının reddedilmesi veya evden kovulması[151] yoluyla *patria potestas*'ın sona erdirilmesi söz konusu değildi[152]. Bununla birlikte hukukçular, yukarıda da bahsedildiği gibi, *emancipatio* yoluyla kız çocuğunun bir,

---

146 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 340; HONIG (Çev. TALİP), s. 61; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 335; OĞUZOĞLU, s. 18; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 149.

147 SCHULZ, *Classical Law*, s. 158-159; HONIG (Çev. TALİP), s. 96; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 166; UMUR, *Ders Notları*, s. 172; OĞUZOĞLU, s. 84; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 120.

148 KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 167; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 396.

149 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 146; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 120; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 159.

150 SCHULZ, *Classical Law*, s. 157; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 166; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 396.

151 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 150 ve *Aile Hukuku*, s. 121.

152 UMUR, *Ders Notları*, s. 173; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 150.

oğlan çocuğunun üç kere temlik edilmesi halinde çocuk üzerindeki *patria potestas*'ın sona ermesi şeklinde bir hukuki yol tesis etmişlerdi[153]. *Pater familias'*ın, bir adaya sürülmesi veya ceza olarak köle yapılması halleriyle; kız evlada *Vesta* rahibeliği, oğlan evlada *Jüpiter* rahipliği verilmesi hallerinde, *patria potestas,* adeta *pater familias* ölmüş gibi sona eriyordu[154].

III. *PATER FAMILIAS* VE *MATER FAMILIAS* KAVRAMLARI

A. *PATER FAMILIAS*

1. Genel Olarak

Roma'da aile yapısı ve aile hukuku, kendine özgü bir kurum olan *patria potestas* üzerine kuruluydu. Bu güce sahip kişi *pater familias*'tı[155]. *Pater familias, agnatik* ailesine dâhil olan herkes üzerinde *patria potestas*'a sahipti[156].

Pater familias'ın hâkimiyeti altındakilere aile evladı manasında *filius familias*; kız çocuklarına *filia familias* denmekteydi[157]. Bu açıdan, *pater familias*

---

153 LEAGE, s. 126; SCHULZ, *Classical Law*, s. 158; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım,* s. 96; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 336; UMUR, *Ders Notları*, s. 173.

154 SCHULZ, *Classical Law*, s. 157; LEAGE, s. 126; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 145-146; HONIG (Çev. TALİP), s. 96; OĞUZOĞLU, s. 84; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 120.

155 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 102; TREGGIARI, s. 15; JOLOWICZ, s. 118; FRIER – MCGINN, s. 189; PARIBENI (Çev. TALİP), *Roma'nın Dini*, s. 44; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 341.

156 LEAGE, s. 97; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 144; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 154; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 45.

157 LEAGE, s. 97; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 155; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 154; AKINCI, s. 181; UMUR, *Ders Notları*, s. 84.

hâkimiyeti altında olan ve olmayanlar, başkasının hukukuna tabi anlamında *alieni iuris;* kendi hukukuna tabi anlamında *sui iuris* olmak üzere ikiye ayrılırlardı[158].

> **D. 50.16.195.2 (Ulp.):** *"Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem familias appellamus."*
>
> **D. 50.16.195.2 (Ulp.):** *"Bir ailenin babası, evde otorite sahibi olan kişi olarak belirlenmiştir ve hiç çocuğu olmasa da bu sıfatı alır; çünkü göz önünde bulundurduğumuz, yalnızca onun kişisel durumu değil, aynı zamanda hak ve yetkileridir."*

*Pater familias'*ın, *patria potestas'*a sahip olması için, *Ulpianus*'a ait yukarıdaki metninden de görüleceği gibi, mutlaka baba olması gerekli değildi[159]. Çünkü *pater familias* olmak, fiili bir durumdan ziyade, hukuki bir durumu göstermekteydi[160]. Bilhassa Roma'nın en eski dönemlerinde, bir aileye mensup kişiler, her şeyden önce kölelerdi[161]. Bu açıdan, bir kimsenin *pater familias* olabilmesi için, *patria potestas* altında olmaması, erkek olması ve hâkimiyeti altında köle bulundurması yetiyordu[162]. Örneğin *patria postestas* altından çıkan bir oğlan çocuğu, bekâr olduğu ve çocuk sahibi olmadığı için üzerinde hâkimiyet kuracağı kimse bulunmasa dahi, *pater familias* haline

158 FRIER – MCGINN, 22; LEAGE, s. 97; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım,* s. 231; HONIG (Çev. TALİP), s. 61; OĞUZOĞLU, s. 52.

159 LEAGE, s. 97; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 231; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 327; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 113; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 191.

160 FRIER – MCGINN, s. 18; TAHİROĞLU – ERDOĞMUŞ, s. 155; UMUR, *Ders Notları*, s. 174; SÖĞÜTLÜ, s. 35.

161 FRIER – MCGINN, s. 19; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 142.

162 BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 112; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 191; TAHİROĞLU –ERDOĞMUŞ, s. 155.

geliyor ve *patria potestas* yetkisini kazanıyordu[163]. Çünkü *patria potestas,* esas olarak, kendi egemenliği altında bulunanlara hükmetme hakkından ziyade; aile hâkimiyetine sahip bir kişinin, özel hukuk alanında işlemler yapmaya da ehil olacağı kanısına binaen getirilmiş bir yetkiydi[164]. Bu açılardan *patria potestas* teriminin kullanımı, *pater familias*'ın baba olduğu durumlar için doğru olup; diğer durumlar açısından terimin anlamını tam olarak karşılamamaktadır[165]. Çünkü *pater familias,* kendisine gerek kan bağıyla bağlı; gerekse evlat edinme yoluyla bağlanmış olan çocukları, torunları, torunlarının çocukları ve aileye dâhil diğer kimseler üzerinde tek dereceli, doğrudan bir *patria potestas'*a sahipti ve bu kişiler *pater familias* karşısında eşit konumdaydılar[166]. *Pater familias*, evlatlarının karıları üzerindeki kocalık haklarını ve evlatlarının çocukları üzerindeki babalık haklarını dahi kendi elinde bulunduruyordu[167]. Bununla birlikte *patria potestas* hâkimiyeti altındaki oğlan çocukları, diledikleri gibi oy kullanma ve istedikleri zaman *magistra* olma özgürlüğüne sahiptiler[168].

2. *Pater Familias*'ın Malvarlığı

Roma ailesi, bir arada yaşayan ve iktisadi açıdan bütünlük teşkil eden bir aileydi. Aile üyeleri emek ve kazançlarını aileye, bir diğer deyişle *pater familias*'a tahsis

163 SALLER, s. 338.

164 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 145; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım,* s. 231.

165 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 327.

166 LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 327; BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 113; UMUR, *Ders Notları,* s. 84.

167 JOLOWICZ, s. 118; HONIG (Çev. TALİP), s. 61.

168 SCHULZ, *Principles,* s. 168; JOLOWICZ, s. 118.

ederlerdi ve bundan bir karşılık beklemeleri de söz konusu değildi[169]. *Patria potestas* altındaki kişiler hiçbir şey isteyemez, alamaz, satamaz veya bağışlayamazdı. Bu kişilerin, hangi şekilde olursa olsun ele geçirdikleri her şey doğrudan, *pater familias*'a ait kabul edilirdi[170].

> **Gai. Ins. 2.87:** *"Igitur quod liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui nostri mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur siue quid stipulentur uel ex aliqualibet causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim, qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest[171]."*
>
> **Gai. Ins. 2.87:** *"Hâkimiyet altındaki çocukların, emancipatio, traditio, stipulatio veya diğer herhangi bir şekilde hâkimiyete girmiş kölelerin mülkiyet hakları, hâkimiyeti altında oldukları kişi üzerinde doğar. Hâkimiyet altında bulunan kişinin mülkiyet hakkı bulunmaz."*

Eski Hukuk Dönemi'nde Roma ailesinde tek bir mamelek bulunmaktaydı o da *pater familias*'a aitti; çocukların *pater familias*'tan ayrı bir mamelek hakkı bulunmadığı gibi hukuken ayrı bir kazançları da yoktu[172]. Aile üyeleri, *pater familias*'ın onay veya icazetine ihtiyaç duymaksızın birtakım kazanım ve işlemler yapabilirler;

---

169 VENTURA, s. 74; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 48.

170 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 233.

171 MUIRHEAD, s. 102.

172 TREGGIARI, s. 16; JOLOWICZ, s. 118; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 24; LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 146; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 231 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 149.

ancak aile üyelerinin ayrı bir malvarlıkları olmadığı için, yaptıkları tüm kazanım ve işlemler doğrudan, *pater familias*'a tabi bulunan mamelek hesabına yapılmış olurdu[173].

Eski Hukuk Dönemi'nde *pater familias*'la, *patria potestas*'ı altındaki kişiler arasında, hiçbir hukuki ilişki geçerli olamazdı[174]. Bunun gerekçesi, hiç kimsenin kendi kendini dava edemeyecek oluşuna binaen; hukuki olmaktan çok, hayatın olağan akışının bir gerekliliği kabul ediliyordu[175].

Filius familias'a bir miras kaldığında, *pater familias, auctoritas*[176] vermesine gerek kalmaksızın mirasçı kendisiymiş gibi miras hakkını doğrudan kazanırdı; ancak ölenin ayrıca borçları da varsa, mirasın kazanılması için *pater familias*'ın *auctoritas*'ı gerekirdi[177]. Aile evlatlarının, *pater familias*'ın, kendilerine aile içinde özenli bir bakım sergilemediği gerekçesiyle herhangi bir dava açmaları imkânı bulunmuyordu[178].

> **Gai. Ins. 2.157:** *"Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et uiuo quoque parente quodam modo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii uero ideo dicuntur, quia*

---

173 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342; HONIG (Çev. TALİP), s. 61; SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 231; AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 46; SÖĞÜTLÜ, s. 48.

174 SCHULZ, *Principles,* s. 166; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 149, dn. 32; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 339; SÖĞÜTLÜ, s. 48.

175 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 149, dn. 32.

176 *"Auctoritas, bir vasinin, vesayeti altında bulunan kişinin işlemine, hukuki nüfuzunu kullanarak rıza vermesi durumunda ortaya çıkar*. (BERGER, s. 368)."

177 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 149; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 401.

178 AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 56; SCHULZ Fritz, (Çev. KARAGÖZ), "*Auctoritas",* **İÜHFM**, C. LV, S. 4, 1997, s. 342.

omni modo siue uelint siue nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt[179]*."*

Gai. Ins. 2.157: *"Bu mirasçılar, 'sui' kabul edilirler, çünkü ailenin varisidirler ve aile babasının hayatta olduğu süre içinde dahi müşterek malik olarak kabul edilirler. Bu nedenle vasiyetsiz ölme hallerinde, öncelikli miras hakkı, çocuklara aittir."*

Pater familias'ın, mamelek üzerinde sahip olduğu bu hâkimiyet, yukarıda yer alan *Gaius*'a ait metin gibi çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre, Cumhuriyet Dönemi'nde ve öncesinde bir miktar daha hafifti. Buna göre bu dönemlerde ailedeki hür kişiler, kendi mamelekleri üzerinde mülkiyet hakkına sahiptiler. Bununla birlikte çocuklar mamelekleri üzerinde sahip oldukları hakları, *pater familias* hayatta bulunduğu sürece kullanamazlardı. Çünkü mamelek üzerindeki tasarruf ve idare hakkı, hayatta olduğu sürece *pater familias*'a aitti[180]. *Koschaker*, Eski Hukuk Devri'nin en eski zamanlarında, baba ile oğullarının, aile malvarlığı üzerinde müştereken hak sahibi olabilmesi durumunun da ihtimal dâhilinde olduğu; ancak çok erken devirlerde bunun terk edilerek yerine, *pater familias*'ın mutlak hâkimiyetinin geldiği kanısındadır[181]. Bu durumda, Roma'da mülkiyetin, özü itibariyle ailevi olduğunu; fakat *pater familias*'ın aile içindeki konumu gereği, onun ölümüne kadar ferdi bir mülkiyet[182] çatısı altında işlemler yapıldığını söylemek mümkündür[183].

---

179 MUIRHEAD, s. 130.

180 LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 47.

181 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 329.

182 *Roma Hukukunun ferdiyetçi bir yapısı olduğuna ilişkin görüşlerin eleştirisi için bkz*. GEORGESCO V.- A, (Çev. TAHİROĞLU), "Roma Hukuku ve Modern Dünya Düşüncesi", **İÜHFM**, S. 42, 2011.

183 LEVY BRUHL (Çev. NAİL), s. 147.

B. *MATER FAMILIAS*

Pater familias'tan sonra aile içindeki en önemli şahıs, anneydi[184]. Kadına, evlenerek içine girdiği ailede büyük bir saygı duyulmaktaydı[185]. Anneye saygı, Roma'da aile hayatının ilk şartıydı[186].

Mater familias sayılan kadınlarla ilgili doktrinde görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bir görüşe göre[187], eğer *manus*'lu olarak evlenmiş olan kadın *pater familias'*ın karısıysa kendisine duyulan saygı gereği, *mater familias* sayılıyor; ancak *manus*'suz evlilik yaptıysa kendi ailesinin *patria potestas'*ına dâhil olduğu için *mater familias* sayılmıyordu. Bir diğer görüşe göre ise[188], evli kadının *mater familias* sayılabilmesi için *manus* altında olup olmaması bir farklılık arz etmiyor; evli kadınlara duyulan saygı dolayısıyla *manus*'lu ya da *manus*'suz olmak üzere tüm evli kadınlar *mater familias* sayılıyordu. *Cicero,* kocasının *manus*'u altına girmiş evli kadını *mater familias* kabul etmişti[189].

> **D. 50.16.46.1 (Ulp.):** *"'Matrem familias' accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis*

---

184 TALİP, s. 135; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 7.

185 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 83; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 347.

186 *"Bu saygının bir göstergesi olarak, eski takvimin ilk günü olan 1 Mart, Matrionalia'lar Bayramı kabul edilmişti ve yeni yıla, anneler kutlanarak girilmekteydi*. (PARIBENI (Çev. TALİP), *AileKurumu II*, s. 237)."

187 BERGER, s. 578; LEAGE, s. 97; FRIER – MCGINN, s. 18; BERKİ, *Roma Hukuku,* s. 145; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 46; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 56; SÖĞÜTLÜ, s. 44; THOMAS Yan, (Çev. FETHİ) "Roma Hukukunda Cinsiyet Ayrımı", Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, **İş Bankası Kültür Yay**, 2005, s. 132.

188 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 233; UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 396; AKSARAY, s. 52.

189 TREGGIARI, s. 28, 34; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium,* s. 56.

mores discernunt atque separant. Proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores."

D. 50.16.46.1 (Ulp.): *"'Aile annesi' ifadesinin, çirkin bir biçimde yaşamayan kadınları ayırt etmek için kullanıldığı anlaşılmalıdır. Çünkü bir aile annesinin ahlaki değerleri, onu diğer kadınlardan ayırır. Bu sebeple, onun evli veya dul, doğuştan özgür veya emancipatio yoluyla aileye girmiş olması önem taşımaz; aile annesini yaratan husus, evlilik veya doğum değil, iyi ahlaki değerlerdir."*

Doktrindeki bir başka görüş[190], evli kadınlar için kullanılan tabirleri, *mater familias* ve *matrona*[191] olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre, *manus*'suz olarak evlenen kadınlar, *mater familias* olamazken, *matrona* olarak anılmaktaydılar. *Treggiari*'ye göre, *mater familias*, evli kadınlara duyulan saygıyı ifade eden bir statüyken; *matrona*, daha özel bir bağlamda evli kadınları ifade eden bir kullanım biçimiydi[192].

Yukarıdaki tüm görüşler için, *mater familias* ve *matrona*, *pater familias* gibi hukuki bir statü olmayıp; kadının, aile içindeki yerini tanımlayan bir sıfattan ibaretti[193]. Bir diğer ortak kanaat, *mater familias* sıfatına, Roma'nın hiçbir döneminde yabancıların, kölelerin, seks işçilerinin ve zina suçunu işleyenlerin sahip olamamasıydı. Siyasi alanda faaliyet göstermeye çalışan kadın da, kişisel çıkarlarını ailevi

190 BIERKAN, s. 310; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 131, 132; TREGGIARI, s. 35.

191 *"Matrona, pater familias olan ya da olmayan Roma vatandaşlarının onurlu eşleri anlamında kullanılan bir ifadeydi.* (BERGER, s. 579)*."*

192 TREGGIARI, s. 35.

193 GÖNENÇ, *Kadın,* s. 58; AKSARAY, s. 52.

çıkarlarından üstün tuttuğu gerekçesiyle *mater familias* sıfatını kazanmaya layık görülmemekteydi[194].

IV. EVLİLİK

A. NİŞANLANMA (*SPONSALIA*)

1. Genel Olarak

Nişanlanma, yaşam biçimleri çok büyük bir ölçüde geleneklere dayanan Romalılar için hukuki yönünden ziyade, örfi yönü ağır basan bir kurumdu. Bu sebeple Romalılar, geleneksel bir kurum olarak kabul ettikleri nişanlanmanın, yalnızca hukuku ilgilendiren kısımlarına ilişkin düzenlemeler yapmışlardı[195].

Roma'da nişanlanma, bir evlenme vaadiydi ve temel amacı, çiftin, topluma karşı, birbirleriyle evleneceklerine dair bir portre çizmekti[196]. Bununla birlikte Romalılar için, evlenmeden önce nişanlanmanın gerekliliğine dair bir gelenek yoktu[197]. Nişanlanmadan önce yapılan söz kesme eylemi ise Roma hukukunda ve geleneklerinde görülmemiştir[198].

---

194 AKSARAY, s. 54, 55.

195 SCHULZ, *Classical Law*, s. 109; ERDOĞMUŞ Belgin, *"*Roma Hukukunda Nişanlanma*"* , **Argumentum**, C. 2, S. 13, Ağustos, 1991, s. 239; SOMER Pervin, "Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları", **Maltepe ÜHFD**, S. 2, İstanbul, 2002, s. 155.

196 BEKAR Orhun, "Roma Hukuku'nda Nişanlanma (*Sponsalia*)*",* **İstanbul Barosu Dergisi**, C. 87, S. 1, İstanbul, 2013, s. 240.

197 BIERKAN, s. 303; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium,* s. 33.

198 AKINCI, s. 211.

Roma hukukunda nişanlanma, *sponsalia*[199] olarak adlandırılır; nişanlı kadına *sponsa*, nişanlı erkeğe *sponsus* denirdi[200]. Bu kullanım biçiminden, nişanlanmanın, *stipulatio'*nun en eski biçimi olan *sponsio* ile yakın ilişkisi olduğu kabul edilmektedir[201].

Nişanlanmanın doğumuna sebebiyet veren *stipulatio*, iki tarafın karşılıklı rızasına dayalı bir işlem olduğundan, ortada iki farklı *stipulatio* işlemi bulunmaktaydı. Bu işlemler esnasında, ilk *stipulatio'*da, kadının *pater familias'*ı, erkeğin *pater familias'*ına veya kendisine kızını eş olarak vermeyi taahhüt ederdi. Buna bağlı ikinci *stipulatio'*da, erkeğin *pater familias'*ı veya kendisi, kadının *pater familias'*ına veya vasisine kadınla evlenmeyi vaat ederdi. Kadın *sui iuris* ise, vasisinin *auctoritas'*ı ile bu taahhüt altına girer; karşıdan gelecek taahhüt ise ancak *sui iuris* kadının kendisine yapılırdı[202].

Eski Hukuk Dönemi'nde nişanlanma, görüldüğü üzere, evleneceklerin *pater familias'*larının, evlendirecekleri evlatlarına ilişkin olarak karşılıklı, önceden kesin olarak belirlenmiş soru ve buna uygun cevaplarına dayalı, genellikle *"Spondesne? Spondeo."* denerek gerçekleştirilen sözlü bir şekli gerektirmekteydi[203]. Bununla birlikte, bu tip bir nişanlanmaya yönelik hukuki geçerliliği olan herhangi bir örneğe rastlanılmamıştır. Bu sebeple, Roma'nın daha sonraki dönemlerinde yapıldığı bilinen

---

199 "*Spondere, birtakım şekillerle yapılan bazı işlemlerle taahhüt altına girmek anlamına gelir. Sponsalia kelimesi de spondere kelimesinden türemiştir. Nişanlanmada iki taraf bulunduğu için sponsalia kelimesi çoğul kullanılmıştır.* (ERDOĞMUŞ, s. 239)"; RADO BASMAN Türkan, *"*Eski RomaHukukunda Bazı Evlenme Şekilleri*"*, **İÜHFM**, C. 8, S. 12, 1942, s. 537; BERGER, s. 712.

200 LEAGE, s. 104; ALTOP Serpil, "*Arra Sponsalicia"*, **İÜHFM**, C. 55, S. 1-2, 1995-1996, s. 369.

201 WATSON, *Comparative Law*, s. 27; FRIER – MCGINN, s. 65; BERGER, s. 713.

202 ERDOĞMUŞ, s. 239.

203 WATSON, *Persons*, s. 14; RADO BASMAN, s. 537.

nişanlanma türü, Roma hukukunun asıl nişanlanma kurumu olarak kabul edilmiştir. Bu da yalnızca, tarafların rızasına dayanan ve başka herhangi bir şekil şartı gerektirmeyen bir kurumdu[204].

2. Nişanlanmanın Şartları

Eski Hukuk Dönemi'nde Roma'da kız çocuklarının evlendirilmeleri temel olarak *pater familias*'ların sorumluluğunda olmakla birlikte[205], anneler de bu konu hakkında söz sahibiydi. Bu arayışa, aile dışından aracıların da dâhil olabilmesi mümkünken; kız çocuğunun kendisinin bu konu hakkında bir girişimde bulunması ahlaken uygun görülmüyor[206] ve ailesinin tercihini kabul etmesi bekleniyordu[207]. *Pater familias*, aile evladına başvurmaksızın onu, uygun bulduğu biriyle nişanlayabilirdi[208]. Örneğin, *Julius Caesar*, kızı *Julia*'yı, *Faustus Cornelius Sulla* ile evlendirmek istemiş;

---

204 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 302; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 7.

205 WATSON, *Persons*, s. 17; TREGGIARI, s. 176; WATSON, *Comparative Law*, s. 27; FRIER – MCGINN, s. 66.

206 *"Bu konuda hukuk, nişanlanan erkeğin, nişanlanan kadının kendi isteği yönünde biri olduğuna dair bir varsayım kabul etmişti. Bu, Roma'da evlenmede temel prensibin, karşılıklı anlaşma olmasına binaen getirilmiş, güzel bir amaca hizmet etmekle birlikte gerçekçi olmayan bir varsayımdı. Bunun gibi, o dönem için gereksiz görülen hukuk kuralları, dönemi için sembolik kalmakla birlikte Roma'nın ilerleyen dönemlerinde kadınların, erkekler karşısında hak elde etme mücadelelerine yardımcı olmuştur."* (COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1496, 1497).

207 TREGGIARI, s. 177; WATSON, *Comparative Law*, s. 27.

208 *"Pater familas, nişanlanacak kızın, sembolik olarak rızasını alabilirdi.* (COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1497)"; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 35.

Julia'nın buna karşı çıkarak *Quintus Servilius Caepio* ile nişanlanması üzerine bu nişanı bozarak; kızını MÖ 59'da *Pompei* ile evlendirmiştir[209].

Patria potestas hâkimiyetine dayalı olarak, *pater familias,* kız çocuklarını küçük yaşlarda nişanlayabiliyordu; bu kızların yaşları 10'a kadar düşebilmekteydi[210]. Bazı kaynaklara göre ise, Eski Hukuk Dönemi'nde nişanlanma, genellikle kız aile evladı 6 ila 7 yaşındayken yapılır[211] ve çocuğun yaşının çok küçük olması sebebiyle bu, evlilikle sonuçlanabilecek veya sonuçlanamayacak olan bir ön anlaşma olarak görülürdü[212]. *Frier – McGinn*, bazı kaynaklardan edinilen bilgilere göre, nişanın, kız çocuklarının neredeyse doğumları anında yapılabildiğini belirtmektedir[213].

Nişanlanmada bazı özel hediyelerin verilmesi Roma'nın eski dönemlerine kadar uzanan ve *Ius Gentium'*da da varlığını sürdüren bir gelenekti[214]. *Donatio simplex* adı verilen nişan hediyeleri, nişanlanmanın evlenme ile sonuçlanmasından bağımsız olarak verilen hediyelerdi. Eski Hukuk Dönemi'nde bunlar bağış olarak kabul edilmekteydi. Bu hediyeler nişanlanma, evlenmeyle sonuçlanmasa dahi geri alınamayacak şekilde veriliyordu ve hediyeyi veren açısından bir nevi, evlenme arzusunun göstergesiydi. Roma gelenekleri, bir hediye veya bağış alanı, karşı bir hediye vermeye veya bağış yapmaya yönelttiği için; öncelikle erkek nişanlının, kadın nişanlıya

---

209 BEKAR, s. 240, dn. 8.

210 CSILLAG Pal, **The *Augustan* Laws On Family Relations**, Akademiai Kiado, Budapest, 1976, s. 44.

211 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1496; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 263; TAMER Diler, ***Augustus* Çağında Cinsel Suçlar ve *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis***, Homer Kit., İstanbul, 2007, s. 63.

212 YALOM Marilyn, (Çev. YELÇE – DOMANİÇ), **Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi**, Çitlembik Yay., İstanbul, 2002, s. 26.

213 FRIER – MCGINN, s. 67.

214 ALTOP, s. 369.

verdiği hediye ve bağışlara karşılık, kadın nişanlı da erkeğe birtakım hediyeler veriyordu. Bu açıdan *donatio simplex* her iki nişanlı için de evlenme isteğinin bir göstergesiydi[215]. Bununla birlikte, MÖ 204'te çıkarılan bir *plebiscitum* olan *Lex Cincia de Munuribus et Donis*'le[216] nişanlılar arasında belli miktarı aşan bağışlar yasaklanmıştı[217].

Genellikle, nişanlanacak kadının *pater familias*'ının evinde yapılan[218] nişanlanma işlemi esnasında erkek nişanlının, kendi sol elinin dördüncü parmağından çıkardığı[219] *annulus sponsalitius* ya da *pronulus* denen demirden bir yüzüğü, kadın nişanlının sol elinin dördüncü parmağına takması âdeti vardı[220]. MÖ 200'lerde *Aulus Gellius* tarafından ortaya atılan[221] ve sonradan Romalı hukukçularca genel olarak kabul edilen görüşe göre, bu parmağın doğrudan kalple olan bağlantısı sebebiyle[222], nişanlıların duygusal beraberliğinin bir sembolü olarak yüzük takma âdeti, aslen Yunanlılara ait bir gelenekti[223]. Ayrıksı bir başka görüş ise, yüzük takmak henüz Yunanlılarda da Musevilerde de görülen bir adet değilken, Roma'nın çok eski

---

215 ALTOP, s. 373.

216 "*Lex Cincia de Munuribus et Donis, Tribinus Cincius Alimentus'un teklifiyle, bağışlamaları sınırlamak için çıkarılmış bir plebiscitum'dur.* (ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 270, dn. 96)."

217 SOMER, s. 156; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 270.

218 RADO BASMAN, s. 538; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 272.

219 ALTOP, s. 369.

220 TREGGIARI, s. 148-149; RADO BASMAN, s. 538; ALTOP, s. 370.

221 RADO – BASMAN, s. 538.

222 TREGGIARI, s. 149.

223 ALTOP, s. 370.

dönemlerinde bile var olan bir gelenekti ve buna Roma edebiyatının çok eski eserlerinde rastlanmaktaydı[224].

3. Nişanlanmanın Hüküm ve Sonuçları

Nişanlıların birbirleriyle olan ilişkilerinde nasıl davrandıklarına dair çok fazla bir bilgi söz konusu değildir. Dönem komedilerinde, soylu ve kibar nişanlı kızların, evlenmeden önce nişanlılarıyla konuşmalarına izin verilmediği görülmekteydi. Bununla birlikte, bu durum esasında MÖ 1. yüzyıl ve sonrası edebiyatında kolaylıkla rastlanabilen bir durum değildi ve yalnızca bu dönem komedilerinin, idealize edilmiş ilişkileri yansıtmasından kaynaklanıyordu. Bekâretin, bir genç kızı baştan çıkarmaya çalışan bir erkeğe karşı korunması gerekirdi. Bununla birlikte, imparatorluk hıristiyan olana kadar, nişanlılar arasında evlilik öncesi cinsel ilişki bir tabu olarak görülmemekteydi[225]. Ancak Roma toplumunun geleneklerinden anlaşıldığına göre, nişanlı kadının, nişanlı olduğu erkekle evlenene kadar görüşmesi uygun karşılanmaz ve evlenirken bakire olması beklenirdi[226]. Nişanlı kadın evlenerek kocasının evini ikametgâh edinene kadar, *pater familias*'ından dolayı ikametgâhı olan aile evinde yaşamaya devam ederdi[227].

---

224 RADO BASMAN, s. 538.

225 TREGGIARI, s. 159.

226 GÖNENÇ, *Kadın*, s. 81; ROUSSELLE Aline, (Çev. FETHİ), "Eski Roma'da Beden Siyaseti", Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, **İş Bankası Kültür Yay**., İstanbul, 2005, s. 310-311.

227 GÜNAL Nadi – KÜÇÜKGÜNGÖR Erkan, "Roma Hukuku'nda İkametgâh (*Domicilium*) Kavramı", **AÜHFD**, C. 46, S. 1-4, 1997, s. 126.

4. Nişanın Bozulması

Şekle bağlı olarak yapılan nişanlanma işlemi, haklı bir sebep olmaksızın işlemin gereklerini yerini getirmeyen taraf için, borcun ifa edilmemesinden doğan sonuçlarına benzer sorumluluklar doğuruyordu. Bir başka deyişle, nişanın haklı sebep olmadan bozulması, tazminat yükümlülüğü doğuruyordu[228]. Bu açıdan Eski Hukuk Dönemi'nde, *Ius Civile* hukukuna göre nişanlanma, bir borçlar hukuku kurumuydu[229] ve *stipulatio'*dan doğan bir dava olarak dava edilebilmesi mümkündü. Bu durumda, bir dava açılmak istenirse, açılması gereken dava, *actio ex sponsione'*ydi[230]. Bu davayla, evliliğin gerçekleştirilmemesinden doğan zararlar, karşı taraftan talep edilirdi[231]. Ancak bu durum, hiçbir zaman, karşı tarafın, kendisiyle zorla evlenmesini isteme hakkı vermezdi[232]. Ayrıca daha sonraki dönemde ortadan kalkmasına rağmen, Eski Hukuk Dönemi'nde *censor*'lar nişanı, nişanlı kızı başka bir erkeğe vererek bozan *pater familias*'ı cezalandırmaktaydı[233].

Nişanlanmanın evlilikle sonuçlanmaması sonucu doğan tazminat yükümlülüğü konusunda doktrinde ayrıksı görüşler bulunmaktadır. MÖ 100'lerde yaşayan *Sulpicius Rufus*'tan edinilen bilgilere göre o dönemde, nişanlanma sonucu

---

228 SCHULZ, *Classical Law*, s. 109; ALTOP, s. 373.

229 KOSCHAKER Paul, (Çev. AYİTER), **Eski Hukuklarda Evlenme ve Satış**, Yeni Cezaevi Mat., Ankara, 1950, s. 12; ERDOĞMUŞ, s. 239.

230 ERDOĞMUŞ, s. 239.

231 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Evlenme*, s. 13; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 47.

232 LEAGE, s. 103; SCHULZ, *Classical Law*, s. 109; WATSON, *Comparative Law*, s. 27; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Evlenme*, s. 13.

233 TREGGIARI, s. 156.

evlilik akdinin gerçekleşmemesi hali kesin olarak dava edilebilmekteydi[234]. Bir başka görüşe[235] göre ise, nişanı bozmanın bu şekilde dava edilebilmesi Roma'da MÖ 200'lerde ortadan kalkmış; Roma'nın komşu eyaletlerinde ise MÖ 90'a kadar devam etmiştir[236].

Roma'da nişanlanmaların, hangi oranda evlenmeyle, hangi oranda nişanın bozulmasıyla *(repudium[237])* sonuçlandığına dair ele geçen çok fazla bir bilgi yoktur. Ancak Roma'da, verilen sözün tutulmasının önemli olduğu geleneği göz önünde bulundurulduğunda, nişanın bozulması durumunun çok sık gündeme gelmediği düşünülmektedir[238].

B. EVLENME (*MATRIMONIUM*)

1. Genel Olarak

Romalı hukukçular, eserlerinde evliliğe ilişkin çok fazla açıklamalarda bulunmadıkları gibi[239]; Roma evliliğine ilişkin ilk kanuni düzenlemeler, Roma devleti için oldukça geç kabul edilebilecek İmparator *Augustus* zamanında yapılmış olup[240]; bu

---

234 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1497.

235 WATSON, *Persons*, s. 15.

236 ALTOP, s. 370.

237 "*Repudium, nişanın bozulması yanında, evliliğin tek taraflı irade beyanıyla sona erdirilmesi anlamında da kullanılmaktaydı.* (ARAS Bahattin, "Roma Hukukunda Evlenme ve Boşanma *(Divortium)*", **Selçuk ÜHFD**, C. 18, S. 2, 2010, s. 228)"

238 ÜSKÜL ENGİN - KARAMAN, s. 271.

239 TREGGIARI, s. 57.

240 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 311; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 16.

düzenlemeler de oldukça sınırlı kalmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Romalılar; evliliği, hukuki olmaktan çok, sosyal bir kurum olarak kabul etmişlerdi[241].

> **D. 23.2.1 (Modes.):** *"Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio."*
>
> **D. 23.2.1 (Modes.):** *"Evlilik, bir kadın ve bir erkeğin, tüm hayatları boyunca beraber oluşturdukları, ilahi ve beşeri hukuka göre bir yaşam ortaklığıdır."*

Modestinus'un bu tanımından da görüleceği gibi Romalılara göre evlenme, hem beşeri hem ilahi hukuku kapsayacak bir şekilde, kadın ve erkeğin, kendi rızaları doğrultusunda, ortak bir hayatı devam ettirebilmek ve doğacak çocuklara yasal bir çerçeve sağlayabilmek amacıyla bir arada yaşamaları durumudur[242].

Modestinus'un tanımına göre evlilik, hem dini hem beşeri hukuktaki yaşam ortaklığıdır. Bu tanımdaki dini yaşam ortaklığı, evlenen kadının, kocasının ailesinin dinine bağlanması; beşeri yaşam ortaklığı ise evlenen kadının, kocasının sosyal statüsüne *(dignitas)* katılmasıdır[243]. Evlenen kadın, kocasının statüsüne her yönüyle sahip olurdu. Onunla aynı unvanı kullanır; kocasının mesleki hayatta bulunduğu konuma ortak olurdu. Evlenen kadının, kocasının *dignitas*'ının içine girmesi, bunların tamamını kapsamaktaydı[244].

---

241 LEAGE, s. 100; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 311; RADO BASMAN, s. 531.

242 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 89 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 274; EMİROĞLU Haluk, "Roma Klasik Hukuk Dönemi'nde Mal Rejimi", **AÜHFD**, C. 50, S. 3, 2001, s. 177.

243 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 11; SOMER, s. 159.

244 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 305.

Özellikle ilk devirlerde evlilikler, tarafların birbirlerine duydukları aşk nedeniyle beraber yaşamaya ve çocuk sahibi olmaya karar vermeleri doğrultusunda değil; *pater familias*'ların, çocuklarını, birtakım ekonomik ve politik sebeplere dayalı olarak belli kişilerle evlendirme kararı almaları şeklinde gerçekleştiriliyordu[245]. Evliliğin ekonomik ve politik sebeplerle verilen bir karar olduğu görüşüne karşı çıkan *Paribeni*, Romalıların, evlilik konusunda çok esaslı ve sağlam duygulara sahip olduklarını ve ailenin temelini, oldukça yoğun bir aşka dayandırdıklarını savunmaktadır[246].

Roma'da evliliği aynı zamanda bir vatandaşlık görevi olarak algılayan bir anlayışın varlığı da bir gerçektir[247]. Nitekim MÖ 100'lü yıllarda bir *censor*, yurttaşlar kurulunda, evliliğin bir sıkıntı kaynağı olduğunu; bu durumu herkesin bildiğini; ama yine de bir yurttaşlık görevi olarak, herkesin evlenmesi gerektiğini belirtmiştir[248].

> **Gai. Ins. 1.63:** "*Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. Item eam, quae mihi quondam socrus aut nurus aut priuigna aut nouerca fuit. Ideo autem diximus quondam quia si adhuc constant eae nuptiae per quas talis adfinitas quaesita est, alia ratione mihi nupta esse non potest, quia neque eadem duobus nupta esse potest neque idem duas uxores habere*[249]."

---

245 FRIER – MCGINN, s. 25; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 277; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 85.

246 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 91-92.

247 TREGGIARI, s. 58; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 73; GÖNENÇ Fulya İlçin, "Roma Hukuku'nda Boşanma *(Divortium)",* **AÜEHFD**, C. VII, S. 1-2 Haziran 2003, s. 652.

248 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 52.

249 MUIRHEAD, s. 24.

Gai. Ins. 1.63: "*Evliliğin devamı boyunca var olan bağlılığın yanı sıra, bu birliktelik içinde bir başka engel daha bulunmaktadır; bir erkeğin iki karısı olamaz ve bir kadının da iki kocası olamaz.*"

Gaius'un yukarıdaki metninden de anlaşılacağı üzere, Roma'nın her döneminde evlilik, daima, monogami şeklinde olmuştur[250]. *Villers*, bunun sebebini, Roma'nın eski dönemlerinde kadın sayısının, erkek sayısına oranla daha az olmasına bağlamaktadır[251]. Bu durumun sebebini ise, *Romulus*'a atfedilen bir kanuna, bir diğer deyişle, yerleşik bir Roma geleneğine göre, her *pater familias*'ın, sahip olduğu tüm oğlan çocuklarını koruma zorunluluğu bulunmasına rağmen; bu zorunluluğun, kız çocuklarından en büyük kız çocuğu için geçerli olup, diğer kız çocukları için geçerli olmamasına[252]; başlangıçta böyle bir kural getirilmesini ise Roma'nın fakirliğine bağlamaktadır[253]. Aynı şekilde bu durum, şehirde istenmeyen bebeklerin bırakılması için ayrılmış özel alanlara bırakılanların, genellikle kız bebekler olmasına sebep olmuştur[254]. Bunun toplum inanışlarına yansıması, Roma'da rüyada kız çocuğu görmenin, kötü bir durumun meydana geleceğinin alameti sayılmasında görülebilir[255].

Erkeklere oranla sayıca az olma sonucunu doğurmuş bu durum, kız çocuklar için erken yaşta evlenmelere sebep olurken, o dönemde her beş hamilelikten birinin ve bilhassa erken yaşta doğumların anne veya bebek ölümleriyle

---

250 LEAGE, s. 100; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 157; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 159.

251 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 430.

252 WATSON, *Comparative Law*, s. 9; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 430; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 49.

253 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 430.

254 GÖNENÇ, *Kadın,* s. 53.

255 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 20.

sonuçlanmasına[256] binaen yeniden, kadın sayısının erkek sayısına oranla daha düşük olmasına ve bu da tekrar, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmeleri gibi bir kısır döngüye neden olmuştur.

Romalılar evlilik birliğini ifade etmek için, köken itibariyle anneden (*mater*) gelen *matrimonium* terimini kullanmaktaydılar. Zira Roma'nın ilk dönemlerinde bu durum, sonradan *pater familias* lehine bozuluncaya kadar çocuklar, anneye ve annenin ailesine ait kabul edilirlerdi[257].

Evlenen kadın, kendi ailesine ait aile birliğinden çıkarak kocasına ait aile birliğine, dolayısıyla yeni bir dini topluluğa[258] girerdi. Böylece, iki dine birden mensup olamayacağı için, artık kocasının dâhil olduğu aileye ait kurallara uygun bir şekilde yaşaması beklenirdi[259].

2. Evliliğin Hukuki Geçerliliği

Ius Civile'ye göre bir evliliğin geçerli olabilmesi için, kesinlikle olması gereken şart, tarafların evlilik konusundaki *consensus* denen karşılıklı rızaları, bir diğer deyişle evlenme niyetleriydi. Evliliğe dair ana kural olarak ifade edilen, "evlenmeyi *consensus* meydana getirir" *(consensus facit nuptias)* kuralıydı. Ayrıca bu rızanın, bu

256 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 292; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 40.

257 TREGGIARI, s. 5; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 46.

258 *"Yukarıda, 'Patria Potestas'ın Kapsamı' başlında, Roma'da her ailenin kendine ait dini inanışları olduğundan bahsedilmiştir."*

259 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 304; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 90; RADO BASMAN, s. 533.

devir için, yalnızca evliliğin kurulması aşamasında varlığı yetmemekte; evlilik boyunca devam etmesi gerekmekteydi[260].

Patria potestas altındaki kişilerin evlenmeleri hususunda, kendi rızalarının yanında, hem kız hem oğlan çocuklar için, kaç yaşında olurlarsa olsunlar *pater familias*'ın rızasına ya da en azından, aleni rızasızlığının bulunmamasına[261] ihtiyaç duyulmaktaydı[262]. Ancak, tek başına *pater familias*'ın rızası, evlilik birliğini, kendiliğinden kurmuyordu[263]. *Filius familias* için *pater familias*'ın açık rızası gerekirken; *filia familias* için örtülü rıza yeterli kabul edilmekteydi[264]. *Sui iuris* kadınlar, *pater familias*'ları bulunmadığı için, vasilerinin rızasıyla evlenebilirlerdi[265].

Bununla birlikte, yukarıdaki açıklamaların, *pater familias*'ın mutlak egemenliğine dayalı Eski Hukuk Dönemi için geçerli olmadığını savunan görüşler de bulunmaktadır. *Watson*, sonradan değişmiş olmasına rağmen, Eski Hukuk Dönemi'nde, evlilik konusunda kızların rızalarının hukuken kesinlikle tanınmadığı görüşündedir[266]. *Schulz*, Eski Hukuk Dönemi'nde, evlilik konusunda *pater familias*'ın, evlenecek aile evlatlarının rızasına ihtiyaç duymadan onları evlendirebildiğini; aile evlatlarının rızalarına ancak Cumhuriyet Dönemi'nde gelişen *humanitas* akımıyla birlikte

---

260 TREGGIARI, s. 54; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 305; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 60.

261 FRIER – MCGINN, s. 26.

262 SCHULZ, *Classical Law*, s. 152; WATSON, *Comparative Law*, s. 29; BIERKAN, s. 305.

263 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 308; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 166; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 91; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 59-60.

264 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 308; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 167.

265 LEAGE, s. 105; WATSON, *Comparative Law*, s. 30.

266 WATSON, *Comparative Law*, s. 29.

başvurulmaya başlandığını savunmaktadır[267]. *Leage*, sonraki dönemlerde evliliğin geçerliliği için mutlak sebebin, evleneceklerin rızaları olmasına rağmen; Eski Hukuk Dönemi'nde *pater familias*'ın, aile evlatlarını evlenmeye zorlayabildikleri görüşündedir[268].

Evlilik için gerekli herhangi bir şekli şart mevcut değildi. Evlenmenin geçerliliği için gerekli *consensus*'un ne şekilde sağlandığı da bir önem arz etmiyordu. Evlenecekler, karşılıklı rızalarını istedikleri yerde ve istedikleri şekilde beyan edebilirler ve böylece evlenmiş olurlardı[269]. Herhangi bir kamusal veya dini bir otoritenin, evliliği onaylaması veya evlilik esnasında orada bulunması gerekli değildi[270].

Evlenmenin geçerliliği için herhangi bir kutlama yapılması zorunluluğu yoktu. Bununla birlikte, Eski Hukuk Dönemi'nde, *manus*'un devri esnasında, her ailenin kendi ekonomik durumuna göre bir kutlama yapması geleneği vardı. Bu kutlamanın asıl amacı, çiftin evlenme niyetini herkese gösterebilmekti[271].

Eşlerin birlikte yaşamaları, evliliğin geçerliliği ve devamı açısından zorunlu bir unsur değildi. Eşler ayrı yerlerde yaşıyor olsalar dahi, *consensus*'un devamı, evliliğin de devamını sağlardı[272]. Bununla birlikte kadının, kocanın evine yerleşmesi *(deductio in domum mariti)* tarafların evlilik konusundaki karşılıklı rızalarına bir karine teşkil ediyordu. Bu nedenle evlenmeyle kadının, koca evine gitmesi evliliğin başlangıcı olarak kabul edilen sosyal bir gereklilikti. Zira kadının, kocasının evine yerleşmediği

---

267 SCHULZ, *Classical Law*, s. 152.

268 LEAGE, s. 104.

269 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 303.

270 JOLOWICZ, s. 113; FRIER – MCGINN, s. 26.

271 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 86.

272 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 156; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 10.

hallerde, tarafların evlenip evlenmediği üçüncü kişilerce bilinemez kabul edilmekteydi. Bu durumda, kadının, kocasının evine yerleşmesi evlilik açısından bir geçerlilik unsuru değil; *consensus*'un varlığı açısından bir ispat vasıtası olarak kabul edilmekteydi[273].

Kadın, evlenme esnasında hazır olmayan bir erkekle evlenebilir; fakat erkek, evlenme esnasında hazır olmayan bir kadınla evlenemezdi[274]. Buna göre, temsilci veya mektup aracılığıyla, hazır olmayan bir erkekle evlenme konusunda *consensus* sağlamış kadının, hazır olmayan kocasının evine veya karı kocanın ortak evi olarak belirlenen bir eve gitmesi, evliliğin varlığı açısından bir karine kabul edilirdi[275].

Çiftlerin, birbirlerini karı koca olarak görmeleri ve buna uygun davranmaları gerekirdi. *Affectio maritalis* olarak ifade edilen bu durum tarafların, *consensus* ile kurulmuş bir evliliği devam ettirme ve buna uygun davranma niyetleriydi. *Affectio maritalis*'in varlığına karine teşkil eden unsur ise, tarafların, toplum içinde birbirlerine karşı saygılı davranmalarını ifade eden *honor matrimonii* kavramıydı[276].

3. Evlenme Ehliyeti

Roma'da, yalnızca kendilerine evlenme hakkı verilmiş kişiler evlenebilirlerdi. Bu açıdan, *Ius Civile*'ye göre evlenme ehliyeti anlamına gelen *connubium*'a[277] sahip olmayan kimseler, aralarında *consensus* sağlamış olsalar dahi evlenemezlerdi[278]. Evlenme ehliyetine sahip olunup olunmadığını belirlerken, tarafların,

273 LEAGE, s. 104; BIERKAN, s. 303-304; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 307.

274 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 112; BIERKAN, s. 303; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 156.

275 RADO BASMAN, s. 541; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 63.

276 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 157; UMUR, *Ders Notları,* s. 84.

277 LEAGE, s. 101; FRIER – MCGINN, s. 32.

278 HONIG (Çev. TALİP), s. 78; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 11.

patricus - *pleb*, Roma vatandaşı - yabancı, özgür - köle statüsünün dikkate alınması gerekliydi.

a. *Patricius* - *Pleb* Evliliği

Roma'da evlilik, yalnızca *Ius Civile* hükümlerine göre belirlenirdi. *Ius Gentium*'da da evliliğe ilişkin hükümler bulunmasına rağmen, bir evliliğin geçerli olup olmadığı, ancak *Ius Civile*'deki şartları sağlayıp sağlamadığına göre ölçülmekteydi[279].

MÖ 445'e kadar, yalnızca *patricius*'lar *connubium*'a sahiptiler; dolayısıyla, yalnızca onların evlilikleri, *Ius Civile*'ye göre geçerli bir evlilikti. MÖ 445'te çıkarılan *Plebiscitum Conuleium De Vonnubio Patrum Et Plebis* ile *connubium*, *pleb*'lere de tanındı. Böylece yasal evlilik yapma hakkı, tüm Roma vatandaşlarına verildi[280]. Bunu takiben, MÖ 445'te çıkarılan *Lex Canuleia* ile, Oniki Levha Kanunu uyarınca yasak kabul edilen *pleb* ve *patricius*'lar arası evlilikler de serbest bırakıldı[281].

b. Roma Vatandaşı - Yabancı Evliliği

Kural olarak, Romalı vatandaşlar birbirleriyle, *Ius Civile*'ye göre geçerli bir evlilik yapabiliyorlardı; diğer bir deyişle, yalnızca Romalı vatandaşlar arasında *connubium* geçerliydi[282].

---

279 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 175; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 9.

280 BARROW (Çev. GÜROL), s. 41; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 94.

281 LEAGE, s. 107; WATSON, *Comparative Law*, s. 29; TELLEGEN COUPERUS, s. 8; MOUSOURAKIS, s. 8.

282 BIERKAN, s. 316; HONIG (Çev. TALİP), s. 78.

Romalı vatandaşların, yabancılarla yaptıkları evlilikler, *Ius Civile*'ye göre geçerli kabul edilmemekle beraber, *Ius Gentium* uyarınca yabancılar hukukuna göre geçerli evlenme *(matrimonium in justum, matrimonium iuris gentium)* olarak kabul edilirlerdi[283]. Sonradan, MÖ 90-89 yıllarında çıkarılan *Leges Iulia* ve *Plautia Papiria* kanunlarıyla, önce Latinlere daha sonra İtalya yarımadasında yaşayan herkese evlenme hakkı verildi. Roma vatandaşı bir erkek, ancak özel bir izin aldığı takdirde bir Latin veya yabancıyla evlenebilirdi[284]. Evliliğin gerçekleştirilebilmesi için gereken vatandaşlık, evliliğin devamı süresince de bulunmalıydı. Buna göre, taraflardan biri evlilik esnasında vatandaşlığını kaybederse evlilik, *Ius Civile*'ye göre geçerli bir evlilik olma sıfatını kaybetmekle birlikte, *Ius Gentium*'a göre geçerli bir evlilik olarak kabul edilirdi[285].

c. Özgür - Köle Evliliği

Evlenme ehliyetine sahip olabilmek için kişilerin, özgür olmaları gerekmekteydi. Bu nedenle köleler, *connubium*'a sahip değillerdi. Doğuştan özgür olanlarla azatlılar arasındaki evlilikler ise toplumca hoş karşılanmamasına rağmen geçerli kabul edilmekteydi[286].

Gai. Ins. 1.19: *"... aut seruum procuratoris habendi gratia aut ancillam matrimonii causa apud consilium manumittat[287]."*

283 LEAGE, s. 101; BIERKAN, s. 316.

284 FRIER – MCGINN, s. 32; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 94.

285 LEAGE, s. 101; HONIG (Çev. TALİP), s. 82.

286 WATSON, *Comparative Law*, s. 29; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 65, 66.

287 MUIRHEAD, s. 7.

Gai. Ins. 1.19: *"... ya da azat edenin karısı olacak bir kadın köle azat edilmek amacıyla consilium'a sunulur."*

Gaius'a ait bu metinden görüleceği üzere, özgür bir erkeğin, kölesini, onunla evlenebilmek için azat etmesi, evlilik açısından geçerli hukuki bir sebep olarak kabul edilmekteydi[288]. Bu durumda azat edilmiş kadının, kendisiyle evlenmek isteyen eski efendisini reddetme hakkı da bulunmamaktaydı[289].

Özgür bir kadının, onunla evlenebilmek için, kölesini azat etmesi hukuki açıdan engellenmiş olmamakla birlikte bu kadın, bizzat hukukçular tarafından ahlaki anlamda aşağı görülmekteydi[290].

MÖ 300'lere gelindiğinde, var olan kanunlara rağmen hala evliliğe ilişkin kısıtlamalar devam etmekteydi. Örneğin bu tarihlerde, zengin bir kadının, alt sınıftan biriyle evlenmesinin vasisi tarafından reddi normal karşılanmaktaydı[291].

4. Evlenme Yaşı

Evlilik, esas itibariyle soyun devamını sağlayan bir kurum olarak görüldüğünden[292]; tarafların, evlenebilmeleri için ergenliğe girmiş olmaları beklenirdi[293]. Bununla birlikte *Watson*, Eski Hukuk Dönemi'nde evlenme yaşı konusunda ergenliğe girmiş olmanın büyük bir önemi olmadığını ve ergenlik öncesi

---

288 FRIER – MCGINN, s. 43, 44.

289 WATSON, *Comparative Law*, s. 43.

290 FRIER – MCGINN, s. 43, 44.

291 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 66.

292 TREGGIARI, s. 8, 13; FRIER – MCGINN, s. 29; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 133.

293 LEAGE, s. 105; TREGGIARI, s. 39; OĞUZOĞLU, *Roma Hukuku*, s. 97.

evliliklerin yaygın olduğunu savunmaktadır[294]. Taraflar kaç yaşında olurlarsa olsunlar, Roma'da, cinsel birlikteliğin hiç yaşanmadığı evlilikler de, tam anlamıyla geçerli birer evlilik olarak kabul edilmekteydiler[295].

Eski Hukuk Dönemi'nde hem oğlanların hem de kızların ergenlik yaşları, çocukların fizyolojik durumlarına[296] ve *pater familias*'ların takdirine bırakılmış; buna ilişkin yasal bir sınır belirlenmemişti[297]. Bununla birlikte, kızlar için ergenlik, dolayısıyla evlenme yaşı, çok eski dönemlerden beri teamülen 12 olarak kabul edilmekteydi[298]. Ancak cenaze kayıtları gibi mevcut bilgilerden, kızların 10 ila 11 yaşlarında, henüz ergen olmadan ve çocuk sayılabilecek yaşlarda[299] evlendirilebildikleri anlaşılmaktadır[300]. *Plutarkos*, kişilerin baş edilemeyen arzularının disipline edilebilmesi açısından, erken yaşta evlilikleri önermekteydi[301]. *Villers*, kızların küçük yaşta evlendirilmelerinin sebebini, Roma'nın eski dönemlerinde kadın sayısının erkek sayısına oranla daha az olmasına bağlamaktadır[302]. Erken yaşta evliliklerin sebebini,

294 WATSON, *Comparative Law*, s. 30.

295 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 134.

296 FRIER – MCGINN, s. 23; LEAGE, s. 105.

297 LEAGE, s. 105; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 159.

298 WATSON, *Persons*, s. 39; TREGGIARI, s. 39.

299 "*Daha körpe kızken evlendirmiş törenle babası*. (VERGILIUS (Çev. EYUBOĞLU), s. 38)."

300 ROUSSELLE (Çev. FETHİ), s. 309.

301 TREGGIARI, s. 12.

302 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 430.

Eski Hukuk Dönemi'nde Roma'da insan ömrünün ortalama 20 ila 30 yıl olması olgusu da oluşturmaktadır[303].

Kızların, küçük yaşta evlendirilmeleri nedeniyle, bu dönemde bebek ölüm oranının binde iki yüze yaklaşması ve gebeliklerin yüzde beş ila onunun annenin, doğum anında ya da doğumdan bir süre sonra ölümüyle sonuçlanması sebebiyle, gebelik her sosyal sınıftan kadın için ölümcül bir risk olarak kabul edilmekteydi[304]. Buna binaen, *pater familias'*ın, cinsel birleşme yapılmaması konusunda önceden damatla anlaşarak kızını evlendirmesi mümkündü; ancak çeşitli metinlerde, bu anlaşmaya uymayarak, karılarına zarar veren kocaların varlığından söz edilmektedir[305].

Oğlanlar için, *pater familias*'ın, olgunluğun bir göstergesi kabul edilen elbisenin giyilmesine ve ilk kez tıraş olunmasına izin vermesi, ergenliğe erişme ve dolayısıyla evlenme yaşı olarak kabul edilmekteydi[306]. Romalı bir oğlan çocuğu, 14 yaşındayken çocuk giysilerinden kurtularak ergen sayılırdı. Dolayısıyla oğlan çocuklar için evlenme yaşının 14 olduğu kabul edilmekteydi[307].

Doktrindeki bir görüşe göre, oğlan çocuklarının ergenlik ve dolayısıyla evlilik yaşları fiziksel muayeneyle, "çocuk yapabilir" olmalarının ortaya konmasına bağlıydı ve bu yaş, genellikle 15 olmaktaydı. Kız çocuklarınınsa eski devirlerden

303 ROUSELLE (Çev. FETHİ), s. 303.

304 ROUSELLE (Çev. FETHİ), s. 303-304.

305 ROUSELLE (Çev. FETHİ), s. 311-312.

306 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 34; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 159; OĞUZOĞLU, s. 97.

307 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 293.

itibaren, ergenliğin tespiti amaçlı fiziksel muayeneleri yasaklanmış, ergenlik ve dolayısıyla evlilik yaşları 13 olarak kabul edilmişti[308].

5. Evlenme Engelleri

Eski Hukuk Dönemi'nde Romalılar açısından evlenme yasakları, sonraki dönemlere nazaran daha rahattı. Sonraki dönemlerde bu engeller sıkılaştırılmıştı. Ancak bu dönemde de, evlatlık ilişkisi bile olsa altsoy üstsoy arasında[309]; hem üvey hem de öz kardeşler arasında[310]; damadın babası açısından gelinle; damat açısından kayınvalideyle[311] evlenme yasağı mevcuttu. Bununla birlikte, Roma'nın ilk dönemlerinde kuzenler arası evlilikler, özellikle farklı sınıfların birbirine karışmasını önlemek için, ekonomik maksatlı, serbestti[312]. Erkek kardeşin kızıyla evlenmek serbest olduğu halde; kız kardeşin kızıyla evlenmek yasaktı[313]. Bu ikili durum, İmparator *Claudius*'un, erkek kardeşinin kızı *Agrippina*'yla evlenmek istemesi sebebiyle senato tarafından kendisine izin verilmesi sonucu ortaya çıkmıştır[314].

> **Gai. Ins. 1.59:** *"Inter eas enim personas, quae parentum liberorumue locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, nec inter eas conubium est, uelut inter patrem et filiam uel inter matrem et filium uel inter auum et neptem uel inter auiam et*

308 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 133.

309 TREGGIARI, s. 37; OĞUZOĞLU, s. 97; SOMER, s. 168.

310 LEAGE, s. 106; TREGGIARI, s. 38.

311 FRIER – MCGINN, s. 37; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 165; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 12.

312 TREGGIARI, s. 38; WATSON, *Comparative Law*, s. 30.

313 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 37, dn. 28.

314 WATSON, *Comparative Law*, s. 30; TREGGIARI, s. 38.

nepotem; et si tales personae inter se coierint, nefarias et incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita sunt, ut quamuis per adoptionem parentum liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio coniungi, in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat; itaque eam, quae mihi per adoptionem filiae seu neptis loco esse coeperit, non potero uxorem ducere, quamuis eam emancipauerim[315]*."*

Gai. Ins. 1.59: *"Altsoy ve üstsoy, birbirleriyle meşru bir evlilik yapma veya evliliğe benzer bir birliktelik sürme hakkına sahip değildir; örneğin baba ve kız, anne ve oğul, büyükbaba ve torun. Eğer buna benzer bir birliktelik gerçekleşirse bu, ensest ve ahlaksız bir ilişki olarak kabul edilir; ve bu kural o kadar mutlak bir kuraldır ki, evlatlık ilişkisi içerisindeki altsoy ve üstsoy birbirleriyle evlenmekten yasaklanmıştır ve evlatlık ilişkisinin sona ermesi de bu yasağıortadan kaldırmaz; buna göre evlat edinilmiş kız veya torun sonradan emancipatio yoluyla serbest bırakılsalar dahi onlarla evlenilemez."*

Gai. Ins. 1.61: *"Sane inter fratrem et sororem prohibitae sunt nuptiae, siue eodem patre eademque matre nati fuerint siue alterutro eorum*[316]*."*

Gai. Ins. 1.61: *"Kardeşler arası evlilik, hem aynı anne babadan doğmuş olanlar hem de tek bir ortak ebeveynleri olanlar için yasaktır."*

315 MUIRHEAD, s. 23.

316 MUIRHEAD, s. 24.

C. *MANUS*'LU VE *MANUS*'SUZ EVLENME

1. Genel Olarak

Evlenen kadın üzerinde kurulan egemenliğe *manus* denirdi[317]. Bu kurum, belli yönlerden *patria potestas* hâkimiyetine benzemekle birlikte; sahibine, onun kadar katı bir hâkimiyet hakkı vermemekte; yalnızca bir himaye ve vesayet hakkı sağlamaktaydı[318].

Manus kurumu, Oniki Levha Kanunu Dönemi'ne dayanmaktadır. Bu dönemde evliliklerin hemen hemen her zaman *manus*'lu yapıldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Eski Hukuk Dönemi'nde evliliklerin *manus*'suz yapılmasına bir engel yoktu[319]. Bununla birlikte doktrinde bazı yazarlar[320], Eski Hukuk Dönemi'nde tek evlenme şeklinin *manus*'lu olduğu, *manus*'suz evlenmenin bu dönemde hiçbir zaman yapılmadığı görüşünü savunmaktadırlar.

Roma'nın en eski dönemlerinde yapıldığı ve sonradan ortadan kalktığı için *manus*'lu evliliklere dair sahip olunan bilgilerin çoğu, *Gaius*'un *Institutiones*'ine dayanmaktadır[321]. *Manus*'lu yapılan evliliklere *cum manu, manus* olmadan yapılan evliliklere *sine manu* denmekteydi[322]. Doktrinde bir görüş, sonradan yaygınlaşan, *manus*'suz evlilikleri, *manus*'lu evliliklerin gelişmiş hali olarak kabul etmektedir[323]. Bir

---

317 LEAGE, s. 101; SCHULZ, *Classical Law*, s. 192; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 161.

318 LEAGE, s. 101; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 92.

319 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 118; FRIER – MCGINN, s. 54; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 312; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 71.

320 RADO BASMAN, s. 533; PUGLIESE (Çev. UMUR), s.345.

321 FRIER – MCGINN, s. 88; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 60.

322 TREGGIARI, s. 17; WATSON, *Comparative Law*, s. 27; OĞUZOĞLU, s. 87.

323 OĞUZOĞLU, s. 90.

diğer görüşe göre ise, *manus'*suz evlilikler, *manus*'lu evliliklerin içinden çıkan ikincil bir evlilik türüydü[324].

Ius Civile'ye dayalı aile, *patria potestas* hâkimiyeti üzerine kuruluydu. Evlenen kadınların, tıpkı *filius familias* gibi *patria potestas* altında bulunmaları gerekliydi. Evlenen bir kadın, ya kendi *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altında kalmaya devam ederdi; ya da kocası veya kocasının *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altına girerdi[325]. Kocasının *manus*'u altına giren kadın, *pater familias* olan kocasının belli bir yönden kızı olarak kabul edilirdi[326].

> **Gai. Ins. 1.115.b:** *"Fiduciae causa cum uiro suo facerit coemptionem nihilo minus filiae loco incipit esse: nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu uiri sit, placuit eam filiae iura nancisci[327]."*
>
> **Gai. Ins. 1.115.b:** *"Bir kadın, evleneceği erkekle yalnızca güvene dayalı olarak coemptio yapsa bile, onun kızı statüsünü kazanır: bu nedenle, hangi sebeple olursa olsun, bir kadın kocasının manus'u altına girerse, kocasının kızı pozisyonuna girer."*

Evlilik tek başına, kadının, kocasının veya kocasının *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altına girmesini doğrudan sağlamıyordu. Bunun gerçekleşmesi için

---

324 TREGGIARI, s. 33.

325 BIERKAN, s. 310; HONIG (Çev. TALİP), s. 80; OĞUZOĞLU, s. 87; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 164; AKINCI, s. 219.

326 LEAGE, s. 101; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 118; WATSON, *Comparative Law*, s. 27; SCHULZ, *Classical Law*, s. 193.

327 MUIRHEAD, s. 43.

manus'un kurulması gerekiyordu. Ayrıca *manus*, sonradan, evlilikten bağımsız şekilde devam ettirilebilmekteydi[328].

> **Gai. Ins. 2.139:** *"Idem iuris est, si cui post factum testamentum uxor in manum conueniat, uel quae in manu fuit, nubat nam eo modo filiae loco esse incipit[329]."*
>
> **Gai. Ins. 2.139:** *"Bir kişi, vasiyetname yaptıktan sonra karısını manus'u altına alırsa veya manus'u altına aldığı kadınla evlenirse, kadın, kocasının kızı pozisyonuna girer."*

Burada görüldüğü gibi, bir kadının, evlenmeden de *manus* altına girmesi mümkündü[330]. Tüm bunlar, doktrinde kabul edilen bir görüşe göre, esasında evliliğin kendisiyle *manus* arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığını, bunların birbirinden ayrı iki kurum olduğunu göstermektedir[331]. Bu görüşe göre evlilik sadece, tarafların *consensus*'una dayalı olarak ortaya çıkan bir kurumdu ve *manus* ile arasında doğrudan bir ilişki yoktu; *manus* ve evlilik tamamen birbirinden farklı kurumlardı. Zira evlilik, hukuki bir işlem olmayıp hukuki bir olaydı[332]. *Manus* ise, evlenen kadının mal durumunu gösteren hukuki bir işlemdi. Bu açıdan, doktrindeki bir görüş[333], *manus*'lu ve

328 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 88.

329 MUIRHEAD, s. 122.

330 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 10.

331 TREGGIARI, s. 34.

332 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 306; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 91, 92.

333 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 304; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 8; AKINCI, s. 218; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 176; SOMER, s. 161, dn. 42.

manus'suz evlenme şeklinde yapılan ayrımı doğru bulmamakla birlikte; bir diğer görüş[334], evliliği *manus*'lu ve *manus*'suz olmak üzere ikiye ayırmaya devam etmektedir.

Manus olmadan evlenen bir kadını, *pater familias*'ı, tarafların rızası olmadan evliliği sonlandırma hakkı olmamasına rağmen kocasından geri alma hakkına sahipti[335]. Bu görüşün aksini savunan *Buckland*'a göre, *manus*'suz evliliklerde *pater familias*, hâkimiyeti altında bulunan kızı veya oğlunu, onların rızası hilafına, geçerli şekilde boşayabilir ancak karı kocayı fiilen ayıramazdı[336]. Her halde, bu geri alma hakkının varlığı, tarafları boşanmaya zorlamaktaydı[337]. Nitekim evli kadınların babalarının sebep olduğu boşanmalar, MÖ 3. ila 2. Yy'lardaki komedilere sıkça konu edilmekteydi[338]. Bu nedenle *manus*'suz evlenen bir kadının kocası evliliğinin devamı açısından kendini güvende hissetmemekteydi[339]. Ayrıca *manus* altında yer almayan bir kadın, kendi çocuklarıyla akraba olamaz ve çocuklarıyla kurduğu ilişkiler hukuken dikkate alınmazdı[340].

---

334 HONIG (Çev. TALİP), s. 77; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 345; OĞUZOĞLU, s. 87, dn. 44; RADO BASMAN, s. 533.

335 HONIG (Çev. TALİP), s. 81; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 312; AKINCI, s. 219; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 91.

336 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 117.

337 LEAGE, s. 104; WATSON, *Comparative Law*, s. 33; RADO BASMAN, s. 532.

338 TREGGIARI, s. 34.

339 TREGGIARI, s. 33; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 312; HONIG (Çev. TALİP), s. 81.

340 LEAGE, s. 103; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 164.

2. *Manus* Sözleşmesi

Kadın üzerinde *manus, conventio in manum* adında bir sözleşme ile kurulurdu. *Conventio in manum*'la kocasının *manus*'u altına giren kadının, kendi ailesiyle hukuki bağlantısı kesilir ve malvarlığı kocasına geçerdi[341].

Kadın, *conferratio, coemptio* ve *usus* olmak üzere üç farklı şekilde *manus* altına girerdi[342].

> **Gai. Ins. 1.110:** *"Olim itaque tribus modis in manum conueniebant: usu, farreo, coemptione[343]."*

> **Gai. Ins. 1.110:** *"Eski günlerde manus altına girmenin üç şekli vardı: usus, conferratio, coemptio."*

Patricius'lar arasında yaygın bir yöntem olan ve Roma'nın ilk dönemlerinde en çok kullanılmış yöntem olan *conferratio* işlemi, gelin ve damadın, rahip huzurunda bir çeşit çörek yediği bir törendi[344].

Pleb'ler arasında yaygın olan *coemptio,* farazi bir alım satımdı. Doktrinde bir görüş[345], *coemptio*'nun ilk dönemlerdeki en eski şeklinin farazi değil, gerçek bir alım satım akdi olarak yapıldığını savunmaktadır[346]. *Coemptio,* Eski Hukuk Dönemi'nde *pater familias*'ın, çocukları üzerinde sahip olduğu mutlak hâkimiyete

---

341 BIERKAN, s. 310; LEAGE, s. 101; RADO BASMAN, s. 534.

342 JOLOWICZ, s. 113; LEAGE, s. 101; TREGGIARI, s. 17; BIERKAN, s. 310.

343 MUIRHEAD, s. 41.

344 FRIER – MCGINN, s. 55; JOLOWICZ, s. 113; LEAGE, s. 101; HONIG (Çev. TALİP), s. 77.

345 WATSON, *Persons,* s. 24; TREGGIARI, s. 25; JOLOWICZ, s. 115; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1498; KOSCHAKER, *Evlenme,* s. 10; SOMER, s. 163.

346 *İki görüş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.* JOLOWICZ, s. 114-115.

dayalı alım satım hakkına dayanmaktaydı. Buna göre damat, yapılan bir törenle, gelinle aynı ekmeği paylaşır, belirlenmiş birtakım sözleri söyler ve *mancipatio* usulüyle farazi olarak, kızını *pater familias*'tan satın almış ve *manus*'u altına geçirmiş olurdu.[347]

Usus kadının, zamanaşımı yoluyla *manus* altına girmesi haliydi[348] ve Oniki Levha Kanunu'nda düzenlenmişti.

> **Tab. VI. 4:** *"Ut si qua nollet eo modo (usu) in manum mariti convenire, ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo usum cuiusque anni interrumperet."*
>
> **Tab. VI. 4:** *"Kocasıyla, manus altına girmeden evlenen bir kadın, onunla bir yıl boyunca üç gece ayrı kalmaksızın yaşarsa, kazandırıcı zamanaşımı yoluyla, meşru karısı sıfatıyla kocasının manus'u altına girer."*

Bu düzenlemeye göre, *manus* altına girmeden evlenmiş kadın, 1 yıl boyunca kocasının evinde kalırsa, başka bir işleme gerek kalmaksızın kocasının *manus*'u altına giriyordu. Ancak 1 yıl içinde üst üste 3 gece başka yerde[349] kalan kadın için *manus*'a ilişkin zamanaşımı kesiliyor ve *usus* uyarınca *manus* altına girmiyordu[350].

---

347 LEAGE, s. 102; FRIER – MCGINN, s. 55; HONIG (Çev. TALİP), s. 76; RADO BASMAN, s. 540; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 94.

348 *Usus'un ayrı bir manus kurma yolu olarak ortaya çıkmasıyla ilgili görüş ayrılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.* JOLOWICZ, s. 115-116.

349 *"Villers'a göre, kadının, bu üç günü, kendi ailesinde geçirmesi gerekmekteydi.* (VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 433)."

350 LEAGE, s. 102; WATSON, *Persons*, s. 19; FRIER – MCGINN, s. 55; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1499; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I*, s. 94; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 346.

Doktrindeki bir görüşe göre[351] bu yöntemin getiriliş sebebi, ev için yapılan alışverişlerin kimin namına yapıldığının, üçüncü kişiler açısından belirlenebilir olmasıydı. Bu halde, kadın ve kocanın ayrı kalmaları, evliliğin devamına ilişkin olarak değerlendirilmesi gereken bir husus değildi[352]. Bu süre içerisinde karı ve kocanın evlenme niyetleri devam etmekteydi[353].

Manus'u, evlilikten ayrı bir kurum olarak değil de evliliğin bir türü olarak kabul eden *Honig*'e göre, 1 yıllık zaman içerisinde 3 gün evden uzaklaşan kadın üzerinde *manus* kurulmadığı gibi; kadının, evliliğin tarafı sıfatı da sekteye uğruyordu. Bunun üzerine bu hal, Oniki Levha Kanunu'na girdi ve bu durum, kadının evlenme niyeti devam ettiği halde, kendi üzerinde *manus* kurulmasını istemediğine ilişkin bir karine olarak kabul edildi. *Frier – McGinn* ve *Honig*'e göre, Roma'da *manus*'suz evlilik bu şekilde ortaya çıkmıştır[354]. Bu şekilde düşünüldüğünde bu yöntemin, ilerisi için kadının konumunu iyileştirmeye yönelik bir zemin hazırladığı da söylenebilir[355].

> **Gai. Ins. 1.111:** "*Usu in manum conueniebant quae anno continuo nupta perseuerabat nam uelut annua possessione usucapiebatur, in familiam uiri transibat filiaeque locum optinebat itaque Lege Duodecim Tabularum cautum est ut si qua nollet eo modo in manum mariti conuenire ea quotannis trinoctio abesset atque eo modo*

351 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 19.

352 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 315; RADO BASMAN, s. 536.

353 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 10; RADO BASMAN, s. 536.

354 FRIER – MCGINN, s. 55; HONIG (Çev. TALİP), s. 77.

355 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1499.

cuiusque anni usum interrumperet. Sed hoc totum ius partim legibus sublatum est partim ipsa desuetudine oblitteratum est[356].”

Gai. Ins. 1.111: “*Usus, 1 yıl boyunca beraber yaşama sonucu kocaya manus egemenliğini verir. Bu, bir tür zamanaşımıyla kazanım şeklidir ve kadınıkızı sıfatıyla kocasının ailesine sokar. Bu sebeple Oniki Levha Kanunu, kocasının manus'u altına girmek istemeyen bir kadına kocanın çatısı altından 3 gece ayrı kalarak usus'tan kaçınma hakkını tanımıştır. Ancak bahsi geçen uygulama bazı yasalarla ve zamanla kullanılmamaya başlaması nedeniyle ortadan kalkmıştır.*”

Gaius, *usus* yoluyla gerçekleşen *manus*'suz evliliğin, en başta 1 yıl devam eden dönemsel bir durum olmasına rağmen, Oniki Levha Kanunu'yla bağımsız ve devamlı ayrı bir kurum haline geldiğini savunmaktadır[357]. *Manus*'un kazanılması yollarından, en erken ortadan kalkmış olan, *usus*'tur[358]. *Coemptio*'nun, *plep*'lerle *patricius*'lar arası evlenmeleri serbest bırakan kanunun ardından ortadan kalkmış olabileceği düşünülmekle birlikte[359]; *Gaius*'a göre, 2. Yy'ın ortalarında *usus* ve *conferratio* tamamen ortadan kalkmış, *coemptio* ise nadiren yapılır durumdaydı[360].

Cum manu evliliklerde, koca, karısının tüm malvarlığına sahip olurdu. *Sine manu* evliliklerde, karı kocanın malvarlıkları ayrıydı; her iki eş de birbirlerinin

356 MUIRHEAD, s. 41.

357 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 433.

358 WATSON, *Comparative Law*, s. 29; FRIER – MCGINN, s. 55; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 346.

359 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1498.

360 FRIER – MCGINN, s. 88, 94.

malvarlıklarından bir şey talep edemezlerdi. Zaten *manus*'suz evlenmiş kadın *sui iuris* değilse malvarlığı da bulunmazdı[361].

D. *DOS*

1. *Dos*'un Tanımı ve İşlevleri

Bir kadının kendisinin, *pater familias*'ının veya bir üçüncü kişinin evliliğin devamı içinde ve evlenme nedeniyle ortaya çıkacak masraflara katkı olması adına, kocaya verdiği mallara *dos* denmekteydi[362].

Roma'da kural olarak, evin geçimini sağlama yükümlülüğü kocaya ait kabul edilirdi; kadının, ev masraflarına katılması beklenmezdi[363]. Bununla birlikte, bu konuda bir yasal zorunluluk bulunmamaktaydı ve kadınlar bu konuda hukuken bir talep hakkına sahip değillerdi[364]. Evlilik içinde tüm masrafların kocaya ait kabul edilmiş olması hakkaniyete uygun bulunmadığı için *dos* kurumu getirilmiştir. Bu açıdan *dos*'un, her şeyden önce, Roma'nın eski dönemlerine ait örfi bir kurum olduğunu söylemek mümkündür[365].

Eski Hukuk Dönemi'nde evlilikler çoğunlukla *manus*'lu olarak yapılmaktaydı. Bu durumda kadının hiçbir malvarlığı bulunmuyordu; ayrıca *manus*

---

361 SCHULZ, *Classical Law*, s. 195; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 176; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 17.

362 BERGER, s. 444; *"Dos'un, günümüz Türk aile hukukundaki çeyiz (cihaz) kurumuyla benzeştiğini söylemek mümkündür.* (AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 20)."

363 LEAGE, s. 108; AYİTER, *Dos,* s. 32; HONIG (Çev. TALİP), s. 88; EMİROĞLU, *Mal Rejimi,* s. 180; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 6.

364 TREGGIARI, s. 203; LEAGE, s. 108; SCHULZ (Çev. KARAGÖZ), *Auctoritas,* s. 342, EMİROĞLU, *Mal Rejimi,* s. 180.

365 AYİTER, *Dos,* s. 32.

altına girmekle, kendi ailesindeki miras hakkını da kaybediyordu. Bu nedenle *dos*'un, en başta bu iki sebebe binaen verildiği söylenebilir[366].

Dos, Eski Hukuk Dönemi'nden, Roma'nın yıkılışına kadar varlığını koruyan geleneksel bir kurumdu. *Pater familias*'ların, evlenecek kızları için *dos* vermeleri, Eski Hukuk Dönemi'nde yasal olmasa da, ahlaki bir zorunluluktu[367]. Bu açıdan bilhassa Eski Hukuk Dönemi'nde *dos,* tıpkı Roma'da evlenme kurumu gibi, hukuki olmaktan ziyade sosyal bir kurumdu[368]. *Pater familias*'ın, eğer kendisi isterse kızını, *dos* vermeden de evlendirebilmesi hukuken mümkün[369] ise de bir kadının *dos* verilmeden evlenmesi sosyal anlamda kabul görmezdi. Kadının, evliliği içinde rahat bir yaşam sürdürebilmesinin garantisini sağlamak adına *dos* verilirdi[370]. Ailede oğlan çocuklarının, kız çocuklarından daha fazla rağbet görmesini dahi bu kurumla açıklamak mümkündür. Kız çocukları, *pater familias*'larına ait evden *dos*'u alarak gittikleri için, esas itibariyle bir yük olarak görülmekteydiler[371].

Dos, verilmesi bakımından ikiye ayrılmaktaydı. Buna göre, *dos profecticia*, *pater familias* tarafından, aile malları arasından verilen *dos*'tu[372]. Bu *dos* türü, eski Roma ailesinin asıl *dos*'u olarak kabul edilmektedir. *Pater familias* dışındaki

366 TREGGIARI, s. 324; FRIER – MCGINN, s. 80; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 319; RADO BASMAN, s. 533.

367 AYİTER, *Dos,* s. 48; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 6; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium,* s. 141, 142.

368 AYİTER, *Dos,* s. 46.

369 RADO BASMAN, s. 534.

370 TREGGIARI, s. 323; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 181.

371 AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 21; AKSARAY, s. 47.

372 BUCKLAND, *Text-Book,* s. 107; FRIER – MCGINN, s. 76; HONIG (Çev. TALİP), s. 89; AYİTER, *Dos*, s. 55; OĞUZOĞLU, s. 91.

herhangi biri tarafından, aile malları dışından verilen *dos* ise, *dos adventicia* olarak adlandırılmaktaydı[373]. Daha çok, düğün hediyesi olarak kabul edilebilecek ve *dos profecticia*'dan çok daha sonraları ortaya çıkan bu *dos* türü, genellikle anneler tarafından verilmekteydi[374].

2. *Dos*'un Kullanım Hakkı

Kadının, evlenmeden önce *pater familias* egemenliği altında olduğu *manus*'lu evliliklerde, koca, *dos*'un maliki olur ve onu istediği şekilde kullanabilirdi. Eski Hukuk Dönemi'nde evlilikler çoğunlukla *manus*'lu yapıldığı için, durum daha çok bu şekildeydi[375].

Kadının evlenmeden önce *sui iuris* olduğu *manus*'lu evliliklerde, kadının malvarlığı ile erkeğin malvarlığı *manus* nedeniyle birleşirdi. Bu birleşen malvarlığının maliki olan koca böylece, onu istediği gibi kullanma hakkını elde ederdi. Esasında, malvarlıklarının bu şekilde birleşmesi hali, *dos* verildiği anlamına gelmemekle birlikte, Cumhuriyet Dönemi sonlarına doğru bu mallar da *dos* olarak kabul edilmeye başlanmıştır[376].

Eski Hukuk Dönemi'nde nadir görülse de, *manus*'suz bir evlilik yapılmışsa, koca yine *dos*'un maliki olur ve onu istediği yönde kullanabilirdi[377].

---

373 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 107; HONIG (Çev. TALİP), s. 89; AYİTER, *Dos*, s. 55; OĞUZOĞLU, s. 91.

374 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 23.

375 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 109; TREGGIARI, s. 324; HONIG (Çev. TALİP), s. 89; AYİTER, *Dos*, s. 120.

376 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 147.

377 AYİTER, *Dos*, s. 26.

Eski Hukuk Dönemi'nde *dos'*a malik olan kocanın, bu malların korunmasında, iyi bir *pater familias*'ın göstermesi gereken özeni göstermesi beklenirdi. Bu yükümlülüğüne aykırı davranarak *dos*'u oluşturan malvarlığını zarara uğratması halinde, yerine göre ihmal veya dolandırıcılıktan sorumlu tutulabilirdi[378]. Bunun yanında, kocanın, bu mallar üzerindeki tasarruf hakkını, ailenin menfaatine yönelik olarak kullanması gerekmekteydi[379]. Bu sebeplerle esasında kocanın, bu malları harcama konusunda sınırlandırılmaya tabi tutulduğunu söylemek mümkündür[380].

Görüldüğü gibi, Eski Hukuk Dönemi'nde *dos*, kocaya ait kabul ediliyor olsa da, evliliğin sona ermesi halinde kadın veya onun ailesi tarafından, *dos*'u oluşturan mallar üzerinde hak iddia edilebilmekteydi[381]. Bununla birlikte koca, evlilik esnasında, evliliğin yalnızca, ölümle sona ermesi haline özgü olarak *dos*'u iade edeceğine dair bir vaatte bulunmadığı takdirde *dos* üzerinde *sui generis* bir mülkiyet hakkına sahip olurdu ve onu, sonradan geri vermekle mükellef değildi[382].

Dos dışında, kadının istediği gibi kullanımına bırakılmış birtakım eşyalar bulunmaktaydı. Bunlar, *sui iuris* kadına evliliği dolayısıyla verilen mallar olabileceği gibi; *dos* dışında tutularak, evlenen *alieni iuris* kadının kullanımına bırakılmış mallar da olabilirdi. *Paraferna* olarak ifade edilen bu mallar, Roma'nın en eski dönemlerinden itibaren var olmuştur[383]. Bu mallar, hiçbir zaman kocaya ait olmamakla birlikte, evlilik süresince kocanın korumasına teslim edilmiştir[384]. Koca, bu malların zarara

378 TREGGIARI, s. 327-328; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 168; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 156.

379 OĞUZOĞLU, s. 92; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 181.

380 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 184; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 156.

381 FRIER – MCGINN, s. 63; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 184; HONIG (Çev. TALİP), s. 89; AKSARAY, s. 51.

382 OĞUZOĞLU, s. 92; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 166; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 181.

383 AYİTER, *Dos*, s. 29.

384 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 42.

uğramasından sorumlu olurdu ve boşanma halinde bunları kadına aynen iadeyle mükellefti[385].

E. BOŞANMA (*DIVORTIUM*)

1. Genel Olarak

Evliliğin bozulması yönündeki tek taraflı beyana, *repudium*[386] denmekteydi[387]. İster iki tarafın karşılıklı rızasına dayansın, ister tek taraflı beyana dayalı olsun, evliliğin sona ermesine ise *divortium* denmekteydi[388].

Aulus Gellius, Noctes Atticae'de, Roma tarihinde bilinen ilk boşanmanın, MÖ 234'te, kadının doğurgan olmayışı sebebiyle gerçekleştiğini yazmıştır. Burada, koca *Spurius Carvilius Ruga*, karısı, ahlaklı bir kadın olmasına rağmen; evlenme yeminini, çocuk yetiştirme amacına yönelik olarak ettiği için, onu çok sevdiği halde boşanmak istediğini belirtmiştir[389]. *Tamer*'e göre ise, *manus*'lu evliliğe ilk saldırı olarak kabul edilebilecek ilk boşanma, MÖ 306'da gerçekleşmişti. *Valerius Maximus*'un aktardığı bu olayda *Annius*, karısından, aile meclisi önünde boşanmadığı gerekçesiyle

---

385 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 188.

386 "*Bir görüşe göre, Eski Hukuk Dönemi'nde ve bilhassa manus'lu evliliklerde repudium hakkına yalnızca koca sahipti.* (BIERKAN, s. 308; HONIG (Çev. TALİP), s. 82; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 345; OĞUZOĞLU, s. 100)."

387 LEAGE, s. 113; GÖNENÇ, *Divortium,* s. 647; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 174; OĞUZOĞLU, s. 100; ARAS, s. 228.

388 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 174; OĞUZOĞLU, s. 100; ARAS, s. 228; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 112.

389 TREGGIARI, s. 442; WATSON, *Comparative Law*, s. 31; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu I,* s. 95; GÖNENÇ, *Divortium* s. 647.

censor'lar tarafından senatodan kovulmuş ve kendisine *Romulus*'un öngördüğü cezalar verilmişti[390].

2. Boşanma Hakkı Sahibi ve Nedenleri

Eski Hukuk Dönemi'nde boşanmaya ilişkin net bilgiyi yansıtan hukuki kaynaklar mevcut olmadığı için, bu dönemde boşanma şartları konusunda doktrin hâlâ görüş ayrılığı içerisindedir. Bir görüşe göre[391], Eski Hukuk Dönemi'nde Roma gelenekleri, boşanmayı, kötü bir durum kabul ederek; boşanmayı sınırlamaya ve mümkün olduğunca engellemeye çalışmıştır. Bir diğer görüşe göre[392], Roma'nın her döneminde her iki taraf da istediği anda, herhangi bir sebep göstermeksizin tek taraflı olarak boşanma hakkına sahipti.

a. Erkeğin Boşanma Hakkı

Kesin hukuki bilgiyi yansıtmamakla beraber *Plutarkos*, Roma'nın ilk dönemlerine ait boşanma hallerinden bahsederken, bu dönem için boşanma hakkının, *Romulus*'un kanunları uyarınca, yalnızca belli şartların varlığı halinde erkeklere tanındığını belirtmiştir[393]. Buna göre, Roma'nın en eski devrinde boşanma hakkı zina,

---

390 TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 73.

391 LEAGE, s. 113; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 381; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 73; SOMER, s. 175.

392 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 311; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 15; EMİROĞLU Haluk, **Roma Hukukunda Kadının Hukuki Durumu**, Sözkesen Mat., Ankara, 2003, s. 92.

393 TREGGIARI, s. 441; WATSON, *Comparative Law*, s. 10; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 382; GÖNENÇ, *Divortium*, s. 647-648; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 14.

çocuk düşürtme, şarap içme gibi belli durumların varlığı halinde, yalnızca kocaya verilmiş bir haktı[394].

Aynı kanunlara göre, kocanın, zina yapmış karısını affetme hakkı olmadığı gibi[395], böyle bir durum karşısında koca, aile meclisine danışarak karısını öldürme hakkına sahipti[396]. Kadının zina esnasında suçüstü yakalanması halinde ise, kocanın derhal ve muhakeme dahi etmeksizin karısını öldürme hakkı vardı[397]. *Watson*, kocanın derhal ve yargılama yapmaksızın öldürme hakkının, yalnızca *manus*'lu evliliklerde mi yer aldığının, yoksa *manus*'suz evliliklere de mi sirayet ettiğinin kaynaklardan belirlenemediğini belirtmektedir[398]. *Cato*'ya ait eski metinlerden anlaşıldığı üzere, kadının, kocasını zina halinde yakalaması karşısında hiçbir hakkı bulunmamaktaydı[399].

Bu bilgiler ışığında denebilir ki, Eski Hukuk Dönemi'nde boşanma yalnızca, kadının büyük kusuru olması halinde erkek tarafından gerçekleştirilebilmekteydi[400]. Kadınların, kocalarından boşanmaları yasak olduğu gibi;

---

394 TREGGIARI, s. 441; WATSON, *Comparative Law*, s. 10; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 74; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 432; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 14; SOMER, s. 175; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 113.

395 PARIBENI (Çev. TALİP), *Roma'nın Dini,* s. 44.

396 FRIER – MCGINN, s. 112; WATSON, *Comparative Law*, s. 10; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 23.

397 WATSON, *Persons*, s. 27; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 235.

398 WATSON, *Persons*, s. 27.

399 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500.

400 LEAGE, s. 113; WATSON, *Comparative Law*, s. 30; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1501; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 163; AKINCI, s. 227.

erkeklerin de karılarını haklı sebeple boşayabilmeleri, kadının, yeni doğan çocuğunu atması, terk etmesi, zehirlemesi, zina işlemesi, sahte anahtar kullanması[401], büyücülük yapması[402] gibi hallerde mümkün oluyordu. Bunlar dışında bir sebebe dayalı, keyfi olarak boşanan kocanın mallarının yarısı, kadına veriliyor; diğer yarısı da *Ceres* mabedine vakfediliyordu[403]; ayrıca bu kişi, *censor*'un şerefsizlik notuna maruz kalıyordu[404]. Bunlar dışında, karısını haklı bir sebep olmaksızın boşayan koca, kadının getirmiş olduğu *dos* üzerinde bir hak iddia edemiyordu[405].

En büyük tanrılara ibadet etme görevini yerine getiren kimselerin evliliği bozulmaz kabul ediliyor ve bu kişiler karılarından hiçbir surette boşanamıyorlardı[406].

Eski Hukuk Dönemi'nde boşanmalar, oldukça nadir görülmekle birlikte[407]; MÖ 1. yüzyıldan itibaren yüksek bir artış göstermeye başlamıştı[408]. Örneğin, yaşı ilerleyen ve para sıkıntısı çekmeye başlayan *Cicero*, yüklü miktarda *dos*'a sahip genç bir kadın olan *Publilia* ile evlenebilmek için otuz yıllık karısı *Terentia*'dan

401 *"Watson, sahte anahtar kullanmanın, zinaya dair bir kanıt olarak değerlendirilebileceği için bir boşanma sebebi sayıldığını ileri sürmektedir.* (WATSON, *Comparative Law*, s. 10)"; JOLOWICZ, s. 117; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 382.

402 JOLOWICZ, s. 117.

403 TREGGIARI, s. 441; JOLOWICZ, s. 118, dn. 1; WATSON, *Comparative Law*, s. 10; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500; SOMER, s. 175; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 113.

404 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 117; JOLOWICZ, s. 117; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 436.

405 TREGGIARI, s. 328.

406 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 383; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 148.

407 LEAGE, s. 113; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1501; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 32; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu III*, s. 383.

408 LEAGE, s. 113; SOMER, s. 176; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 15.

boşanmıştı. Bu dönemde, haklı sebebe dayanmayan boşanmalarda *dos* mallarının yarısının kadına, yarısının *Ceres* mabedine vakfedilmesi ve *censor*'un şerefsizlik notu ortadan kalkmış ve tamamen, kocanın keyfiliği mutlak hale gelmişti[409].

b. Kadının Boşanma Hakkı

Kadın, kendi iradesiyle boşanma hakkını ancak Cumhuriyet Dönemi sonunda elde etmişti[410]. Bununla birlikte doktrindeki bir görüşe göre, Oniki Levha Kanunu, kadına tek taraflı irade beyanıyla boşanma hakkı tanımış olmakla beraber; bu hak, *censor*'lar tarafından ahlaki ve dini açıdan denetlenmekteydi. Bu denetlemeler sonucu, karı kocanın haklı neden olmaksızın boşanamayacağı kuralı kabul edilmekteydi[411].

Manus'lu evliliklerde boşanma, ancak kadının *manus* altına girmesini sağlayan *conferratio, coemptio ve usus* işlemlerinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşebiliyordu. *Jolowicz*'e göre, *conferratio* yoluyla yapılmış evliliklerde ilk dönemlerde boşanma söz konusu olmuyordu. *Conferratio* evliliklerinin, *diffarreatio* yoluyla bozulması daha sonraki dönemlerde rahip hukukçular tarafından getirilmiş bir yöntemdi[412]. Kadının bu işlemleri, kocasının izni olmaksızın tek başına yapma yetkisi olmadığı gibi[413]; kocanın, bu işlemleri ortadan kaldırmak istemesi halinde, kadının, reddetme hakkı da bulunmamaktaydı. Eski Hukuk Dönemi'nde hemen hemen her

409 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 436.

410 WATSON, *Comparative Law*, s. 31; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 163; TAMER, s. 75.

411 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 14.

412 JOLOWICZ, s. 117.

413 *"Treggiari ve Leage'e göre kadının, kocasını coemptio'yu bozucu emancipatio yapmaya zorlaması mümkündü.* (TREGGIARI, s. 28; LEAGE, s. 114)."

zaman *manus*'lu yapılan evlilikler karşısında kadının, boşanma hakkının bulunmadığını savunan görüşün temel dayanağı da budur[414].

3. Boşanmanın Sonuçları

Eski Hukuk Dönemi'nde bilhassa kadınların, ikinci defa evlenmeleri uygun bulunmaz; tek evlilik yapmış kadınlar, toplumda daha saygın kabul edilirlerdi[415]. Çünkü Romalı geleneklerine göre, Eski Hukuk Dönemi'nde kocanın sadakat yükümlüğü ve kadının, kocanın zinası halinde dava hakkı bulunmamakla birlikte; kadının sadakat yükümlülüğü, koca öldükten sonra da devam etmeliydi. Bu nedenle, kocası ölen kadın, yeniden evlenebilmekle birlikte; tek evlilik yapmış kadın daha onurlu kabul edildiğinden, yeniden evlenen kadın için düğün töreni yapılmazdı[416].

> **Tab. IV. 4:** *"Comperi, feminam – in undecimo mense post mariti mortem peperisse, factumque esse negotium, quasi marito mortuo postea concepisset, quoniam decemviri in decem mensibus gigni hominem, non in undecimo scripsissent."*
>
> **Tab. IV. 4:** *"Bir kadın, kocasının ölümünden itibaren on ay içinde bir çocuk dünyaya getirdiğinde, bu çocuk, kadının ölen kocasıyla meşru evliliği içinde doğmuş kabul edilir ve onun mirasçısı olur."*
>
> **D. 38.16.3.pr. (Ulp.):** *"Intestato liberto mortuo primum suis deferri hereditatem verum est."*

---

414 BIERKAN, s. 310; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1501; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 115; ARAS, s. 230; *Bu görüşün, evlilik başlığının, manus alt başlığı altında incelenen ve manus'u evlilikten ayrı görmeyen yazarlarca savunulduğu düşünülmektedir.*

415 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 172; AKSARAY, s. 54; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 60.

416 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 23.

D. 38.16.3.pr. (Ulp.): "*Özgür bir erkek, vasiyetname yapmadan öldüğünde, mirası düzgün soylu mirasçılarına geçer.*"

D. 38.16.3.11 (Ulp.): *"Post decem menses mortis natus non admittetur ad legitimam hereditatem."*

D. 38.16.3.11 (Ulp.): "*Babasının ölümünden 10 ay sonra doğan bir çocuk, hukuken, babasının mirasçısı olarak kabul edilmez.*"

Eşinin ölümü sebebiyle yeniden evlenmek isteyen kadınların, belli bir yas dönemi geçirmesi gerekliydi. Erkekler için bir yas dönemi yoktu; kadınlar içinse kocalarının ölümünden itibaren 10 aylık bekleme süresi mevcuttu[417]. *Leage*, *Berki* ve *Gönenç*'e göre, kadının bekleme süresi Roma'nın ilk devirlerinde 10 ayken, ilerleyen zamanlarda 1 yıl olmuştur[418].

D. 3.2.1: "*Praetoris verba dicunt: infamia notatur qui ab qui eam, quae in potestate eius esset, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere virum moris est, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit; eamve sciens quis uxorem duxerit non iussu eius, in cuius potestate est; et qui eum, quem in potestate haberet, eam, de qua supra comprehensum est."*

D. 3.2.1: "*Praetor'un kuralları şunlardır: kendi hâkimiyeti altında bulunan kızını, bir dulun ölen kocası için geçirmesi gereken yas dönemi bitmeden evlendiren kişi; bu durumdaki dul kadınla bu durumu bilerek ve hâkimiyeti altında olduğu kişinin izni dışında*

417 WATSON, *Persons*, s. 40; FRIER – MCGINN, s. 62; BIERKAN, s. 314; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 172; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium,* s. 107.

418 LEAGE, s. 106; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 160; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 100.

evlenen kişi; hâkimiyeti altında bulundurduğu kişiye bu durumdaki bir kadınla evlenme izni veren kişi şerefsiz ilan edilir."

Dul bir kadının, 10 aylık bekleme süresini geçirmeden yeniden evlenmesinden sorumlu olanlar *praetor* tarafından cezalandırılmaktaydılar[419]. Bununla birlikte evlilik, geçerli kabul edilirdi. 10 aylık yas süresi içindeki dul kadın, bu süre içerisinde doğum yaparsa, 10 ayın bitmesini beklemesine gerek olmaksızın yeniden evlenebilirdi[420]. Çünkü Eski Hukuk Dönemi'nde bu süre, evliliğin, yalnızca ölüm nedeniyle halini kapsayacak şekilde, doğma ihtimali olan çocuğun nesebinin karışmamasına yönelik getirilmişti[421].

V. KADININ HUKUKİ VE SOSYAL STATÜSÜ

A. GENEL OLARAK

Anneye saygı, Roma'da aile hayatının ilk şartı olmasına rağmen[422], Roma hukukunun diğer hukuklar karşısında kadına daha ayrıcalıklı ve özgür bir alan verdiği

---

419 TREGGIARI, s. 171.

420 FRIER – MCGINN, s. 62; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 172; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 107.

421 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 298; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 100.

422 *"Bu saygının bir göstergesi olarak, eski takvimin ilk günü olan 1 Mart, Matrionalia'lar Bayramı kabul edilmişti ve yeni yıla, anneler kutlanarak girilmekteydi.* (SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 10; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 237)."

söylenemez[423]. Örneğin, diğer bazı medeniyetlerde yer alan, kocasının yokluğunda yerine vekâlet edebilme hakkı, Roma hukukunda kadına hiçbir zaman tanınmamıştır[424].

Özellikle, *manus*'un hâkim olduğu aile düzeni, kadını, kocası karşısında aşağı bir konuma koymaktaydı[425]. Kaynakların yetersizliği, bilinen kaynakların daha çok üst sınıflara mensup kadınlarla ilgili oluşu ve bu kaynakların hepsinin erkeklerce kaleme alınmış olması, Roma'da kadının konumunun tam olarak belirlenememesine sebep olsa da; Roma'nın hiçbir döneminde kadın erkek eşitliğinin söz konusu olmadığı bilinmektedir[426]. Romalı kadının tanımlaması, bir erkeğin kızı, karısı ya da annesi olması üzerinden yapılmış; kendisine duyulan saygının belirleyicisi de esas olarak bu olmuştu[427].

Kadınlara, siyasal ve kamusal alanda hiçbir görev alma hakkı tanınmamıştı[428] ve vatandaşlık, erkeklikle özdeşleşmiş kabul edilmekteydi[429]. Çünkü halk meclislerinde oy

---

423 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 104; *Roma'nın, kadına diğer medeniyetlerden daha üstün bir konum verdiğini iddia eden aksi görüş için bkz.* PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 236; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1503.

424 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 427.

425 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 345.

426 AKSARAY, s. 33; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 104; *"Aksaray, Roma'nın patria potestas'a dayalı aile yapısının henüz tam olarak şekillenmediği geçmiş dönemlerde, Roma'da anaerkil bir yapının var olduğunu savunmaktadır.* (AKSARAY, s. 38)."

427 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 105; AKSARAY, s. 54; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 56.

428 SCHULZ, *Classical Law*, s. 182; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 427; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1496; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 21; AKSARAY, s. 24; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 153.

429 *"Roma Devleti'nde bu açıdan şehirler adeta erkek kulüpleriydi.* (THOMAS (Çev. FETHİ), s. 104)."

kullanmak[430], *magistra* veya imparator olmak, avukatlık veya hâkimlik yapmak, erkeklerin yapabileceği işler olarak kabul edilmekte ve kadınlar, iffetlerini koruyabilmeleri adına bu görevlerden uzak tutulmaktaydılar[431]. Bunun tek istisnası, kadınların, kamusal bir statü olarak kabul edilen *Vesta* rahibeliği[432] yapmalarıydı[433]. *Gönenç*'e göre tek başına *Vesta* rahibeliği, kadınların kamusal alanda var olduklarını gösteren bir istisna yaratmamaktadır[434].

B. KADININ EHLİYETİ

Manus'suz evlilik yapmış bir kadın, evlendikten sonra da kendi *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altında kalmaya devam ediyordu[435]. Ancak *pater familias'*ın kendisi veya çocuklarından biriyle *manus*'lu evlilik yapmış olan bir kadın,

---

430 *"Kadınlar, kendileri oy kullanamamakla birlikte, özellikle üst sınıflarda yer alanlar, pater familias'ları veya kocalarıyla birlikte seçim meydanlarında yer alabilmekteydiler.* (SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 22; AKSARAY, s. 55; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 154)."

431 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 21; *Cato'nun, kadınların siyasi fikir sahibi olamayacaklarını beyan ettiği konuşması için bkz.* SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 22, dn. 113.

432 *"Roma'nın en soylu ailelerinden altı bakire kız, on ya da daha küçük bir yaşta, Vesta rahibesi olarak seçilmekteydi. Bu kişilerin görevi, Roma Devleti'ne ait ocağın, otuz yıl dinsel açıdan boyunca korunmasıydı. Bu rahibeler, seçildikleri anda re'sen, patria potestas altından çıkarlar; hukuken hak ve fiil ehliyetine sahip olurlar ve bunlar, ahlak bekçileri olarak kabul edilirlerdi.* (AKSARAY, s. 61-62; SCHEID John, (Çev. FETHİ), "Romalı Kadınların Dinsel Rolleri*"*, Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, **İş Bankası Kültür Yay.**, İstanbul, 2005, s. 381)."

433 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1503; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 21.

434 GÖNENÇ, *Kadın,* s. 154.

435 BERKİ, *Aile Hukuku,* s. 112, UMUR, *Tarihi Giriş,* s. 394; 116; AKINCI, s. 182.

kendi *pater familias*'ının *patria potestas*'ından çıkarak, evlendiği kişinin veya onun *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altına giriyordu[436].

Kocasının *manus*'u altına girmiş bir kadın, kocası *pater familias* ise kocasının; kocası *pater familias* değilse kocasının *pater familias*'ının *filia familias*'ı haline gelirdi[437]. Bu durum, *patria potestas* altındaki kadının, kendi öz çocuklarının kardeşi konumunda bulunmasına sebep olurdu[438]. *Manus*'suz evlilik yapmış bir kadınla kendi çocukları arasında akrabalık bağı kurulmazdı. *Manus*'lu evlilik yapmış bir kadının evliliğinin sona ermesi halinde ise, çocuklarıyla akrabalığı sona erdiği için, onlarla ilişki kurma hakkı da ortadan kalkmaktaydı[439].

Kadının fiziksel olarak, erkekten güçsüz olması[440], Romalılara, kadının ruhen de zayıf olduğu inancını yerleştirmiş[441]; bu inanış kadının, *pater familias* ve asker olamamasına sebep olmuş; bu durum, hukuki işlem yapma konusunda kadının önüne set çekerken, aynı zamanda hukuki işlem yapma konusunda deneyimsiz ve kandırılmaya

---

436 BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 116; UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 394; s. 168; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 46; AKINCI, s. 183.

437 FRIER – MCGINN, s. 89; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500; HONIG (Çev. TALİP), s. 80; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 111; UMUR, *Ders Notları*, s. 171.

438 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1500; HONIG (Çev. TALİP), s. 80; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 111; OĞUZOĞLU, s. 79; SERDENGEÇTİ, s. 101.

439 AKSARAY, s. 36, 37.

440 "*Couch, Roma'da kadının ikinci plana atılma sebebinin, kadının fiziken erkekten güçsüz olmasından ziyade; erkeğin, kadın karşısında sahip olduğu, eski dini inanıştaki üstünlüğe bağlamaktadır. Dini inanıştaki bu üstünlüğünse, üreme yeteneğinin yalnızca erkekte olduğuna inanılmasından dolayı erkeğe verilmesinden ortaya çıktığını savunmaktadır.* (COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1493)."

441 SCHULZ, *Classical Law*, s. 182; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 235; AKSARAY, s. 60; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 99.

müsait olmasına[442] ve bu nedenle bu konuda zayıf görülmesine sebep olan bir kısır döngü oluşturmuştu[443]. Bu kısır döngünün bir sonucu olarak, kadınlar hangi yaşta olurlarsa olsunlar, kız çocuğu olarak görülmüş[444] ve Roma'nın kuruluşundan itibaren, *patria potestas* veya *manus* altında bulunmayan *sui iuris* kadınlara, hangi yaşta olurlarsa olsunlar hukuki işlemlerini yürütecek bir vasi atanmıştı[445]. Bu durum, tam olarak özgür olabilme şansına, kölelerin dahi kadınlardan daha fazla sahip olduğu anlamına gelmektedir[446]. Ayrıca kadınların okuryazarlık gerektiren işlerde yer alamamaları eğitimsiz kalmalarına; bu durum da onların, hukuki işlemlerinde vasilerinin yardımına muhtaç olmalarına sebep olmuştu[447]. Buna göre, kadınlar için getirilmiş vesayet kurumunun esas amacı, kadının malvarlığını, aile yararına korumaktı[448]. *Pater familias*'ı ölen kız, eğer *pater familias*'ı ona vasiyetnameyle vasisini seçme hakkı tanımadıysa, en yakın *agnatik* akrabasının vesayeti altına girmekteydi[449].

---

442 *"Gibbon'a göre kadınlar, hoşnut etmek ve saygı duymak için yaratılmış ve ne kadar yaşlanırlarsa yaşlansınlar asla sağduyu sahibi oldukları kabul edilemeyecek varlıklardır.* (COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1502)."

443 VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 82; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 235; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 15.

444 SCHULZ, *Classical Law*, s. 182; GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet-Vesayet,* s. 68; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 14.

445 JOLOWICZ, s. 120; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 82; GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet-Vesayet*, s. 69; BERKİ, *Aile Hukuku*, s. 112; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 25.

446 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1502.

447 SCHULZ, *Classical Law*, s. 182-183; AKSARAY, s. 57.

448 JOLOWICZ, s. 122; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1502; VILLEY (Çev. TAHİROĞLU), s. 82; AKSARAY, s. 56; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 179; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 14.

449 WATSON, *Comparative Law*, s. 35; TAMER GÜVEN, s. 230; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1502; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 429.

Vesayet altındaki kadınlar, vesayet altına alınmış küçüklerden daha farklı ve daha geniş yetkilere sahip bir konumdaydılar. Kendi malvarlıklarını bizzat kendileri yönetebilme hakkına sahip kadınlar, *res nec mancipi* bir malın mülkiyetini devredebilir[450], kendilerine yapılan bir ödemeyi kabul edebilir, *praetor* ve yabancılar hukukuna ait işlemleri tek başlarına yapabilirlerdi[451]. Kadınların, *Ius Civile*'ye göre şekle bağlı yapılan işlemlerde, *res mancipi* malların devrinde[452], kendilerini yalnızca borç altına sokan işlemlerde, malvarlıklarının yalnızca aktifini azaltan işlemlerde vasilerinin *auctoritas*'ına ihtiyaçları bulunmaktaydı[453]. Bununla birlikte, *Livius*'un aktarımına göre kadınlar, vasilerinin rızası olmaksızın en küçük işlemi dahi kendi başlarına yapamaz; evlilik dâhil herhangi bir sözleşmeye taraf olamazlardı. Bu sebeple gerçekte vasinin elinde olan, kadının en büyük avantajı sayılan miras hakkı da, yalnızca göstermelik olarak kadına ait kabul edilmekteydi[454].

Kendisi, hayatı boyunca vesayet altında olan ve kendi öz çocuklarının üzerinde dahi egemenlik hakkı bulunmayan kadın, hiçbir durumda vasi olamazdı. Bu şekilde, kadınların kendi öz çocuklarının dahi vasisi olamaması durumu, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geçerli olan bir gelenekle çelişmekteydi. Bu geleneğe göre, Eski Hukuk Dönemi'nde boşanmış veya dul bir kadının, yeniden evlensin veya evlenmesin, hangi babadan olurlarsa olsunlar aynı çatı altında tüm çocuklarını, olgunlaşıncaya kadar bakıp büyütmek için izin alması oldukça yaygındı ve bu izinler kolaylıkla

450 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 434; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 16; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 25.

451 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 16; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 25.

452 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 434; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 25.

453 GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet-Vesayet Hukuku*, s. 70; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 16; AKSARAY, s. 31; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 25.

454 COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1503.

verilebilmekteydi. Bu durumda bu annelerin vasi sıfatıyla, bu çocuklarla ilgili, hiçbir işlem yapamamaları, pratikte zor durumlara sebep oluyordu. Bu nedenle bu anneler, çocuklarıyla ve onların mallarının yönetimiyle ilgili işlemleri yapıyorlar ancak bu durumda, vasi sorumlu kabul ediliyordu[455].

C. KADININ MİRAS HAKKI

Kadınlar önemli miras hakkına sahiptiler. *Pater familias*'ın sağlığında, kız çocuklar, oğlan kardeşleri gibi, aile malvarlığının müşterek maliklerinden biriydiler[456]. *Pater famlias*'ın ölmesi halindeyse *manus*'lu evlilik yapmamış kadınlar, oğlan çocuklarla eşit miras hakkına sahip olurlardı[457]. Oniki Levha Kanunu'nun, terekenin paylaşımı hakkını tanımasından sonra kadın, erkeklerle eşit bir paylaşım talep etme hakkını elde etmişti[458]. Bununla birlikte *manus*'lu şekilde evlenerek kendi *pater familias*'ı ile hukuki bağı kopan kadının, *Ius Civile* uyarınca kendi ailesinden miras hakkı bulunmamaktaydı[459]. Ancak *manus* altındaki kadın, kocasının ölmesi halinde, çocuklarla eşit bir miras hakkına sahip olmaktaydı[460]. *Pater familias*'ın, yedinci dereceye kadar erkek soylu varisi bulunmaması halinde miras, *gens*'e kalmaktaydı[461].

---

455 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 142, 143.

456 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 432; TAMER GÜVEN, s. 227; AKSARAY, s. 67; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 143.

457 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 432; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1495; TAMER GÜVEN, s. 227; AKSARAY, s. 46.

458 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 432; TAMER GÜVEN, s. 227; AKSARAY, s. 68.

459 FRIER – MCGINN, s. 89, 90; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 144.

460 FRIER – MCGINN, s. 89; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1499.

461 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 115.

Kadın öldüğünde onun *sui heredes*'i[462] olamazdı. Bu sebeple *sui iuris* bir kadının mirası, en yakın *agnatik* akrabaları olan oğlan ve kız kardeşlerine kalmaktaydı[463]. Eğer kadın *manus* altındaysa, kocasının kız çocuğu konumunda sayıldığından[464], en yakın akrabaları, hukuken kardeşleri sayılan kendi çocukları olması sebebiyle, mirası onlara kalmaktaydı[465]. Kadın, vasiyetname yapabilme hakkına MÖ 400'lü yıllardan beri sahip olmakla birlikte, bunu nasıl kullandığına dair fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle, kendisine vasi atanmış bekâr kadınların, diledikleri gibi bir vasiyetname yapmalarına vasilerinin sıklıkla engel olduğu bilinmektedir[466].

D. *LEX OPPIA*

MÖ 3. yüzyıl başlarında Romalıların, güney İtalya'yla kurdukları ilişkiler sonucu, buradan yüksek miktarda ganimet elde edilmiş; o zamanın örf ve âdetlerinde sıkça görülmeyen ölçüde bir zenginlik ve buna bağlı bir israf ortaya çıkmaya başlamıştı[467]. Kartaca komutanı *Hannibal* ile yapılacak savaşta başarı elde edebilmek için tasarruf gerekmekteydi. Bu sebeple MÖ 215'te çıkarılan *Lex Oppia* ile kadınların,

---

462 *"Mirasçının ölümüyle sui iuris haline gelen kimselere sui heredes denmektedir.* (GÜNAL Nadi, "Roma Miras Hukuku'na Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu ile Miras", **AÜHFM**, C. 44, S. 1-4, 1995, s. 428)."

463 TAMER GÜVEN, s. 227; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 144; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 109.

464 *Ayrıntılı bilgi, evlenme başlığının, manus alt başlığında yer almaktadır.*

465 TAMER GÜVEN, s. 227; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 111.

466 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 117.

467 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 433; AKSARAY, s. 69; TAMER Diler, "*Lex Oppia* and the *Sumptuariae Leges*", **Annales XXXXIX**, N. 56, 2007, s. 121; GÜR KALAYCIOĞULLARI Serap, **Klasik Dönem Yazarlarında Roma Kadınının Tasviri**, İmge Kit., Ankara, 2017, s. 126.

mücevher ve giyim yoluyla yaptıkları gösterişe sınırlama getirildi[468]. Bu kanuna göre kadınların, Roma sokaklarından arabayla geçmelerine, tahtırevanlarına, koşum hayvanlarına, kıyafetlerinin renklerine çeşitli sınırlandırmalar getirilmiş ve üzerlerinde 15 gramdan fazla altın bulundurmaları yasaklanmıştı[469].

Kanunun ilk çıktığı dönemde savaş halinin farkında olup kanunu kabul eden kadınlar, savaşın bitiminin üzerinden 6 yıl geçmesinin ardından kanuna karşı birlik olmaya başladılar. Senato, toplantı halindeyken *Forum*'a akın ederek erkekleri, kanunun ilgası yönünde oy kullanmaya zorladılar[470]. Taşradan gelen kadınlar da zengin kadınların yanında yer almaya başladı ve kanunla ilgili tartışmalar günlerce devam etti[471]. Kadınların, evlerine gitmemekteki ısrarı üzerine MÖ 195'te çıkarılan *Lex Valeria Fundania* ile, *Lex Oppia* ilga edildi[472]. Bununla birlikte, israfı önleyen kanun fikri bir gelenek haline gelmeye başladığı için, MÖ 181'de israfa yönelik birkaç kanundan biri

---

468 TAMER, *Lex Oppia*, s. 124; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 434; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 22; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 155; AKSARAY, s. 69.

469 TAMER, *Lex Oppia*, s. 124; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 22.

470 *"Kanunun yürürlükte kalmasını şiddetle savunan Cato, muhalefetini beyan eden konuşmasında, senatoya gelebilmek için kadın kalabalığı arasından geçmesinin kendisini utandırdığını, kadınların söyleyecekleri şeyleri mahremiyet dâhilinde yalnızca kocalarına söylemeleri gerektiğini ve kadınların hiçbir durumda siyasi bir fikir beyan etme haklarının olmadığını belirtmiş,* (SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 22, dn. 113); *kadınların para harcamaya dair alışkanlıklarının, ilk kez kanın tadını almış vahşi hayvanların hisleri gibi önüne geçilemez ancak sınırlanabilir bir hastalık olduğunu,* (TAMER, *Lex Oppia*, s. 126); *kadınlara bu konuda bir zafer kazandırılırsa daha fazla şeyler istemeye başlayacaklarını, kadınların erkeklerle eşit oldukları anda aslında erkeklerden üstün olacaklarını söylemiştir.* (GÖNENÇ, *Kadın,* s. 155; AKSARAY, s. 69)."

471 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 22.

472 TAMER, *Lex Oppia*, s. 126; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 155; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 22; AKSARAY, s. 69.

olan *Lex Orchia* çıkarıldı. Ancak bu kanun, yalnızca kadınları değil erkekleri de hedef almaktaydı[473].

Bunun ardından *Lex Furia Testamentaria* isimli kanunla bazı istisnai haller dışında 1000 *sesters*'i aşan mal vasiyetnameleri iptal edilmiş, ancak bu kanundan beklenen sonuç elde edilememişti[474]. MÖ 169'da *Cato* tarafından çıkarılan *Lex Vocania* uyarınca, 100.000 *sesters* servete sahip vatandaşların, kadınlar lehine, asıl mirasçıların aldıklarından fazla miktarda bir devir içeren ya da bu kişilerin malvarlıklarının yarısını bir kadına bıraktıkları[475] vasiyetnameleri iptal edilmekteydi[476]. Ancak bu yasakların, kişinin kendi kız çocuklarını kapsayıp kapsamadığı bilinememektedir[477]. Bunun yanında, üst sınıftan bir vatandaşın kızının, mirasçı olarak atanması da yasaklanmıştı. Bu durumda bu kanunun geniş yorumlanması karşısında, kadın *agnatik* mirasçılara, erkek *agnatik* mirasçılar karşısında cinsiyete dayalı bir kısıtlama yapıldığı kabul edilmektedir[478].

---

473 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 434; TAMER, *Lex Oppia,* s. 124.

474 AKSARAY, s. 70.

475 TAMER GÜVEN, s. 228; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 145.

476 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 433; TAMER GÜVEN, s. 228; AKSARAY, s. 71; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 145.

477 TAMER GÜVEN, s. 228; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 145.

478 VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 434, 435; TAMER GÜVEN, s. 228; AKSARAY, s. 71; *"Bu kanunun hükümleri, ilerleyen dönemlerde, erkek mirasçılardan birine, mirasın bir kısmını kadına vermesi emredilerek aşılabilir hale gelmişti.* (THOMAS (Çev. FETHİ), s. 114)."

E. ROMA TOPLUMUNDA KADIN

Esasında, evli kadının aile içindeki durumu ilk dönemlerden beri, çocuklardan ve kölelerden tamamıyla farklıydı[479]. Aksine, kadın, kocasıyla beraber, hemen hemen aynı yetkilerle ev yönetimine katılırdı[480]. Bununla birlikte hukuki düşünüş, sosyal durumu yakalamakta yetersiz kalmış ve evli kadın da, ailenin diğer üyeleriyle eşit şekilde *patria potestas*'a tabi kabul edilmişti[481].

Kadın, kocasının egemenliği altına girerek hak ve fiil ehliyetini kaybetmekle birlikte; hiçbir şey yapamaz halde değildi. Kocasıyla birlikte, eğlence ve toplantılara katılabilir[482]; kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu yemekli toplantılara katılabilir; kendi evinde bu tip toplantılara ev sahibesi sıfatıyla başkanlık edebilirdi[483]. Tek başına sokağa çıkma hakkına sahipti[484]. İstediği zaman tiyatroya, hamama, arenaya gidebilirdi; kendisine kimse, mahkemeye götürmek adına memurlar dahi[485] dokunamazdı[486] ve sokaktaki erkekler ona yol vermekle yükümlüydü[487].

---

479 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 232; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 327.

480 BARROW (Çev. GÜROL), s. 14; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 7; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 58.

481 SCHWARZ (Çev. BASMAN), *Tarihi Kısım*, s. 232; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 327.

482 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 7; AKSARAY, s. 58; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 162.

483 FREEMAN Charles, (Çev. ANGI), **Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Dost Kit., Ankara, 2003, s. 438-449.

484 TREGGIARI, s. 34; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1503; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 7; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 162.

485 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 237.

Evde yaşayanların beslenmesi, kölelerin denetlenmesi gibi eve ait işlerden kadın sorumluydu[488]. Çocukların eğitimini karı ve koca birlikte üstlenmekteydiler[489]. Kız çocukları, oğlan çocuklarından daha az eğitim alırlar; aldıkları eğitim de daha çok, evlendiklerinde nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin olurdu[490].

---

486 "*Ün sağlamaz kadına vurmak, saldırmak, yakışmaz öldürürsem bu kötü kadını.* (VERGILIUS (Çev. EYUBOĞLU), s. 71)."

487 PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 237; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 7; AKSARAY, s. 29.

488 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 88; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1504; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 7; AKSARAY, s. 52.

489 BARROW (Çev. GÜROL), s. 15; PARIBENI (Çev. TALİP), *Aile Kurumu II*, s. 243; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 8; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 52.

490 AKSARAY, s. 46; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 52.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA AİLE YAPISINDAKİ DEĞİŞİM VE BU DEĞİŞİMİ DÜZENLEMEYE YÖNELİK İMPARATOR EMİRNAMELERİ

I. ROMA AİLESİNDEKİ DEĞİŞİMİN NEDENLERİ

> *"Romalı kafası bir çiftçi, bir asker kafasıdır; ne sadece çiftçi ne de sadece askerdir, çiftçi-askerdir*[491]*."*

Roma, temeli, tarıma ve çiftçiliğe dayalı bir toplumdu. Geçimini tarımla sağlayan bu toplum, ailenin, gücü tek bir *pater familas*'a vermesi; onun, tüm aile üzerinde egemenlik kurması üzerine şekillenmişti[492]. Aile üyeleri, toprağı ekip biçerek aile geçimini sağlamaktaydılar. Bu nedenle çok çocuk sahibi olmak gerekliydi[493]. En başta yalnızca, kendini savunma amacıyla savaşlara giren Roma'da, başarılı savaşlar sonucu zenginlik arttıkça, fetih isteği de arttı. Bu fetihler sonucu elde edilen ganimetin büyüklüğü, vatandaşlardan alınan savaş vergisine dahi ihtiyaç duyulmamasına ve bu verginin artık toplanmamasına neden oldu[494]. Bu, doğunun yeni kültürü ve zenginliğiyle baştan çıkan yeni bir Romalı karakteri yarattı[495].

---

491 BARROW (Çev. GÜROL), s. 4.

492 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342-343; KARADENİZ, *İş İlişkileri*, s. 4; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316.

493 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316.

494 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN Özlem, **Roma Kamu Hukukuna Giriş**, Seçkin Yay., Ankara, 2017, s

495 BARROW (Çev. GÜROL), s. 26.

Kazanılan savaşlardan elde edilen ganimetler, dönemin ekonomisinde büyük rol oynuyordu ve bu ganimetin çok büyük bir kısmını da köleler oluşturmaktaydı[496]. MÖ 1. yüzyıl sonlarında İtalya'da, köle sayısı büyük bir artış gösterdi; toplam nüfusun yüzde kırkını ve hatta bir görüşe göre[497], yarısından daha fazlasını köleler oluşturmaktaydı. Bununla birlikte, uzun savaşlar toplumun fakir kesimini daha da fakirleştirdiği için, zengin kesim için, işçi çalıştırmak köle beslemekten daha ucuza mal oluyordu[498]. Bu nedenle azat edilen köle sayısı artış gösterdi. Bu durum, azatlılarla ilgili düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı[499]. İmparator *Augustus*, bu nedenle senatörler hariç olmak üzere azatlılarla evliliği serbest bıraktı[500].

Roma'nın girdiği savaşlar sonucu sınırlarının genişlemesi, tarımın yerini ticaretin almasına[501]; bu savaşlarda yıllarca yer alan aile evlatlarının aile bağlarının zayıflamasına neden oldu[502]. Tarıma dayalı kapalı aile ekonomisi temelinden sarsıldı[503].

MÖ 8. yüzyılda küçük bir kent olarak kurulan Roma, MÖ 1. yüzyıla gelindiğinde çağının en büyük ve en güçlü devletlerinden biri haline geldi. Bu gelişme, geleneklerine bağlı olmalarıyla tanınmış Roma toplum yapısında kaçınılmaz bir değişime sebep oldu. Bu toplum yapısının en temel unsurunu oluşturan *pater familias*'ın

---

496 BAKIR Kemal, "Roma'da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: *Epiktetos* ve *Marcus Aurelius*", **Doğu Batı Dergisi**, Romalılar II, S. 50, 2009, s. 71.

497 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 23, dn. 1.

498 CSILLAG, s. 37; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 84.

499 BARROW (Çev. GÜROL), s. 88; KARADENİZ, *İş İlişkileri*, s. 21; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 84.

500 CSILLAG, s. 66.

501 CSILLAG, s. 60; KARADENİZ, *İş İlişkileri*, s. 13.

502 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342-343.

503 KARADENİZ, *İş İlişkileri*, s. 10.

otoritesinin zayıflaması, toplumu ahlaki bir çöküntüye, farklı inanışlarla farklı yaşam biçimlerinin tercih edilmesine itti. Bu durum Roma aile yapısının parçalanmasına sebep oldu[504].

MÖ 1. yüzyılda, savaşlar sonucu Roma'ya gelen veya getirilen farklı uluslardan insanlar sayesinde Roma, Yunan kültürüyle[505] ilk defa tanıştı[506]. Savaşlar sonucu Roma'ya, doğudan, ganimet olarak getirilen sanat eserleri, pahalı el işi eşyalar, kumaşlar hem Romalı kadınlar hem de erkekler arasında büyük rağbet gördü. Bu durum büyük bir hızla Romalı zevkini ve düşünce yapısını etkiledi[507]. Romalılar çocuklarını eğitim için Yunanistan'a göndermelerinin yanında, kendi ülkelerinde de çocuklarının, Yunan köle ve azatlılar tarafından yetiştirilmelerini sağladılar[508].

Eski dini inanışlar ve gelenekler, zenginlik ve gücün artması sonucu oluşan yeni Romalı düşüncesine hitap etmemeye başladı. Bireyin önemini savunan din ve düşünce yapıları, servetin sebep olduğu maddeciliği desteklediği için Romalılarca çok çabuk kabul gördü[509]. Roma'nın sürekli büyümesinin sonucu olarak çok fazla milletten insanı

---

504 CSILLAG, s. 36, 45; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 14.

505 "*Yunan kültürünün, Cumhuriyet Dönemi'nin son yüzyılında, Roma üzerinde çok büyük bir etki yarattığını savunabilmek için yeterli kaynak bulunmadığını düşünen aksi görüş için bkz.* WATSON Alan, **Law Making In The Later Roman Republic**, Clarendon Press, Oxford, 1974, s. 186-195."

506 BARROW (Çev.GÜROL), s. 11; CSILLAG, s. 36-37; MCNEIL William H., (Çev. ŞENEL), **Dünya Tarihi**, İmge Kit., Ankara, 2007, s. 223; DEMİRİŞ Bedia, "Roma Edebiyatı: Başlangıcı, Sınırları, Özellikleri", **Doğu Batı Dergisi**, Romalılar I, S. 49, 2009, s. 114; KARAGÖZ Havva, "Stoisyen Düşüncenin Roma Hukukuna Etkisi ve Doğal Hukuk (*Ius Naturale*) Anlayışı", **Doğu Batı Dergisi**, Romalılar II, S. 50, 2009, s. 102.

507 GÜR KALAYCIOĞULLARI, s. 126.

508 VENTURA, s. 72.

509 MCNEIL (Çev. ŞENEL), s. 220-221; CSILLAG, s. 36; BARROW (Çev. GÜROL), s. 128.

aynı hukuk yapısı içerisinde bulundurmak zorunda kalışı, Romalı aydınlar arasında, Roma'daki fiili eşitsizliğe rağmen çok hızlı yayıldı[510].

Bu şekilde Roma'da ortaya çıkmaya başlayan ve insanların eşitliğini savunan *humanitas*[511] kavramı, Roma aile yapısının sorgulanmaya başlanmasına sebep oldu[512]. İlk kez, *Consul Scipio* tarafından MÖ 47'de ortaya atılan bu akım; insanın, doğadaki diğer canlılardan özel ve önemli olduğunu; bu durumun insanı, diğer insanlara saygı gösterme ve destek olma yükümlülüğü altına soktuğunu savunur[513].

Savaşlar sonucu Roma devleti sürekli büyürken, Roma'ya gelen yabancıların sayısı da sürekli artış gösterdi. Roma ailesi bunlarla temasa geçerek yeni ihtiyaçlara ayak uydurma amacıyla zamanla değişime uğradı[514]. *Patricius* aile sayısının oransal olarak azalması, kırsal yaşama dayalı Roma aile geleneğinin parçalanmasına sebep oldu[515].

Eski geleneklerini bir anda değiştirme taraftarı olmayan Romalılar[516], bir anda bu geleneksel aile sistemini değiştirmemekle beraber, yeni düzene uyum sağlamak adına bazı ödünler vermek zorunda kaldılar. Bu da ilerleyen süreçte ailenin yapısını temelden

---

510 SCHULZ, *Principles,* s. 191; GÜRİZ, s. 30.

511 BARROW (Çev. GÜROL), s. 7; SCHULZ, *Principles*, s. 190.

512 CSILLAG, s. 51; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 88; SCHULZ Fritz, (Çev. GÜVEN), "*Humanitas"*, **Argumentum**, Y. 3, S. 30, 1993, s. 514.

513 BERGER, s. 489; SCHULZ (Çev. GÜVEN), *Humanitas*, s. 516.

514 BARROW (Çev. GÜROL), s. 8; TAHİROĞLU Bülent, "Roma Devletinin İktisadi Krizleri", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, **İÜHFM**, C. 45, S. 1-4, 1979-1981, s. 685.

515 CSILLAG, s. 46; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 87; DEMINION Alana Mary, **Staging Morality: Studies In The *Lex Iulia De Adulteriis* Of 18 BCE**, University Of Victoria, 2007, s. 1.

516 SCHULZ, *Principles*, s. 84; ECO Umberto, (Çev. TONGUÇ BASMACI), **Ortaçağ Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar**, Alfa Bas., İstanbul, 2014, s. 107.

parçaladı[517]. İmparator *Augustus*'un, aile üyelerinin sıkı bağlarla birbirine bağlı olduğu geleneksel aile yapısına geri götürebilmek amacıyla bir dizi önlem almasının ve aile yapısını yeniden biçimlendirmeye çalışmasının temel sebebi budur[518].

Genel itibariyle çerçevesi belirlenen Roma ailesinin parçalanışının sebepleri, özelde, aşağıda incelenecek üç ana başlık altında etkilerini doğurmuştur.

A. *PATRIA POTESTAS*'IN ZAYIFLAMASI

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma, başarılı savaşlar vererek siyasal egemenlik alanını oldukça genişletmişti[519].

Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik ve siyasi anlamda değişim gösteren devlet, Eski Hukuk Dönemi'nde bağımsız bir kurum olarak görülen aile kurumuna ve ailenin reisi olarak görülen *pater familias*'ın geniş yetkilerine müdahale etmeye başladı[520]. Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan *humanitas* kavramı, *pater familias*'ın aile evlatları üzerindeki geniş yetkilerinin sorgulanmasına sebep oldu[521]. İlerleyen süreçte hıristiyanlığın ve doğu kültürlerinin etkisi de *patria potestas*'ın içeriğinin daraltılması sonucunu doğurdu[522].

---

517 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342-343.

518 BARROW (Çev. GÜROL), s. 18.

519 CSILLAG, s. 38; MCNEIL (Çev. ŞENEL), s. 217; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 20; İPEK Nurcan, "*Concubinatus"*, **Yeditepe ÜHFD**, C. V, S. 2, 2008, s. 16.

520 FRIER - MCGINN, s. 189; CSILLAG, s. 36; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 343; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; GAUDEMET Jean, (Çev. TAHİROĞLU), "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu", **MHAD**, C. 6, S. 9, 1972, s. 206.

521 SCHULZ (Çev. GÜVEN), *Humanitas*, s. 516; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 206.

522 İPEK, s. 17; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 170.

Romalı erkekler uzun yıllar Roma'nın girdiği savaşlarda yer alarak, hayatlarını bu savaşlarda kaybettiler. Bu durum, evde bulunamayan *pater familias*'ın hâkimiyetinin zayıflamasına ve hukuki işlerin, kadın tarafından yürütülmesine sebep oldu[523].

Eski Hukuk Dönemi'nde *patria potestas* hâkimiyeti altındakilerin, *pater familias*'tan, nafaka veya daha iyi bir bakım talep etme gibi bir hakları bulunmamaktaydı. İmparatorluk Dönemi'nin ilk zamanlarında *pater familias*'la aynı evde yaşayan çocuklara, nafaka talep etme hakkı tanındı. MS 3. yüzyılda bu hak, aynı evde yaşamayan çocuklara da tanındığı gibi; *pater familias*'ın da çocuklarından nafaka talep edebileceği şeklinde genişletildi. Roma'ya özgü aile yapısıyla bağdaşmayan böyle bir hakkın kabulü, Roma'da *patria potestas*'ın zayıfladığını göstermektedir[524].

İmparatorluk Dönemi'ne kadar aile evlatları, malvarlığı bakımından bağımsız değillerdi. *Pater familias*, aile malvarlığı üzerinde yetkiye sahip tek kişiydi. Eski Hukuk Dönemi'nde tarıma dayanan Roma toplumunda bu durum herhangi bir sıkıntı yaratmıyordu; ancak, gelişen siyasi ve ekonomik yapıyla bağlantılı olarak artan ticaret sonucu *pater familias*'ın, malvarlığına ilişkin işlemleri tek başına yapması zorlaşmaya başladı[525].

Bununla birlikte, *pater familias*, kendi malvarlığının bir kısmını aile evlatlarına tahsis edebilmekteydi. Bu tahsis, bu malları, hukuki veya iktisadi açıdan *pater familias*'ın malvarlığından ayırmamaktaydı. Bu malvarlığı ile ilgili sorumluluk *pater familias*'ta kalmaya devam etmekteydi. *Pater familias* bu malvarlığını istediği zaman

---

523 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 148; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 206; AKSARAY, s. 88; İPEK, s. 17.

524 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 136; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 56.

525 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 343; KARADENİZ Özcan, "Roma Hukukunda *'Peculium'* Müessesesi*"*, **AÜHFD**, C. 25, 1-2, 1968, s. 181.

aile evladından geri alabilirdi. Bu mallara *peculium* adı verilmekteydi[526]. *Peculium*, kölelere de verilebilmekteydi[527].

İmparatorluk Dönemi'nde *peculium*'un hukuki mahiyeti değişiklik göstererek, bununla ilgili sorumluluk, *peculium*'a sahip olan aile evladına geçti. İlk olarak, İmparator *Augustus*, *patria potestas* altındakilerin, savaşlarda kazandıkları ganimet üzerinde ölüme bağlı tasarrufta bulunabileceklerini düzenledi. Bu, *pater familias*'ın, *peculium*'a müdahalesindeki ilk sınırlandırmaydı. Klasik Hukuk Dönemi'nde hukukçular ve yapılan düzenlemeler, *peculium*'a sahip aile evladını, malvarlığı açısından bağımsız olarak değerlendirdiler[528]. Bu husus da *pater familias*'ın yetkilerinin sınırlandırılarak; *patria potestas*'a dayalı hukuki ve ekonomik bir bütünlük oluşturan Roma ailesinin parçalandığını göstermektedir[529].

B. EVLİLİKLE İLGİLİ DEĞİŞİMLER

Cumhuriyet Dönemi'nde değişen siyasal, ekonomik ve toplumsal yapı, Romalıların evlilikle ilgili düşüncelerinin değişmesine sebep oldu. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren artan zinalar ve boşanmalar, Roma aile yapısının bozulması sonucunu doğurdu. Ekonomik yapının değişmesi, zenginliğin ve zengin olma

---

526 LEAGE, s. 124; BERGER, s. 624; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 150; KARADENİZ, *Peculium*, s. 188.

527 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 149; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 343; KARADENİZ, *Peculium*, s. 179.

528 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 151; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 343-344; HONIG (Çev. TALİP), s. 93; KARADENİZ, *Peculium*, s. 190; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 62-63.

529 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 343-344; KARADENİZ, *Peculium*, s. 180.

isteğinin artması[530], erkeklerde, zengin kadınlarla evlenmeye ve aile üyelerinin sayısının sınırlı tutulmasına yönelik bir eğilime sebep oldu[531].

MÖ 1. yüzyılda savaşlar sonucu zenginlik artmasına rağmen, çok az sayıda kişinin elinde toplanmıştı. Zengin kesim, servetin bölünmemesi amacıyla aile kurmak istemiyor ya da en fazla tek çocuk sahibi oluyordu[532]. Aynı amaç doğrultusunda, kız çocuklarına *dos* olarak ayrılan malvarlığı da çok düşük miktarlar olarak belirleniyordu; bu da, kız çocuklarının evlenmelerini zorlaştırıyordu. Ailesindeki kişi sayısını sınırlı tutarak, sahip olduğu serveti garanti altına alan *pater familias*, cinsel isteklerini evlilik dışına taşıyordu[533].

Tüm bu sebeplerle devlet için gereken nüfus artışının tehlikeye girmesi; zenginliğin, zinanın ve boşanmaların sebep olduğu ahlaki bozulma, aile birliğinin temelini teşkil eden evlilik kurumunu tehlikeye soktu. İmparator *Augustus*'un, emirnameleriyle ilk kez Roma aile kurumuna müdahale etmesinin temel sebebi de budur[534]. Bu emirnamelerin, temelde Roma'nın zengin ailelerini hedef alması ve daha çok, maddi yaptırımlar içermesi de bundan kaynaklanmaktadır[535].

---

530 CSILLAG, s. 36; MCNEIL (Çev. ŞENEL), s. 221; TAHİROĞLU, *İktisadi Krizler*, s. 690.

531 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 157; SOMER, s. 171; İPEK, s. 16-17; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316; CSILLAG, s. 44; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 89.

532 CSILLAG, s. 43; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 88.

533 CSILLAG, s. 44.

534 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 316; CSILLAG, s. 43; SOMER, s. 171; AKSARAY, s. 78-79; İPEK, s. 17; TAMER, *Cinsel Suçlar,* s. 89.

535 CSILLAG, s. 45.

1. *Manus*'suz Evliliklerin Çoğalması

Evlilikle ilgili değişikliklerin başında, *manus*'lu evliliklerin, hukuki ve sosyal sebeplerden ötürü yerini *manus*'suz evliliklere bırakması gelir. *Ius Civile*'nin tanıdığı tek akrabalık türü olan *agnatio* akrabalığı, zaman içerisinde *cognatio* akrabalığıyla beraber uygulanmaya başlandı ve bu durum, kadının hem kendi çocuklarıyla hem de kendi ailesiyle hukuki bağ kurabilmesine sebep oldu. *Agnatio* akrabalığının yanında *cognatio* akrabalığının da kendine yer edinmeye başlaması, *manus'*suz evliliklerin yaygınlaşmasındaki hukuki sebeplerden biriydi[536].

Bir diğer hukuki etken, *sui iuris* kadının durumuydu. *Manus*'lu evlenen *sui iuris* kadının malvarlığının tamamı kocasının ailesine ait olmaktaydı. Bu durumdaki *sui iuris* kadın, malvarlığını bu şekilde kaybetmemesi açısından evlenmek için vasisinden gerekli onayı alamamaktaydı. Bu durum, kadınları *manus*'suz evlenmeye yöneltti[537].

Bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan ve insanların eşitliğini savunan *humanitas* kavramı, *manus*'suz evliliklerin yaygınlaşmasındaki sosyal etkendi. Aile bireylerinin eşit olması gerektiğini savunan bu akımın yaygınlaşmasıyla, topluluk olarak yaşamanın yanında kişilerin kendi iradelerinin de önemli olduğu fikri benimsenmeye başlandı; bu fikir kadınları, kocalarının hâkimiyeti altına girmeden evlenmeye yöneltti[538].

Manus'suz evliliklerin esas olarak, *manus*'lu evliliklerin "aşırı" sonuçlarına verilen bir tepki olarak yaygınlaştığını söylenebilir. *Manus'*lu evliliklerin kendileri için doğurduğu ağır şartların farkına varmaya başlayan kadınlar, evlilik içinde

---

536 KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 159, 165; AKSARAY, s. 79.

537 PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 345; GÖNENÇ, 62-63.

538 SCHULZ, *Principles*, s. 192; CSILLAG, s. 51; AKSARAY, s. 81.

kocalarının yetkesi altında yitip gitmeye karşı çıkmaya başladılar[539]. Bunun gerçekleşmesinde de *humanitas* kavramının etkisi olduğu söylenebilir.

Manus'suz evliliğin geçerliliği, hiçbir şekle bağlı değildi. Kadının, kocanın evine çeşitli kutlamamalar ve hediyeler eşliğinde gitmesi, yaygın olarak yapılan bir tören olmasına rağmen hukuki anlamda evliliğin gerçekleşmesi için, yalnızca, evlenme niyeti ve eşlerin fiili olarak birlikte yaşamaya başlaması yeterliydi[540].

2. Evlenme Yasaklarının Genişletilmesi

Eski Hukuk Dönemi'nde evlenme yasaklarının, sonraki dönemlere kıyasla daha rahat olduğu söylenebilir. Sonraki dönemlerde bu engeller artırıldı. MS 2. yüzyılın ikinci yarısında İmparator *Marcus Aurelius* ve *Commodus* dönemlerinde çıkarılan bir senato kararı ile, vesayet altındaki kişinin vasisi veya vasinin oğlu veya torunuyla evlenmesi yasaklandı[541].

> **D. 23.2.59 (Pau.):** *"Senatus consulto, quo cautum est, ne tutor pupillam vel filio suo vel sibi nuptum collocet, etiam nepos significatur."*
>
> **D. 23.2.59 (Pau.):** *"Senatus Consultum kararına göre vasinin kendisinin, vesayet altındaki kişiyle evlenmesi yasak olduğu gibi; vasi, kendi oğlu ve torununun da vesayet altındaki kişiyle evlenmesine onay veremez."*

539 BIERKAN, s. 311.

540 JOLOWICZ, s. 243; LEAGE, s. 103.

541 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 169.

D. 23.2.37 (Pau.): *"Libertum curatoris puellae prohiberi oportet uxorem eandem ducere."*

D. 23.2.37 (Pau.): *"Bir kızın kayyımı, kızın kendisiyle evlenmesine engel olmalıdır."*

Daha sonraları bu yasak, kendisine kayyım (*curator*) atanan kişileri de kapsayacak şekilde genişletildi. Vesayet altında bulunan kişinin ya da kendisine kayyım atanan kişinin vasisi ya da kayyım ile evlenmesi yasak olduğu gibi, onların oğlu, torunları ve azatlıları ile de evlenmesi yasaklandı[542].

Ius. Ins. 1.10.4: "*Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt*."

Ius. Ins. 1.10.4: "*İki kız kardeşin, iki oğlan kardeşin çocukları birbirleriyle veya oğlan ve kız kardeşlerin çocukları birbirleriyle hukuka uygun şekilde evlenebilirler*."

Klasik Hukuk Dönemi'nde 3. dereceye kadar kan hısımları arasında evlenme yasaktı. MS 4. yüzyılın ikinci yarısında İmparator I. *Theodosius* döneminden itibaren 4. dereceye kadar kan hısımları arasında da evlenme yasaklandı[543].

Kayınpeder ile gelin, kayınvalide ile damat, üvey kız çocuk ile üvey baba, üvey oğlan çocuk ile üvey anne arasında yapılacak evlilikler, *pater familias*'ın itibarını zedeleyeceği düşüncesine binaen yasaklandı[544].

---

542 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 120.

543 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 164-165.

544 CSILLAG, s. 121.

3. Babalık Karinesinin Getirilmesi

Roma hukukunda anne, çocuğu doğuran kadındı ve kim olduğu belliydi. Ancak, aynı durum, baba için geçerli değildi. Eski Hukuk Dönemi'nde, evlilik birliği içerisinde doğmuş olsa bile, çocuğun, baba tarafından kabul edilmesi gerekirdi ve babalık karinesi geçerli değildi. *Ius Gentium* ailesinin ve bu ailenin tanıdığı akrabalık türü olan kan akrabalığının (*cognatio*) yaygınlaşması üzerine, kan bağına dayanan akrabalığa ilişkin çeşitli düzenlemeler getirildi. Hem annenin hem de babanın soyuna dayanan bu akrabalık, kan esasına göre belirlendiği için, hukukî bir işlemle kurulamaz ve sona erdirilemezdi. Çocuğun anneyle olan akrabalığı doğuma, babayla olan akrabalığı ise cinsel beraberliğe dayanırdı[545].

İmparatorluk Dönemi'nde benimsenen babalık karinesi gereğince, evlilik birliği içinde doğan çocuklar, babaya ait olarak kabul edildi. Çocuğun kendisinden olmadığını iddia eden kimse, iddiasını kanıtlayarak karineyi çürütmek zorundaydı[546]. Ancak, kadının bu karineden yararlanabilmesi için, çocuğun, evliliğin meydana gelmesinden itibaren 6 ay sonra veya evliliğin bitmesinden itibaren 10 ay içinde doğmuş olması gerekirdi[547].

Karısının kendisini aldattığından şüphelenen koca, karısının doğurduğu ve zina ürünü olduğuna inandığı çocuğu sokağa atma hakkına sahipti[548].

---

545 LEAGE, s. 121.

546 EMİROĞLU, *Kadının Durumu,* s. 34.

547 BUCKLAND, *Private Law,* s. 57.

548 VEYNE (Çev. ILGAZ), s. 23.

C. KADININ HUKUKİ VE SOSYAL STATÜSÜNDEKİ DEĞİŞİMLER

Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, Roma'nın aile yapısı, sosyal, ekonomik ve toplumsal özelikleri değişime uğradı. Bu toplumsal değişim, hukuka da yansıdı. Buna yönelik getirilen düzenlemelerle, Eski Hukuk Dönemi'ne kıyasla kadının hukuki ve sosyal statüsü de değişikliğe uğramakta gecikmedi[549]. *Patria potestas*'ın zayıflaması ve savaşlar sonucu kocalarının veya akrabalarının ölmesi neticesinde büyük miraslar elde ederek zenginleşmeleri[550], kadınların bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda etkili aşamalar oldu[551].

1. Kadın Üzerindeki Vesayetin Kalkması

Bu dönemin, kadının hukuki statüsünde yarattığı en önemli değişim, kadın üzerindeki vesayetin kalkması olmuştur.

Kadınlar üzerinde, yaşlarına bakılmaksızın kurulan vesayet ve hukuki işlem yapabilmek için ihtiyaç duydukları vasi onayı, Roma'da kadınların, hukuki işlem yapmalarına ket vurarak toplumdaki konumlarını zayıflatıyordu. Savaşlara katılan erkekler uzun yıllar evlerine dönemiyorlardı. Kadınların, eve ait hukuki işleri onların yerine yapmaları gerekiyordu. Kadınlar üzerilerindeki vesayet, bu işlerin aksamasına sebep oluyordu. Çünkü savaşlara giden ve uzun yıllar dönmeyen veya savaşlarda ölen erkekler, kadınların bu işlemleri yapmalarına onay vermesi gereken vasileri veya kocaları oluyordu[552]. Bu nedenlerle ve yine bu dönemde gelişen *humanitas* akımı

549 GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 206; TAMER, *Cinsel Suçlar,* s. 76-77; AKSARAY, s. 76.

550 GÜR KALAYCIOĞULLARI, s. 125.

551 CSILLAG, s. 54; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 206; AKSARAY, s. 78.

552 GÜR KALAYCIOĞULLARI, s. 125.

doğrultusunda, kadın üzerindeki vesayet, İmparatorluk Dönemi'nden itibaren sorgulanmaya başlandı[553].

Ergin kadınlar, *pater familias*'ları tarafından kendilerine, vasiyetnameyle vasi seçme hakkı tanınmadıysa, en yakın *agnatik* akrabalarının vesayeti altına girmekteydiler[554]. MS 50'de İmparator *Claudius* döneminde çıkarılan *Lex Claudia De Tutela Mulierum*'la bu kanuni vesayet tipi kaldırıldı[555]. Bu durum, kadınların ileride kendi vasilerini seçmelerine ve zamanla vesayetin tamamen kaldırılmasına zemin oluşturmuştur[556].

Klasik Hukuk Dönemi'nden itibaren kadınlar üzerindeki vesayet, yumuşatılmaya başlandı. Vasi, hukuksal işlemin yapılışına bizzat katılmayarak, yalnızca şekli bir onam vermeye başladı. Daha sonra kadına, vasinin kararlarına itiraz hakkı tanınmasının yanında, kocanın vasiyetnameyle karısına vasi seçme ve isterse değiştirme hakkı vermesi sağlandı[557].

Bu konudaki en kapsamlı iyileştirme, İmparator *Augustus*'un düzenlemeleriyle oldu. *Ius liberorum* hakkını düzenleyen İmparator *Augustus,* en az 3 çocuk sahibi özgür kadınlara ve en az 4 çocuk sahibi azatlı kadınlara vesayet altından

---

553 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 17; AKSARAY, s. 83.

554 WATSON, *Comparative Law*, s. 35; COUCH (Çev. SÖĞÜT), s. 1502; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 429; TAMER GÜVEN, s. 230.

555 MOUSOURAKIS, s. 103; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 210; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 216; GÜNEŞ CEYLAN, *Velayet-Vesayet,* s. 71.

556 AKSARAY, s. 97.

557 GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 209; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 17; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 28; TAMER, *Cinsel Suçlar,* s. 80.

çıkma hakkı getirerek hukuki işlem ehliyeti kazanmalarını sağladı[558]. Bu değişim, Klasik Hukuk Dönemi boyunca devam etti ve İmparatorluk Dönemi'nde *Ius Civile*'nin yerini *Ius Gentium*'un alması dolayısıyla MS 3. yüzyılda tamamen ortadan kalktı. Bu sebeple *Iustinianus* Dönemi'nde kadınlar üzerinde vesayet kurulduğuna ilişkin bir bilgiye rastlanmamaktadır[559].

İmparatorluk Dönemi'nin başlarında kadınlar üzerindeki vesayetin zayıflamasına binaen, *Senatus Consultum Vellaeanum* çıkarılmıştı[560]. İmparator *Nero* döneminde MS 46'da çıkarıldığı tahmin edilen[561] bu *senatus consultum* uyarınca, kadınların, başkaları yararına sorumluluk altına girmeleri (*intercessio*) yasaklandı[562]. Buna göre, kadınlar, kefil olamamakta, başkaları yararına karz alamamakta, mallarını rehin verememekteydiler[563]. Her ne kadar bu kararın çıkarılmasının amacı, kadınların ekonomik hayattan uzaklaştırılması değil; aksine, kadınların, cinsiyetlerine bağlı olarak zayıf ve korunmaya muhtaç görülmeleri sebebiyle korunmak istenmeleri olsa da[564],

---

558 GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 210; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 18; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 28; AKSARAY, s. 84.

559 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu*, s. 18; EMİROĞLU, *Kadının Durumu*, s. 63; AKSARAY, s. 84.

560 TÜRKOĞLU ÖZDEMİR Gökçe, "Roma Hukukunda *Senatus Consultum Vellaeanum"*, **İstanbul Kültür ÜHFD**, C. 4, S. 1-2, 2005, s. 217.

561 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 448; SCHULZ, *Classical Law*, s. 569; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 215; EMİROĞLU, *Kadının Durumu*, s. 63; RADO Türkan, ***Principatus* Devrinde Roma Hususi Hukukunun *Senatus Consultum*'lar Yoluyla Islahı**, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1954, s. 44.

562 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 448; SCHULZ, *Classical Law*, s. 569; TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, s. 205; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 215; EMİROĞLU, *Kadının Durumu*, s. 63

563 SCHULZ, *Classical Law*, s. 569; RADO, s. 55-56; TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, s. 205; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 30; AKSARAY, s. 98.

564 RADO, s. 45; TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, s. 207; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 31.

sonuç itibariyle kadınları ekonomik hayattan soyutlayarak, toplumdaki durumlarını geriletmişti[565].

2. Kadının Ticaret Yaşamında Rol Alması

Uzun savaşlar sebebiyle kadınların yalnız veya dul kalmaları, onları kocalarının yokluğunda para kazanmaya yöneltti. Başlangıçta yalnızca ebelik, sütannelik, terzilik, çamaşırcılık gibi işler yaptılar. Zamanla para kazanarak daha serbest hareket etme imkânı bulan kadınlar, ticaret ve gemicilik gibi işlerle de uğraşmaya başladılar. Bu durum kadınların, toplumda güç sahibi olmalarını sağladı[566]. Belli ölçüde özgürleşen kadınlar, daha serbest hareket edebilme imkânı buldular. Bu durum onları, cinsel hayatta daha aktif rol almaya, daha kolay boşanmaya ve zinaya itti[567].

Hukuki ve sosyal etkenler sebebiyle, zamanla *manus*'lu evliliklerin yerini *manus*'suz evliliklerin alması, amaçlanan bu olmamakla birlikte sonuç itibariyle evli kadının toplumsal konumunu güçlendirerek; kadınla erkeğin hukuki konumlarını birbirine yaklaştırmıştır[568].

Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren, *humanitas* akımıyla birlikte, kadın belli ölçüde özgürleşmesine, hukuki ve sosyal statüsü, Eski Hukuk Dönemi'ne kıyasla gelişme göstermesine rağmen; kadın ve erkeğin eşit olmadığını savunan katı

---

565 SCHULZ, *Classical Law*, s. 569; TÜRKOĞLU ÖZDEMİR, s. 205.

566 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 148.

567 DEMINION, s. 1; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 77.

568 CSILLAG, s. 54; SCHULZ, *Principles*, s. 194; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 346; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 433; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 208.

Roma düşüncesi büyük bir değişme göstermedi. İmparatorluk Dönemi'nde kadın, hala siyasi haklardan yoksundu ve yönetime katılma hakkı yoktu[569].

II. *CONTUBERNIUM* VE *CONCUBINATUS* KAVRAMLARI

Kadın ve erkeğin, evli bir çift gibi birlikte yaşamalarına rağmen hukuken evli kabul edilmedikleri; ancak, evlilik dışı beraber yaşamaya bağlanan cezalara da sebep olmayan bazı birliktelikler bulunmaktaydı[570]. Mümkün olmayan evlilikler (*consistere non possunt*) olarak kabul edilen[571] evlenme benzeri bu birliktelikler, *contubernium* ve *concubinatus* olarak ikiye ayrılmaktaydı.

A. *CONTUBERNIUM*

1. Genel Olarak

Contubernium, kölelerin kendi aralarında ve doğuştan özgürlerin kölelerle, evlenme niyetiyle yaptıkları evlenme benzeri daimi birlikteliklerdi[572].

Contubernium ilişkisinde, her iki taraf da esas olarak evlenmeyi istemekte, ancak hukuki olarak evlenme kapasitesine sahip olmadıkları için evlilikleri hukuken geçersiz kabul edilmektedir. *Concubinatus*'ta bundan farklı olarak, taraflardan en azından biri hukuken evlenmeyi istememektedir[573].

---

569 SCHULZ (Çev. GÜVEN), *Humanitas*, s. 517; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 205.

570 TREGGIARI, s. 51; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 179; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 173, GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 79.

571 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 309; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 13.

572 BIERKAN, s. 305; BERGER, s. 415; TREGGIARI, s. 53; HONIG (Çev. TALİP), s. 78; UMUR Ziya, **Roma Hukuku Lügatı**, Fakülteler Mat., İstanbul, 1975, s. 49.

573 TREGGIARI, s. 52.

Contubernium, hukuki bir geçerliliği olmamasına rağmen fiili varlığını, köleleriyle yakından ilgilenen efendilere ve toplumda bu tür ilişkilerin varlığının gerekli görülmesine borçluydu[574].

Evliliğin geçerliliği için aranan, *pater familias*'ların doğrudan rızası *contubernium*'da aranmamakta ve tarafların rızası yanında, köle sahibinin veya azatlı kölenin eski efendisininbu birleşmeye sessiz kalarak onay vermesi, karşı çıkmaması *contubernium*'un geçerliliği için yeterli kabul edilmekteydi[575].

Contubernium ilişkisi içerisinde doğan çocuklar meşru kabul edilmiyorlar ve annelerinin, köle olması halinde onun statüsünü takip ederek köle sayılıyorlardı[576].

2. Kölelerin Evliliği

Köleler *connubium*'a sahip olmadıkları için, kölelerin kendi aralarındaki veya doğuştan özgürlerle yaptıkları evlilikler özel hukuk açısından bir etkiye sahip olmayan olgulardı. Bu fiili birleşmeler, *Ius Civile*'ye göre geçerli bir evlilik sayılmıyor; aile ve hısımlık gibi neticeler doğurmuyordu. Buna rağmen var olmaya devam eden bu fiili birleşmeler *matrimonium* değil, *contubernium* olarak kabul ediliyordu[577].

Contubernium ilişkisi içerisindeki taraflar azat edilirlerse, eğer hala *affectio maritalis*'e sahiplerse ilişkileri, meşru bir evlilik haline dönüşüyordu; ancak

---

574 LEAGE, s. 99; BERGER, s. 415.

575 TREGGIARI, s. 53.

576 BIERKAN, s. 305; TREGGIARI, s. 53; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 141.

577 BIERKAN, s. 305; TREGGIARI, s. 52-53; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 309, 310; HONIG (Çev. TALİP), s. 78; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 175; AKINCI, s. 215.

taraflardan yalnızca biri azat edilirse ilişki, *contubernium* olarak kalmaya devam ediyordu[578].

İmparatorluk Dönemi'nde, hıristiyanlığın etkisiyle köleler arasındaki birleşmelere sınırlı olarak bir hısımlık (*cognatio servilis*) tanındı[579].

3. Azatlıların Evliliği

Azatlılar, doğuştan özgür kişilerle aynı statüde kabul edilmedikleri için, Eski Hukuk Dönemi'nde, özgürlüklerini kazandıkları için *connubium*'u elde etseler dahi azatlıların, doğuştan özgür olan kişilerle evlenmeleri; tıpkı efendi ve köle birliktelikleri gibi, ne kadar yaygın olursa olsun[580] toplumda uygunsuz karşılanmaktaydı. Özellikle, efendi olan kadının, azatlı kölesiyle evlenmesi toplumsal anlamda kabul görmemekteydi[581]. *Seneca* bu tür, efendi kadın ve köle arasındaki birliktelikleri, zinadan daha utanç verici olarak nitelendirmekteydi[582]. Bu nedenle azatlı bir kişiyle doğuştan özgür bir kişi evlenmek istediğinde, aralarındaki ilişki *matrimonium* değil, *contubernium* olarak kabul ediliyordu[583].

Eski Hukuk Dönemi'nde azatlıların, doğuştan özgürlerle *Ius Civile*'ye göre geçerli bir evlilik yapamamaları durumu, azatlıların çocukları için geçerli değildi.

---

578 TREGGARI, s. 53; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 310.

579 BERGER, s. 393; UMUR, *Lügat*, s. 49, 38.

580 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 309; AKINCI, s. 215; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 297.

581 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 80; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 141.

582 GÖNENÇ, *Kadın*, s. 141.

583 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 80; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 141.

Azatlıların çocukları, doğuştan özgür oldukları için, geçerli bir evlilik yapabilmeleri için gerekli *connubium*'a sahip kabul ediliyorlardı[584].

İmparatorluk Dönemi'nde kural olarak, doğuştan özgür kişilerle azatlılar arasındaki evlenmeler geçerli kabul edilmesine rağmen; senato üyesi derecesindeki kadın ve erkekler ile bunların üç nesil altsoylarının, azat edilmiş kişiler, seks işçileri, aktrisler, mahkûm olmuş yetişkinler ve bu kişilerin çocuklarıyla yaptıkları nişanlanma ve evlenmeler geçersiz kabul edildi[585]. *Watson*'a göre, bu kuralın getirilmesinin sebebi, üst sınıfta erkek sayısının, kadın sayısından fazla olmasıdır[586].

Burada dikkat edilmesi gereken husus, senatörler ve çocuklarının, azatlıların çocuklarıyla nişanlanmaları ve evlenmeleri yasaklanmamış olmasına rağmen; seks işçileri, aktristler ve mahkûm olmuş kişilerin, hem kendileri hem de bunların çocuklarıyla nişanlanmaları ve evlenmeleri yasaklanmıştı[587].

> **D. 23.2.44 (Pau.):** "*Lege Iulia ita cavetur, qui senator est quive filius neposve ex filio proneposve ex filio nato cuius eorum est erit, ne quis eorum sponsam uxoremve sciens dolo malo habeto libertinam aut eam, quae ipsa cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit. Neve senatoris filia neptisve ex filio proneptisve ex nepote filio nato nata libertino eive qui ipse cuiusve pater materve artem ludicram*

584 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 80.

585 CSILLAG, s. 100; FRIER – MCGINN, s. 34; TREGGIARI, s. 44; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 168; VILLERS (Çev. TAHİROĞLU), s. 428, dn. 1; SOMER, s. 173; TILSON Elisabeth Clare, ***Augustus* And Law-Making**, University Of Edinburgh, 1986, s. 62.

586 WATSON, *Persons*, s. 34.

587 TREGGIARI, s. 62.

facit fecerit, sponsa nuptave sciens dolo malo esto neve quis eorum dolo malo sciens sponsam uxoremve eam habeto."

D. 23.2.44 (Pau.): *"Lex Iulia uyarınca, bir senator veya oğlu, torunu veya oğlunun torunu veya torununun torunu bilerek veya kötü niyetle, azatlı bir kadınla veya annesi ya da babası aktörlük yapmakta olan veya yapmış olan bir kadınla nişanlanamaz ve evlenemez. Bir senatörün kızı, oğlunun kızı, erkek torununun kızı, bilerek veya kötü niyetle, azatlı bir erkekle veya annesi ya da babası aktörlük yapmakta olan veya yapmış olan bir erkekle nişanlanamaz ve evlenemez. Bahsedilen kişiler de bilerek veya kötü niyetle bir senatörün kızıyla nişanlanamaz ve evlenemez."*

Azatlıların, eski efendilerinin eşleri veya yansoylarıyla evlenmeleri de yasaktı[588].

Eski Hukuk Dönemi'nde, azatlı kadın ve erkeklerin, eski efendilerine, evlenmeyeceklerine dair söz verme yükümlülükleri de bulunmaktaydı. Bu dönemde bu tip bir vaatte bulunma yükümlülükleri yoktu[589].

İmparatorluk Dönemi'nde azatlı kadın, eski sahibiyle evlenmeye zorlanamamaktaydı. Bununla birlikte eğer evlendiyseler, azatlı kadın, eski efendisi olan kocasının rızası hilafına evliliği sona erdirememekte[590]; eğer evlilikleri sona erdiyse azatlı kadın yeniden evlenememekteydi[591]. Kadının yeniden evlenememesi konusu

588 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 169.

589 TILSON, s. 63; TREGGIARI, s. 65.

590 CSILLAG, s. 90; FRIER – MCGINN, s. 43; TREGGIARI, s. 63, 75; TILSON, s. 62; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 175; AKSARAY, s. 96.

591 TREGGIARI, s. 63; TILSON, s. 77; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 175.

doktrinde tartışmalı olmakla beraber[592]; bu yasağın varlığını savunanlar için yasağın amacı, köle kadının azat edilebilmek için sahibiyle evlenerek, özgürlüğünü kazandıktan sonra eski sahibi olan kocasından boşanmasının önüne geçmekti[593].

B. *CONCUBINATUS*

Concubinatus, kadın ve erkeğin, karı koca olma ve evlenme iradesi olmaksızın, *honor matrimonii* ve *affectio maritalis*'ten yoksun, devamlı birlikteliği olarak kabul edilmekteydi[594]. Eski Hukuk Dönemi'nden Klasik Sonrası Hukuk Dönemi'ne değin bu birliktelik, hem kadının sosyal konumu hem de çocukların hukuksal konumu açılarından evlilik birliğinden faklıydı. *Concubinatus* birliği içerisinde bulunan kadın, evli kadının onuruna sahip değildi. Diğer bir deyişle "*honor matrimonii*" eksikti[595].

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus'a göre seks işçileri, aktrisler veya bunların çocukları gibi kötü şöhret sahibi olduğuna inanılan kişilerle yapılan, evlilik dışı devamlı birlikteliklerdi[596]. Genellikle sosyal statüleri eşit olmayan kişiler arasında gerçekleştirilmekle beraber[597]; aynı statüden iki kişi arasında da[598], evlilik yerine tercih

---

592 *Görüş ayrılıkları için bkz.* TILSON, s. 77-80.

593 TILSON, s. 80.

594 BUCKLAND, *Private Law*, s. 59; TREGGIARI, s. 52; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 178; UMUR, *Lügat*, s. 42; İPEK, s. 19.

595 BERGER, s. 402.

596 AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 14.

597 LEAGE, s. 99.

598 *Sosyal statüsü yüsek ve toplumda saygı duyulan kadınlarla concubinatus ilişkisi içerisine girmenin yasak olduğunu kabul eden aksi görüş için bkz.* FRIER - MCGINN, s. 51.

edilmesi mümkündü[599]. Evliliğin aksine, *concubinatus*'ta, *dos* getirme zorunluluğu bulunmaması, kadınları, evlenme yerine *concubinatus*'a yöneltmekteydi[600].

Özellikle, *manus*'suz evliliklerin yaygınlaştığı İmparatorluk Dönemi'nde, evliliği onaylayan bir kurum bulunmaması sebebiyle; hukuki açıdan aralarında büyük farklar bulunmasına rağmen evlilik ve *concubinatus*, dışarıdan bakanlar için birbiriyle karıştırılan iki kurumdu[601].

Belirli sınırlar içerisinde hoşgörü ile yaklaşılan bu birliktelik, evlilik olarak kabul edilmemekle birlikte, azaltılmış haklar (*inaequale coniugium*) sağlayan bir tür evlilik gibi kabul edilmekte olup *concubinatus, adulterium* veya *stuprum* suçlarına vücut vermemekteydi[602]. Bununla birlikte, *Frier - Mcginn*'e göre, toplumda saygı duyulan ve statüsü yüksek bir kadınla *concubinatus* ilişkisi içerisine girmek yasaktı ve böyle bir kadınla *concubinatus* kuran kişi *stuprum* suçunu işlemiş olmaktaydı[603].

Evlilikle beraber veya 1'den çok kadınla kurulan *concubinatus* ilişkileri açısından doktrinde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bir görüşe göre[604], *concubinatus*'un gerçekleşmesi açısından, erkeğin medeni hali önem arz etmemekteydi. Hem evli hem bekâr erkekler, birden fazla *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulunabilirler

---

599 SCHULZ, *Classical Law*, s. 138; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 128; İPEK, s. 23.

600 WATSON, *Persons*, s. 3; AYİTER, *Dos*, s. 20; İPEK, s. 23.

601 BIERKAN, s. 318; CSILLAG, s. 145; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 128; SCHULZ, *Classical Law*, s. 139.

602 CSILLAG, s. 144; SCHULZ, *Classical Law,* s. 138; BIERKAN, s. 318; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 179; OĞUZOĞLU, s. 102; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 14; İPEK, s. 23;

603 FRIER – MCGINN, s. 51.

604 TREGGIARI, s. 52; SCHULZ, *Classical Law*, s. 138; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 14; İPEK, s. 23.

ve bu durum, Roma ahlakına aykırı kabul edilmezdi[605]. Bununla birlikte bu durum, Klasik Hukuk Dönemi'nin sonlarına doğru bu şekilde yerleşmiş ve İmparatorluk Dönemi'nin başlarında, bir erkeğin hem evlilik hem *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulunmasına izin verilmemişti[606].

Di Marzo ve *Schulz*'a göre[607], Klasik Dönem boyunca bir erkeğin birden fazla *concubinatus* ilişkisi içerisine girmesine izin verildiği gibi; hem hem evlilik hem *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulunması da kabul edilmekteydi. *Iustinianus* Dönemi'nde bu iki durum yasak edilmişti.

Bierkan'a göre[608], Roma'nın her döneminde, birden fazla *concubinatus* ilişkisi içerisine girmek, *monogamiye* aykırı olacağından; hem evlilik hem *concubinatus* ilişkisi içerisinde olmak, zina ve bigami sayılacağından yasaktı.

Leage'e göre[609], bir erkeğin aynı anda birden fazla *concubinatus* ilişkisi içerisine girmesi ve evli bir erkeğin *concubinatus* ilişkisi içerisine girmesi pratikte görülmemekteydi. Bununla birlikte bu durumun yasal olarak yasaklanması, hıristiyanlık döneminde gerçekleşmişti.

Concubinatus ilişkisinden doğan bir çocuğun, babasıyla soybağı kurulamıyor, babasının ailesine ve bu ailenin egemenliğine dâhil olamıyor; bu çocukların yalnızca anneleri ve annelerinin akrabalarıyla aralarında *cognatio* akrabalığı kurulabiliyordu[610].

---

605 *Aksi görüş için bkz*. BIERKAN, s. 320.

606 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 128; OĞUZOĞLU, s. 102-103; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 174; İPEK, s. 30; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 81.

607 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 179-180; SCHULZ, *Classical Law*, s. 138.

608 BIERKAN, s. 320.

609 LEAGE, s. 99.

610 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 128-129; LEAGE, s. 99; BIERKAN, s. 320; İPEK, s. 32.

Concubinanus ilişkisi, taraflardan birinin isteğiyle veya ikisinin ortak kararıyla sona ermekteydi[611].

Cumhuriyet Dönemi'nde, aralarında evlenme engeli bulunanlar arasında uygulanan bu kurum, İmparatorluk Dönemi'nden itibaren, evlenmeleri yasal olan kişiler arasında da gerçekleştirilmeye başlanmıştı[612]. İmparator *Augustus*'un kanunlarıyla getirilen evlenme yasakları sebebiyle, yaygınlaştı[613]. Bununla birlikte *concubinatus*, İmparator *Augustus* döneminde özel olarak düzenlenmemiş veya yasaklanmamış; yalnızca, varlığı kabul edilen bir kurum olarak kalmıştı[614]. İmparator *Caracalla*, 3. yüzyılda askerlerin, *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulundukları kadınlara maddi yardım yapmalarını yasakladı[615].

Hıristiyan doktrin, eş olarak seçilen bir kadının, kocası tarafından aşağılanmasını kabul etmiyor ve evlik dışı her türlü ilişkiyi reddediyordu. Bu nedenle tüm hıristiyan imparatorlar, *concubinatus*'u ortadan kaldırma eğiliminde oldular[616].

İlk olarak İmparator *Constantinus* döneminde, hıristiyanlığın etkisiyle, MS 335'te yayımlanan emirnameyle *concubinatus*'la ilgili birtakım değişiklikler yapıldı[617]. Öncelikle, evli bir erkeğin *concubinatus* ilişkisi içerisine girmesi[618] ve bir erkeğin,

---

611 BIERKAN, s. 319.

612 TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 60.

613 LEAGE, s. 99; SCHULZ, *Classical Law*, s. 137; TILSON, s. 81; CSILLAG, s. 145; İPEK, s. 20.

614 CSILLAG, s. 144; SCHULZ, *Classical Law,* s. 138; İPEK, s. 21.

615 SCHULZ, *Classical Law*, s. 138.

616 LEAGE, s. 100; BIERKAN, s. 324; SCHULZ, *Classical Law*, s. 139.

617 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129; SCHULZ, *Classical Law*, s. 139; İPEK, s. 26.

618 SCHULZ, *Classical Law*, s. 139; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 140.

birden fazla *concubinatus* ilişkisi içerisine girmesi yasaklandı[619]. Ayrıca *concubinatus*'un önüne geçebilmek adına, sonradan *concubinatus*'un evliliğe çevrilmesine ayrıcalıklar tanınarak, mevcut *concubinatus* ilişkilerine belli bir meşruiyet kazandırılmaya çalışıldı[620]. *Concubinatus* ilişkisi içerisindeki kadına ve çocuklara mal bağışında bulunmak yasaklandı[621].

Bununla birlikte, her ne kadar imparatorlar, hıristiyanlığı seçiyor olsalar da, Roma halkının büyük bir kısmı, hala, eski kültürlerini devam ettirmek isteyen paganlardan oluşmaktaydı ve onlara bu şekilde yasaklar çizmek, geleneklerinden vazgeçmeleri sonucunu doğurmuyordu. Ayrıca anne ve babalarının hatalarından, çocukların mağdur olmaması amacıyla, daha sonra İmparator *Valentinianus*, İmparator *Valens* ve İmparator *Gratianus* tarafından çıkarılan emirnamelerle bu kurum yeniden düzenlenmeye çalışıldı[622].

Concubinatus ilişkisi içerisinde bulunan kadın ve bu birliktelikten doğan çocuklara, erkeğin malvarlığının bir bölümünü bağışlayacağı veya miras yoluyla bırakabileceği düzenlendi. Buna göre erkeğin, gayrımeşru çocuklarına bırakabileceği malvarlığı; anne babası, meşru çocukları veya torunları olması halinde, malvarlığının on ikide biriyle; bunların olmaması halinde malvarlığının dörtte biriyle sınırlı olacak şekilde düzenlendi[623].

---

619 GÖNENÇ, *Kadın*, s. 140.

620 BIERKAN, s. 324; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 179; İPEK, s. 32.

621 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 179.

622 BIERKAN, s. 326-326.

623 İPEK, s. 26-27.

III. İMPARATOR EMİRNAMELERİ

A. İMPARATOR *AUGUSTUS*'UN EVLİLİK KANUNLARI

Principatus Dönemi'nin kurucusu İmparator *Augustus* döneminde aile hukukuna ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. İmparator *Augustus,* iktidarı süresince Roma geleneklerinin koruyucusu olma görevini üstlenmiştir. Geleneklerin korunmasını, Roma'nın ve İtalya'nın zenginliği, daha büyük başarı ve sağlam bir devlet yapısı için gerekli görmüştür[624]. Bunun için de, aile üyelerinin sıkı bağlarla birbirine bağlı olduğu geleneksel aile yapısına geri götürebilmek amacıyla bir dizi kanun çıkarmış ve aile yapısını biçimlendirmeye çalışmıştır[625].

Mısır'da bulunan bir papirüste, İmparator *Augustus*'un çıkardığı kanunların yalnızca, zengin üst sınıfları hedef aldığı; çünkü, yalnızca bu kişilerin sayısının artmasının devleti ilgilendirdiği ve bu sebeple bu kişilerin özel hayatlarına, devletin, müdahale etme hakkını kendinde gördüğü belirtilmiştir[626]. Bununla birlikte, bu kanunların oluşmasına sebebiyet veren ortamın, temelde, Roma'nın zengin kesiminin, malvarlığını kaybetmeme çabasından doğduğu için özellikle bu kesimi hedef aldığı da savunulmaktadır[627].

İmparator *Augustus*'un aile hukukuna ilişkin temel kanunları *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* ve *Lex Papia Poppea*'dır. Benzer hükümler içeren bu iki kanun için doktrinde ortak olarak, *Lex Iulia et Papia* ifadesi kullanılmaktadır. Günümüze tam

624 DEMİRİŞ, s. 4-5.

625 BARROW (Çev. GÜROL), s. 18.

626 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 316.

627 CSILLAG, s. 45.

metinleri ulaşmayan bu iki kanuna ilişkin çeşitli kısımları *Ulpianus*, *Gaius*, *Paulus* gibi hukukçulara ait metinlerden elde etmekteyiz[628].

1. *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus*

MÖ 18'de çıkarılan[629] *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus*, İmparator *Augustus*'un, evlenmeyle ilgili getirdiği yeniliklerin temelini teşkil eder[630].

Bazı kişilere evlenme zorunluluğu getirilirken, hangi evlenmelerin geçerli, hangi evlenmelerin yasak olduğu ayrıca belirlenen bu kanunla[631]; evli ve çocuklu kadınlar özel olarak korunmuş, bekâr ve çocuksuzlar ise, birtakım miras haklarından yoksun bırakılmışlardır[632].

Kanun, 25-60 yaş arası erkeklere[633] evlenme zorunluluğu getirmişti[634]. Aynı durumdaki 20-50 yaş arası kadınlara da evlenme zorunluluğu getirilmesinin[635] yanında; bu yaş aralığında bulunup dul kalmış kadınlara, kocalarının ölümünden

---

628 TELLEGEN COUPERUS, s. 84; CSILLAG, s. 79; TILSON, s. 44-45.

629 "*Honig, bu kanunun, MÖ 4'te çıkarıldığını savunmaktadır.* (HONIG (Çev. TALİP), s. 84)."

630 GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 130.

631 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 168, 179; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 130; GÖNENÇ, *Divortium*, s. 652.

632 GÖNENÇ, *Kadın,* s. 103; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 275.

633 "*Doktrinde bir görüşe göre bu yaş aralıkları, kadınlar için 25-60, erkekler için 20-50'dir.* (GÖNENÇ, *Kadın*, s. 134 ve *Divortium*, s. 652; ARAS, s. 234)."

634 CSILLAG, s. 81; TILSON, s. 62; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 317; HONIG (Çev. TALİP), s. 84; SOMER, s. 172, 173; AKSARAY, s. 91.

635 TILSON, s. 62; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 317; HONIG (Çev. TALİP), s. 84; SOMER, s. 172, 173.

itibaren 1 yıl; boşanmış kadınlara ise, boşanmalarından itibaren 6 ay içinde evlenme zorunluluğu getirilmişti[636]. Bu süreler içinde evlenmeyen kadınlara herhangi bir cezai yaptırım uygulanmıyor; ancak bu kadınlar, birtakım miras haklarından yoksun kalıyorlardı[637]. Buna göre, bu kanunla belirlenen kişilere, evlenmeleri konusunda doğrudan doğruya bir zorlama bulunmamasına rağmen; bu kişiler için getirilen hak mahrumiyetleri karşısında bunların evlenmeye yönlendirildikleri kabul edilebilir[638].

Doktrindeki bir görüşe göre[639] 60 yaş üzerindeki erkeklere ve 50 yaş üzerindeki kadınlara evlenme yasağı getirilirken; bir başka görüşe göre[640], yasak olmamakla birlikte, belirlenen yaşları tamamlamış kadın ve erkeklerin evlenmeleri için kesinlikle bir zorlama bulunmamaktaydı; çünkü ileri yaşta yapılan evlilikler İmparator *Augustus* tarafından uygun bulunmamaktaydı.

Roma'da evliliği ölüm veya boşanma sebebiyle sona eren kadınlar için 10 aylık bir yas dönemi geçirme zorunluluğu bulunmaktaydı[641]. Bu zorunluluğu, İmparator *Augustus*'un kanunlarıyla bağdaştırma amacı içinde olan *Gaius* ve *Ulpianus*'un yorumları uyarınca, evlilikleri sona ermiş tüm kişiler için ölüm veya boşanmanın ardından 100 günlük yas dönemini içeren bir imtiyaz süresi tanınmıştı. Buna göre, evlenme zorunluluğu altında bulunan bir kişi, geçirmesi gereken 100 günlük yas süresi içinde evlenirse *praetor* tarafından cezalandırılacak; İmparator *Augustus*'un kanunları

636 TREGGIARI, s. 73; TILSON, s. 62.

637 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 317; SOMER, s. 172, 173; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 130.

638 CSILLAG, s. 96; SOMER, s. 172.

639 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 24, dn. 131.

640 CSILLAG, s. 84.

641 *Bkz. "Boşanma (Divortium)" başlığı altındaki açıklamalarımız.*

uyarınca evlenme zorunluluğu, 100 günün sonunda başlayacaktı[642]. Bu açıdan, belirlenen yaş aralığında bulunmayan veya yas dönemi içinde bulunan kişiler, bekâr (*caelibes*) olarak kabul edilmemekteydiler[643].

Belirlenen yaş aralığında bulunmalarına rağmen evlenmeyen bekârlar (*caelibes*), vasiyetname yoluyla kendilerine bırakılan malların mülkiyetini kazanamamaktaydılar. Bu mallar, bu kişilerin *pater familias*'larına; eğer *pater familias*'ları yoksa Roma halkına ve hazineye kalırdı[644]. Evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olmayan kimseler (*orbi*) ise, kendilerine bırakılan vasiyetnamenin yalnızca yarısını elde edebilirlerdi[645].

Evlilik içindeki çocuk sayısı arttıkça mirastan alınacak hisse yükselmekteydi. Buna göre, dul olup çocuk sahibi olmayan kadınlar, kendilerine bırakılan malların yarısına sahip olabilirlerken; en az 3 çocuk sahibi özgür kadınlar ve en az 4 çocuk sahibi azatlı kadınlar, terekeden tam pay alırlardı[646].

> **D. 23.2.19 (Marc.):** *"Capite trigesimo quinto Legis Iuliae qui liberos quos habent in potestate iniuria prohibuerint ducere uxores vel nubere, per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare."*
>
> **D. 23.2.19 (Marc.):** "*Lex Iulia'nın otuz beşinci kısmı uyarınca, kendi hâkimiyetleri altındaki çocukların sebepsiz yere evlenmelerine engel*

642 TILSON, s. 85.

643 CSILLAG, s. 82.

644 FRIER – MCGINN, s. 39; HONIG (Çev. TALİP), s. 84.

645 FRIER – MCGINN, s. 39; HONIG (Çev. TALİP), s. 84; SOMER, s. 172; TAMER GÜVEN, s. 231; ARAS, s. 235; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 134.

646 HONIG (Çev. TALİP), s. 84.

olan veya dos vermeyi reddeden kişiler, proconsul'ler veya şehirlerde praeses'ler tarafından izin veya dos vermeye zorlanabilirler."

Bu kanunla birlikte evlenecek çiftler için gereken *pater familias* rızası, kurucu rıza olmaktan çıkarılmış; evlenecek kişilerin, evlilik konusunda kendi rızaları ve *pater familias*'larının rızaları, eşit seviyede aranır hale gelmişti[647]. *Pater familias*'ların, aile evlatlarının evlenmelerine sebepsiz yere rıza göstermemeleri engellenmişti. Daha çok, kız çocuk ve torunları korumayı amaçlayan bu hükümler doğrultusunda, aile evladının evlenmesine keyfi olarak itiraz eden *pater familias,* rıza vermeye zorlanabilmekteydi[648]. Aile evlatlarının evlenmeleri için gerekli rızayı sebepsiz yere vermeyen *pater familias'lar, proconsul'*ler ve eyaletlerde *praeses*'ler tarafından evlenmeye rıza göstermeye ve *dos* vermeye zorlanmaktaydılar[649].

Aynı şekilde, evlenecek kız çocuğuna *dos* vermek istemeyen *pater familias*, rızası hilafına, *dos* vermeye zorlanmakta ve malvarlığından, verilmesi gereken *dos* miktarı, doğrudan düşürülmekteydi[650]. Bu durum, *dos* kurumunu, *ius privatum*'un alanından çıkarıp *ius publicum*'a ait kabul etmeye yönelik bir eğilimi ortaya çıkarmıştı[651].

---

647 CSILLAG, s. 91.

648 TILSON, s. 120; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 167; AYİTER, *Dos*, s. 14; SOMER, s. 172; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 12, dn. 54.

649 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 113-114; TREGGIARI, s. 65; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 90, dn. 205.

650 TILSON, s. 63; SOMER, s. 172.

651 CSILLAG, s. 93.

Gai. Ins. 1.178: "*Item Lege Iulia De Maritandis Ordinibus ei quae in legitima tutela pupilli sit permittitur dotis constituendae gratia a praetore urbano tutorem petere.*"[652]

Gai. Ins. 1.178: *"Çeşitli sınıfların evliliklerini düzenleyen Lex Iulia De Maritandis Ordinibus uyarınca, bir kadın, kanuni vasisinin kendisi de vesayet altındaysa, dos'unu onaylaması için praetor'a yeni bir vasi tayini için başvurabilir."*

Bunun yanında, yukarıdaki metinlerden görüleceği üzere, vesayet altında olan ve vasisi ergenlik çağına ulaşmamamış kadınlar, *dos* tesisi amacıyla *praetor'*dan, başka bir vasi talep edebilme hakkına sahiptiler[653].

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus'tan önceki uygulamaya göre, iki senatörden daha yaşlı olan öncelik hakkına sahip olmaktaydı. Bu kanunla, bir senatörün mesleki kariyeri, meşru çocukları olması halinde hızlandırılmaya başlandı. Buna göre, iki senatörden, daha fazla çocuk sahibi olan; eşit sayıda çocuk sahibi olan senatörlerden, evli olan öncelik kazanıyordu. Eşit sayıda çocuk sahibi olan evli iki senatör bulunması halinde, eski uygulamadaki gibi, daha yaşlı olan öncelik hakkını elde ediyordu[654].

652 MUIRHEAD, s. 67.

653 FRIER – MCGINN, s. 221; TREGGIARI, s. 65; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 27.

654 TREGGIARI, s. 66; TILSON, s. 98; CSILLAG, s. 170-171.

2. *Lex Papia Poppea*

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus'la aynı amaç doğrultusunda olmakla birlikte, esas olarak bu kanunun bazı hükümlerini değiştirmek amacıyla MS 9'da çıkarılmıştı[655].

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus ile, senatörler ve bunların üç nesil altsoyları için getirilmiş olan, doğruluk ve iffetleri şüpheli kabul edildiği için seks işçileriyle, evlenme tellallarıyla ve zina sırasında suçüstü yakalanan kadınlarla evlilik yasağı, bu kanunla birlikte, yalnızca senatörlerin kendileriyle sınırlandırılmış[656]; bu yasağa rağmen yapılmış evlenmeler geçerli kabul edilmekle birlikte[657] bu kişiler, kanunlarla bazı haklardan mahrum bırakılmışlardı[658].

> **D. 23.2.23 (Cels.):** *"Lege Papia cavetur omnibus ingenuis praeter senatores eorumque liberos libertinam uxorem habere licere."*
>
> **D. 23.2.23 (Cels.):** "*Lex Papia uyarınca senatörler ve onların çocukları hariç tüm özgür erkekler, azatlı kadınlarla evlenebilirler.*"

Bu *Digesta* metninden görüleceği üzere, *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* ile senatörlere ve onların çocuklarına getirilmiş olan, azatlılarla evlenme yasağı, *Lex Papia Poppea* ile devam etmekteydi[659].

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus ile 20-50 yaş arası kadınlara ve 25-60 yaş arası erkeklere getirilen evlenme zorunluluğu, *Lex Papia Poppea* ile aynı yaş

655 TREGGIARI, s. 60.

656 SCHULZ, *Classical Law*, s. 113; WATSON, *Persons*, s. 34; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 168.

657 "*Gönenç'e göre, senato üyelerinin yapmış oldukları bu tür evlilikler batıl kabul edilmekteydi.* (GÖNENÇ, *Kadın*, s. 103)."

658 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 317.

659 WATSON, *Persons*, s. 34.

aralığında bulunan kişiler için, aynı zamanda, çocuk sahibi olma zorunluluğu haline getirilmişti[660].

Bu kanunla, evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olmayan kimseler (*orbi*), bekârlarla (*caelibes*) aynı yaptırımlara tâbi tutulmaya başlanmıştı[661]. Buna göre, evli olmalarına rağmen çocuk sahibi olmayan kişiler, kendilerine vasiyetname yoluyla bırakılan malları iktisap edememekteydiler ve bu kişilerin kazanamadıkları bu mallara *caduca* denmekteydi[662]. Bu mallar, üçüncü dereceye kadar akrabalara, azatlılara veya bunlar yoksa Roma halkına ve hazineye kalırdı[663]. Doğal nedenlerle çocuk sahibi olamayanlar için kanunun bu maddeleri uygulanmamaktaydı[664].

Kanunun bu hükümleri nedeniyle miras yoluyla aktarılamayarak *caduca* sayılan mallardan haberdar olan herkesin, bu durumu yetkililere bildirmesi, yine aynı kanunla, bir vatandaşlık görevi kabul edilmişti. *Delator* denen bu kişi, yaptığı bildirime karşılık, *caduca* sayılan malvarlığıyla orantılı olarak belli bir ödül talep etme hakkına sahipti. Bir muhbir sisteminin oluşumuna yol açan bu durum, İmparator *Augustus*'un kanunlarının en kötü sonuçlarından biriydi[665].

Çocuk sahibi olmayan eşler, bu kanun uyarınca[666], birbirlerine malvarlıklarının yalnızca 1/10'unu miras yoluyla aktarabilmekteydiler[667]. Önceki

---

660 CSILLAG, s. 82; TILSON, s. 83.

661 TILSON, s. 132.

662 TILSON, s. 132; CSILLAG, s. 148; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 317.

663 TREGGIARI, s. 76; CSILLAG, s. 149; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 133.

664 TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 90.

665 CSILLAG, s. 163.

666 *"Tilson'a göre, bu hükmün, evliliğe ilişkin iki kanundan hangisine dâhil olduğu bilinememektedir.* (TILSON, s. 64)."

evlilikten sahip olunan her bir çocuk için ve önceden ölmüş olan ortak çocuk için 1/10 hisse daha alınabilmekteydi[668].

Lex Iulia De Maritandis Ordinibus'ta olduğu gibi bu kanuna göre de, evliliği ölüm veya boşanma sebebiyle sona ermiş kişilerin, yeniden evlenmeleri gerekmekteydi[669]. Bu kanunla değişen sürelere göre, kocası ölen kadınlara ölümden itibaren 2 yıl; boşanan kadınlara boşanmadan itibaren 18 ay içinde evlenme zorunluluğu getirilmişti[670]. Aynı şekilde, annelikten doğan, vasiyetname yoluyla mirasçı atanabilme hakkını kazanabilmeleri için; doğuştan özgür kişilerin en az 3, azatlıların en az 4 çocuk sahibi olmaları gerekmekteydi[671].

Evli ve çocuklu kişilerin, kamu hukukuna ilişkin bazı ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Buna göre, Roma'da yaşayanların 3, İtalya'da yaşayanların 4, diğer eyaletlerde yaşayanların 5 çocuk sahibi olmaları halinde, bu kişiler her türlü vesayetten kaçınma hakkına sahiptiler[672].

İmparator *Augustus'*un kanunlarıyla getirildiği düşünülen bir diğer düzenlemeye göre, karı koca arasında bağış yasağı *(donationes inter virum et uxorem)* vardı[673]. Bu yasak, evliliğe menfaat ilişkisi sokmamak[674], evliliğin sona ermesi

---

667 FRIER – MCGINN, s. 39-40; TREGGIARI, s. 69; TILSON, s. 64; TAMER GÜVEN, s. 231.

668 TREGGIARI, s. 70; TILSON, s. 64; FRIER – MCGINN, s. 39-40.

669 HONIG (Çev. TALİP), s. 84; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 317.

670 TREGGIARI, s. 73; TILSON, s. 65; HONIG (Çev. TALİP), s. 84.

671 KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel,* s. 317; HONIG (Çev. TALİP), s. 84.

672 TILSON, s. 100; KOSCHAKER (Çev. AYİTER), *Roma Özel*, s. 317; HONIG (Çev. TALİP), s. 84.

673 TILSON, s. 117; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 171; ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 304.

674 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 171; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 101.

ihtimaline karşı her iki tarafı da korumak[675] amacıyla getirilmişti. Yasağın sınırı, eşlerden birinin, diğer eş aleyhine zenginleşmesini engellemekti. Bu nedenle eşlerin birbirlerine verdikleri olağan hediyeler, ölüme bağlı ve boşanma sırasında yapılan tasarruflar bu kuralın istisnalarını oluşturmaktaydı[676]. Yasağa rağmen yapılan bağışlamalar, kesin hükümsüzdü[677].

Gaius'a ait aşağıdaki metinden görüleceği üzere, en az 3 çocuk sahibi özgür kadınlar ve en az 4 çocuk sahibi azatlı kadınlar üzerinden, kadınlara özgü olan vesayet kaldırılırdı[678]. *Ius liberorum* olarak adlandırılan bu uygulamanın, kadını vesayet altından kurtarabilmesi için çocukların doğması yeterli olup, bunların yaşayıp yaşamadıkları bir önem arz etmiyordu[679].

> **Gai. Ins. I.194:** "*Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium, liberorum iure, libertinae uero quattuor si in patroni, liberorumue eius legitima tutela sint.*"
>
> **Gai. Ins. I.194:** "*3 çocuk sahibi özgür kadınlar ve 4 çocuk sahibi azatlı kadınlar üzerinden vesayet kaldırılır.*"

Bu kanunla birlikte, gayrımeşru çocukların doğumlarının kaydı yasaklanırken[680]; vatandaş statüsündeki meşru çocukların, doğumlarından itibaren 30

---

675 TILSON, s. 117.

676 LEAGE, s. 103; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 171; EMİROĞLU, *Mal Rejimi*, s. 179.

677 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 304; TAHİROĞLU Bülent, **Roma Borçlar Hukuku**, Der Yay., İstanbul, 2005, s. 271.

678 FRIER – MCGINN, s. 451; TREGGIARI, s. 69; TILSON, s. 101; HONIG (Çev. TALİP), s. 84; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 215.

679 THOMAS, (Çev. FETHİ), s. 146.

680 SCHULZ, *Classical Law*, s. 75; TREGGIARI, s. 76; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 43.

gün içinde kaydedilmeleri zorunluluğu getirildi[681]. İmparator *Augustus*, MS 4'te *Lex Aelia Sentia* ile getirdiği bu zorunluluğu, *Lex Papia Poppea* ile tekrarlamıştır[682].

Evlenme yaşı gelen kişiler, birbirleriyle nişanlanıyor ve nişan sürecini sebepsiz uzatarak İmparator *Augustus*'un kanunlarını kötüye kullanıyorlardı. Bu sebeple nişanlılık süreci, en fazla 2 yılla sınırlandırıldı[683]. Bu durum, kızlar için evlenme yaşının 12 kabul edilmesi dolayısıyla; nişanlanacak kızın, en az 10 yaşında olması gerektiğini göstermekteydi[684].

İmparator *Augustus*'un kanunlarına uygun olmayan birlikteliklerin, geçerli birer evlilik olup olmadığı konusunda doktrinde görüş birliği sağlanamamıştır. Yaygın olarak[685], bu evliliklerin geçerli olmalarına rağmen; tarafların, kanunların evli kişilere sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmalarına ve cezalardan korunmalarına izin verilmediği kabul edilmektedir[686]. Nitekim suç işleyen bazı kişiler, evli olmalarına rağmen, bu kanunların amacı doğrultusunda bekâr (*caelibes*) kabul edilerek cezalandırılmaktaydılar[687]. Bu kanunlara uygun olmayan bir birliktelikten doğan çocuklar, meşru kabul edilmekle birlikte[688]; kadın eşin ölmesi halinde *dos*, bir ceza

681 SCHULZ, *Classical Law*, s. 75; TILSON, s. 65; TREGGIARI, s. 76.

682 TILSON, s. 125; TREGGIARI, s. 45, 76.

683 CSILLAG, s. 109; TREGGIARI, s. 41, 65; TILSON, s. 124.

684 TREGGIARI, s. 41, 65.

685 *Bu konudaki görüş ayrılıkları için bkz.* CSILLAG, s. 101-104.

686 FRIER – MCGINN, s. 34; TREGGIARI, s. 50, 64; TILSON, s. 74; CSILLAG, s. 102.

687 CSILLAG, s. 102; TILSON, s. 74.

688 TILSON, s. 76.

olarak, hazineye kalmaktaydı[689]. Ayrıca böyle bir birliktelikte eşler birbirlerine mirasçı olamamaktaydılar[690].

3. *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*

MÖ 17'de çıkarıldığı düşünülen *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*'in[691] temel amacı zinaları önlemekti[692].

Bu kanun uyarınca *adulterium* ve *stuprum* olmak üzere iki farklı suç belirlenmişti. *Adulterium*, evli bir kadının; *stuprum*, evlenmemiş veya dul bir kadının cinsel ilişkiye girmesi halinde gündeme gelmekteydi[693]. Bununla birlikte bu suçlar, yalnızca üst sınıf kadınların işleyebileceği suçlardı. Buna göre, seks işçisi veya aktris gibi kötü şöhret sahibi bir kadın, evliyse *adulterium*; evlenmemiş veya dulsa, *stuprum* suçunu işleyemezdi[694].

Bu kanunla, *quaestio perpetua* ismiyle, yalnızca zina davalarına bakmakla görevlendirilen özel mahkemeler kuruldu. Bu mahkemelerde, zina yapan evli kadınlar,

---

689 TILSON, s. 103.

690 TREGGIARI, s. 50; TILSON, s. 116.

691 *"Tam adı 'Lex Iulia De Adulteriis Coercendis' olan bu kanunun ismi kaynaklarda sıklıkla, 'Lex Iulia De Adulteriis' veya 'Lex Iulia' olarak kısaltılarak kullanılmaktadır.* (TILSON, s. 167)."

692 TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 21; GÜNEŞ CEYLAN, *Matrimonium*, s. 136.

693 TREGGIARI, s. 278.

694 DEMINION, s. 42; FRIER – MCGINN, s. 120; TILSON, s. 175-176; CSILLAG, s. 179.

evli kadınlarla ilişkiye giren erkekler, karılarının zinasına göz yuman erkekler ve fuhuş yapanlar yargılanmaya başlandı[695].

Eski Hukuk Dönemi'nde, zinanın cezasını belirlemek, *censor*'ların veya aile meclisinin kararına bağlıydı. Zina yapan bir kadın, aile meclisi kararıyla, *manus* altında olup olmamasına göre, babası veya kocası tarafından cezalandırılmaktaydı ve *Romulus*'un kanunları uyarınca bu kişiler, kadını öldürme hakkına sahiptiler[696].

Kanunda, zinanın aile meclisinde yargılanmasının yasaklandığına dair bir hüküm yoktu. Koca, aile meclisinin yaptığı bir yargılamada ancak karısı üzerinde *manus*'a sahipse söz sahibiydi; *sui iuris* bir kadının, aile mahkemesinde yargılanabilmesi mümkün değildi. İmparator *Augustus* döneminde evliliklerin sıklıkla *manus*'suz yapılmaya başlandığı düşünülürse, aile meclisinin rolü ortaya çıkacaktır[697].

Bu kanuna göre, zina yalnızca evli kadınların işleyebileceği bir suçtu ve kadının, zina yapan kocası hakkında bu kanunun hükümleri uygulanmamaktaydı[698].

Bu kanunla baba, zina yapan kızını ve zina yaptığı kişiyi öldürme hakkına sahipti; ancak bu hakkı, bazı koşullara bağlanarak sınırlandırılmıştı. Buna göre, babanın, kızını zina yaparken suçüstü halinde yakalaması, fiilin kendi evinde veya damadın evinde işlenmiş olması ve kızı ve kızıyla zina yapan kişinin yalnızca birini değil, ikisini birden öldürmesi gerekmekteydi[699]. Kızın, *sui iuris* olduğu veya babasının

---

695 DEMINION, s. 29; CSILLAG, s. 185; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 137; WILINSKI Adam, (Çev. ERDOĞMUŞ), "Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı", **Dicle ÜHFD**, C. 1, S. 1, 1983, s. 332.

696 TILSON, s. 174; CSILLAG, s. 177.

697 CSILLAG, s. 187; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 138-139.

698 FRIER – MCGINN, s. 120; CSILLAG, s. 197; TREGGIARI, s. 285; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 164.

699 TILSON, s. 177; TREGGIARI, s. 283; DEMINION, s. 16.

patria potestas'ı altında olmadığı ve kocasının *manus*'u altında olduğu hallerde babanın bu hakka sahip olup olmadığı konusu doktrinde tartışmalıdır[700].

Kocanın hakkı, *pater familias*'tan daha kısıtlıydı. Kocanın, zina yapan karısını öldürme hakkı yoktu; yalnızca belli şartların varlığı halinde, karısıyla zina yapan kişiyi öldürme hakkına sahipti. Buna göre, kocanın bu hakkı kullanabilmesi için karısını, kendi evinde zina yaparken suçüstü halinde yakalaması ve karısının zina yaptığı kişinin, kötü şöhret sahibi bir kişi[701] olması gerekmekteydi[702]. Ayrıca koca, bu kişiyi öldürmeyerek, delil elde edebilmek amacıyla 20 saatliğine alıkoyma hakkına da sahipti[703].

Babanın da sahip olduğu bu hak, zinanın, kocanın veya babanın evinden başka bir yerde yakalanması halinde kullanılması amacıyla getirilmişti. Baba ve koca arasında böyle bir ayrım yapılmasının sebebi; zina işleyen kadının, Roma'nın ilk dönemlerinden gelen *patria potestas* geleneğinin kutsallığı uyarınca, kocasından daha çok, babasının adını lekelediğine ve bu sebeple kocanın, öfkesini, babadan daha kolay engelleyebileceğine inanılmasıydı[704].

Koca, 3 gün içinde, karısının nerede ve kiminle zina yaptığını bildirmek ve karısından derhal boşanmak zorundaydı[705]. Karısıyla zina yapan kişiyi öldüren koca, kanundaki bu zorunlulukları yerine getirmediği takdirde, öldürdüğü kişi kötü şöhret

---

700 *Görüş ayrılıkları için bkz.* TILSON, s. 178-179.

701 "*Fuhuş yapan veya yaptıran, gladyatörlük yapan kişiler kötü şöhret sahibi kişilere örnekti*. (TREGGIARI, s. 284)."

702 DEMINION, s. 42; TREGGIARI, s. 284; TILSON, s. 177; FRIER – MCGINN, s. 112.

703 FRIER – MCGINN, s. 113; TILSON, s. 177; TREGGIARI, s. 285; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 143.

704 TILSON, s. 182-183.

705 CSILLAG, s. 188; FRIER – MCGINN, s. 112; TILSON, s. 177.

sahibi bir kişi olsa dahi ceza almaktan kurtulamamaktaydı[706]. Karısından derhal boşanmayan veya zina yapan kişinin kaçmasına müsaade eden koca, kanunda bu durum için getirilmiş bir diğer suç olan *lenocinium*'dan yargılanmaktaydı. Zina suçundan hüküm giymiş bir kadınla evlenen erkek de *lenocinium* suçunu işlemiş kabul edilmekteydi[707]. Kanuna göre *lenocinium*, zina suçuyla eşit kabul edilen bir suçtu. Bunun sebebi zinanın sonucunun, kocanın bu durum karşısında sergileyeceği tutuma bırakılmasını ve bu kişilerin, aralarında sağladıkları bir anlaşmayla hiçbir şekilde zinanın, mahkeme önüne çıkarılmasının önüne geçmemelerini sağlamaktı[708].

Koca, karısından boşanarak, mahkemeye başvurmazsa; 25 yaşını doldurmuş herhangi bir Roma vatandaşı hem zina yapan kadın hem de kocası aleyhine mahkemeye başvurma hakkına sahipti[709].

Zina yapan kadın, *dos*'unun yarısı ve malvarlığının üçte biriyle cezalandırılır ve bir adaya sürgüne gönderilirdi. Zina yapan erkek ise malvarlığının yarısıyla cezalandırılır ve bir başka adaya sürgüne gönderilirdi[710]. *Lenocinium* da aynı şekilde cezalandırılmaktaydı[711].

> **D. 48.5.25 (Ulp.):** "*Capite quinto legis Iuliae ita cavetur, ut viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem aut nolit aut non liceat*

---

706 TILSON, s. 185.

707 SCHULZ, *Classical Law*, s. 134; CSILLAG, s. 183; TREGGIARI, s. 288; FRIER – MCGINN, s. 116.

708 TILSON, s. 185.

709 CSILLAG, s. 189; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 139.

710 DEMINION, s. 16; TILSON, s. 203; CSILLAG, s. 195-196; TREGGIARI, s. 290.

711 TILSON, s. 205; CSILLAG, s. 197.

occidere, retinere horas diurnas nocturnasque continuas non plus quam viginti testandae eius rei causa sine fraude sua iure liceat."

D. 48.5.25 (Ulp.): "*Lex Iulia'nın beşinci kısmı der ki: karısını, bir erkekle zina yaparken yakalayan koca, zina yapan erkeği, istemediği veya başaramadığı için öldüremediği takdirde, yirmi saat boyunca, suçla ilgili kanıt elde edebilmek ve hakkını tehlikeye sokmamak amacıyla zina yapılan yerde tutabilir*."

İmparator *Augustus* döneminde, boşanma, en azından *manus*'suz olarak yapılmış evliliklerde herhangi bir şekle bağlı değildi ve bu dönemde evliliklerin hemen hemen hepsi *manus*'suz şekilde yapılmaktaydı. *Repudium*'da veya eşlerin kendi aralarında anlaşarak boşanmaları halinde, boşanmaya dair kesin bir kanıt olmaması, *dos*'un paylaşımı, boşanma sonrası doğan çocuklar veya yapılan evlilikler gibi konular konusunda hukuki sorunları beraberinde getirmekteydi. Bu sebeplerle, bu kanunda, boşanmanın, 7 ergin Roma vatandaşı huzurunda yapılması konusunda bir şart öngörülmüştü[712].

Bu şart konusu doktrinde tartışmalıdır[713]. Bir görüş, tüm evli kişiler için boşanmanın 7 şahit huzurunda yazılı veya sözlü yapılması gerektiğini iddia ederken; bir diğer görüş, bu şartın, boşanmanın geçerliliği için gereken zorunlu bir husus olarak değil, ispat amacıyla getirilmiş ve yaygın olarak uygulanan bir yöntem olarak değerlendirmektedir[714].

---

712 TILSON, s. 186-187; FRIER – MCGINN, s. 165; SCHULZ, *Classical Law*, s. 134; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 175.

713 *Görüş ayrılıkları için bkz*. TILSON, s. 187-193.

714 GÖNENÇ, *Divortium*, s. 650, dn. 26.

Lex Iulia De Adulteriis Coercendis'in getirdiği bir diğer hüküm, kocanın, *dos*'a ait malvarlığını devredememe yasağıydı[715]. Buna göre koca, *dos* olarak verilen İtalya arazisini karısının rızası olmaksızın satamamaktaydı[716].

B. NESEBİ DÜZGÜN OLMAYAN ÇOCUKLARA YÖNELİK YAPILAN DÜZENLEMELER

Concubinatus ilişkisinden doğan çocukların, babalarıyla değil, yalnızca anneleriyle aralarında *cognatio* akrabalığı kuruluyordu[717]. Hıristiyan düşüncenin etkisiyle, ilk olarak, İmparator *Constantinus, concubinatus* ilişkilerine hukuki bir çerçeve sağlamayı ve bu şekilde, toplumda sıklıkla var olan bu ilişkilerin önüne geçmeyi amaçladı[718].

> **Ius. Cod. 5.27.5:** "*Divi Constantini, qui veneranda christianorum fide Romanum munivit imperium, super ingenuis concubinis ducendis uxoribus, filiis quin etiam ex isdem vel ante matrimonium vel postea progenitis suis ac legitimis habendis, sacratissimam constitutionem renovantes iubemus eos, qui ante hanc legem ingenuarum mulierum (nuptiis minime intercedentibus) electo contubernio cuiuslibet sexus filios procreaverunt, quibus nulla videlicet uxor est, nulla ex iusto matrimonio legitima proles suscepta, si voluerint eas uxores ducere, quae antea fuerant*

715 TILSON, s. 205; FRIER – MCGINN, s. 153.

716 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 108; FRIER – MCGINN, s. 153; TREGGIARI, s. 290; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 184.

717 LEAGE, s. 99; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 128-129.

718 BIERKAN, s. 324; LEAGE, s. 121.

concubinae, tam coniugium legitimum cum huiusmodi mulieribus ingenuis, ut dictum est, posse contrahere, quam filios utriusque sexus ex earundem mulierum priore contubernio procreatos, mox quam nuptiae cum matribus eorum fuerint celebratae, suos patri et in potestate fieri et cum his, qui postea ex eodem matrimonio suscepti fuerint, vel solos, si nullus alius deinde nascatur, tam ex testamento volentibus pa tribus etiam ex integro succedere quam ab intestato petere hereditatem paternam: pactis, quae matrimonii tempore super dotalibus vel ante nuptias donationis rebus subsecuta fuerint, etiam ad ipsorum personas pertinentibus, ut una cum fratribus suis postea ex isdem parentibus forte progenitis, aut soli, si nullus alius sit procreatus, dotis et ante nuptias donationis pro tenore legum nec minus pactorum emolumenta recipiant."

Ius. Cod. 5.27.5: "*Roma İmparatorluğu'nu hıristiyanlıkla kutsayan Kutsal Constantinus'un kuralları, concubinatus ilişkisi içerisindeki kadınları, doğuştan özgür evli kadınlar olarak kabul etmiş ve bunlardan doğan çocukları; ister evlilikten önce, ister evlilikten sonra doğmuş olsunlar, meşru kabul etmiştir. Bu kutsal kuralın kabulüne kadar, concubinatus ilişkisi içerisine girmeyen bir erkek hiçbir şekilde bu kuraldan yararlanamaz. Çünkü kendisine, evlenme yoluyla meşru bir eş ve meşru çocuklar edinme hakkı tanınmıştır. Kuralın kabulüne kadar, doğuştan özgür bir kadınla concubinatus ilişkisi içerisinde bulunan ancak kuralın kabülünün ardından onunla evlenmeyi ihmal eden bir erkek de çocuklarının derhal meşru kabul edilmesini beklememelidir.*"

İmparator *Constantinus*, bu çocukların neseplerinin tashihine ilişkin düzenlemeler getirdi. Buna göre, *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulunulan kadın ile sonradan yapılan evlilik, doğmuş bulunan çocukların neseplerinin baba tarafından düzelmesini sağlıyordu[719]. Bu şekilde nesepleri onaylanan bu çocukların, meşru bir evlilik içinde doğmuş çocuklarla aynı hakları elde etmesini sağlandı[720].

Bu durum belli şartlara bağlanmıştı. Buna göre nesebin düzeltilebilmesi için *concubinatus* ilişkisi içerisindeki kadının, ahlaken düşük bir statüde bulunmaması, çocukların bu düzeltmeye onay vermesi ve erkeğin, bir başka evliliği veya meşru çocuklarının bulunmaması gerekiyordu[721]. Ayrıca bu yolla nesebin düzeltilmesi hakkı yalnızca, doğuştan özgür bir kadının *concubinatus* ilişkisi içerisinde doğmuş çocukları için tanınmıştı[722]. *Concubinatus* ilişkisi dışındaki gayrımeşru ilişkilerden doğan çocukların neseplerinin, bu şekilde, sonradan düzeltilmesi hakkı tanınmamıştı[723].

İmparator *Constantinus* bu düzenlemeyi, hâlihazırda doğmuş olan çocuklar için getirerek; düzenlemeden sonra doğacak çocuklar için uygulanmasını engellemişti[724]. Çünkü bu düzenlemeyle, *concubinatus* ilişkilerinin önüne geçilmek isteniyor ve erkeklerin, kendi istekleri doğrultusunda gayrumeşru çocuk sahibi olup, sonradan, bu çocukların durumlarını düzeltebilecekleri düşüncesiyle evlilikten ziyade *concubinatus*'a yönelmeleri istenmiyordu[725]. İmparator *Zeno*, aynı kuralı daha sonra tekrarladı[726].

---

719 WATSON, *Comparative Law*, s. 35; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129; BIERKAN, s. 324.

720 BIERKAN, s. 324.

721 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129.

722 BIERKAN, s. 324.

723 LEAGE, s. 121.

724 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129.

725 LEAGE, s. 121.

C. KADININ BOŞANMA HAKKINI ELDE ETMESİ

Eski Hukuk Dönemi'nde hiçbir şekilde boşanma hakkına sahip olmayan kadınlar, ilerleyen dönemlerde, boşanma talep edebilir hale geldiler[727]. *Manus*'suz evliliklerin yaygınlaşmasıyla, evlendikleri halde babalarının *patria potestas*'ı altında kalan kadınların babaları, kızlarının boşanmalarına önayak olabilmekteydiler. Bu gelişmenin, kadınların zamanla, tek taraflı olarak boşanabilmelerini sağladığı savunulmaktadır[728].

Manus'suz evliliklerde boşanma, her iki taraf için de serbestti[729]. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında, kadınların statülerindeki gelişmeye ve *manus*'suz evliliklerin yerleşmeye başlamasına paralel olarak kadınlar, serbestçe boşanma hakkını elde ettiler[730]. Kadınlar, boşanmak için kendi babalarının[731] veya vasilerinin muvafakatine ihtiyaç duymamaktaydılar[732]. Bir kadın, Klasik Hukuk Dönemi'nde, babasının onayına ihtiyaç duymadan kocasından boşanabilmekteydi; ancak bu durumda babasının, boşanmaya açık bir itirazı olmadığı kabul edilmekteydi[733].

Uzun savaşlar sebebiyle kadınların yalnız veya dul kalmaları, onları para kazanmaya yöneltti. Para kazanarak toplumda güç sahibi olan kadınlar, daha serbest

---

726 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 129.

727 TREGGIARI, s. 443; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 75.

728 TREGGIARI, s. 442.

729 JOLOWICZ, s. 245; SCHULZ, *Classical Law*, s. 132; WATSON, *Persons*, s. 53; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 76.

730 TREGGIARI, s. 443; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 76; SOMER, s. 179; GÖNENÇ, *Divortium*, s. 651.

731 WATSON, *Persons*, s. 51; TREGGIARI, s. 443.

732 ÜSKÜL ENGİN – KARAMAN, s. 305.

733 TREGGIARI, s. 460.

hareket edebilme imkânı buldular. Bu durum onları, cinsel hayatta daha aktif rol almaya, daha kolay boşanmaya itti[734].

Roma'nın, savaşlarda elde ettiği başarılar, erkeklerin ölmelerine yol açarken; bu ölümler sonucu kalan mirasa sahip olan kadınların zenginleşmesine, zenginleşen kadınların bağımsızlaşmasına ve bağımsızlaşan kadınların da kalıcı olmayan evlilikler yapmasına yol açmıştı. Böylece kadınlar daha kolay evlenir ve daha rahat boşanır hale geldiler[735].

Her şeyden önce, her ne kadar *concubinatus,* toplum tarafından kabul ediliyor olsa da, bir kadın *concubinatus* ilişkisi içerisinde bulunduğunu öğrendiği kocasından boşanabiliyor ve evlenmeden önce, böyle bir ilişkinin olması halini yaptırıma bağlayabiliyordu[736]. Bunun dışında kadın, en genel çerçevede, kocasına boşanma isteğini bildirebiliyor ve evliliğin *manus*'lu olması halinde dahi kocasını, kendisini *manus* altından çıkaran işlemleri yapmaya zorlayabiliyordu[737]. İmparatorluk Dönemi'nde, kadınlara, *consul* önünde *pater familias*'larını, kendilerini *manus* altından çıkarmaya zorlama hakkı tanınmakla beraber; bu dönemde *manus*'lu evliliklerin ortadan kalkmasına binaen, kadınlar bu hakkı kullanmaya ihtiyaç duymamaktaydılar[738]. *Manus*'lu evliliklerde kadınlara boşanma hakkının ne zaman tanındığına dair bir kanıt olmamakla beraber, *Gaius*'un döneminde bu hakka sahip oldukları bilinmektedir[739].

---

734 TAMER, *Cinsel Suçlar,* s. 77.

735 GÜR KALAYCIOĞULLARI, s. 125-126.

736 SCHULZ, *Classical Law,* s. 139.

737 TREGGIARI, s. 459; TILSON, s. 129, 135; JOLOWICZ, s. 245; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 176.

738 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 14.

739 TREGGIARI, s. 459.

Manus'suz evlenmenin, *divortium* yoluyla sona ermesi için, iki tarafın rızası ve evlilik hayatının fiili olarak sona ermesi gerekmekteydi. *Repudium* yoluyla boşanmak isteyen kadın, kocasına eşyalarını iade ederek veya kendi eşyalarını ondan alarak kocasını boşanmaya zorlayabilmekteydi[740].

Roma evliliği karşılıklı anlaşmaya dayanan bir ilişki kabul edildiği için, giderek bu anlaşmanın bozulmasıyla, evliliğin serbestçe sona ermesi fikri yerleşti. Bu sebeple, boşanmamayı taahhüt etmek, boşanma hakkını cezai şarta bağlayarak sınırlandırmak ahlaksızlık olarak kabul edildi[741]. İmparator *Alexander Severus* döneminde (MS 222-235) yasaklandı[742]. Cumhuriyet Dönemi sonlarından itibaren tüm Klasik Hukuk Dönemi boyunca, evliliğin sona ermesinde kusurlu olan tarafa yüklenen para cezaları dışında, boşanmanın belli sebepler doğrultusunda gerçekleşebileceği fikri benimsenmedi[743].

İmparator *Augustus*, evlilikle ilgili pek çok düzenleme getirmesine rağmen, boşanmayı kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olarak değerlendirerek, bu konuda sınırlamalar getirmekten kaçındı. Buna ilişkin tek yasak, *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus*'la getirilen, efendisiyle evlenen azatlı kadının, efendisinin rızası hilafına ondan boşanamamasıydı[744].

Hem kadın hem erkek tarafından hiçbir sebep gösterilmesinin gerekmemesi, Cumhuriyet Dönemi sonlarından itibaren, yaşanan boşanmaların hızla artmasına sebep

740 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 172.

741 TILSON, s. 128; SCHULZ, *Classical Law*, s. 132; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 175.

742 TREGGIARI, s. 459.

743 HONIG (Çev. TALİP), s. 83; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 118.

744 TREGGIARI, s. 453; TILSON, s. 136; FRIER - MCGINN, s. 160; SCHULZ, *Classical Law*, s. 134.

oldu[745]. Kadının, *repudium* hakkını elde etmesiyle yaygınlaşan boşanmalar toplum tarafından normal karşılanmaya başlandı. Tek evlilik yapan kadınların sayısı o kadar azalmıştı ki *Seneca*, "*kadınların, geçen yılları consül'lerin sayısıyla değil, eski eşlerinin sayısıyla anmaya başladıklarını*" ifade etmişti[746].

İmparatorlukta hıristiyanlığın kabulünden sonra boşanma konusunda hukuki sınırlandırmalara gidilmeye başlandı. İmparator *Constantinus'*un MS 331 tarihli emirnamesine göre, *repudium* için belirlenen özel sebepler dışında boşanma halinde kadın, sürgün cezasına maruz kalabilir; erkek yeniden evlenemezdi, eğer evlenirse yeni karısının getirdiği *dos*'u eski karısının alma hakkı vardı[747]. Bu emirnameye göre, kadının, kocasının vatana ihanet, adam öldürme, zehirleme, mezarlara tecavüz etme gibi hallerden suçlu bulunması halinde *repudium* hakkı bulunmaktaydı. Erkek ise, karısının zina, zehirleme, ahlaksızlığa araç olma gibi suçları işlemesi hallerinde *repudium* hakkına sahipti[748].

Bu cezalar aşırı bulunarak sonradan, boşanma konusunda hiçbir nedenin bulunmaması haliyle sınırlandırılmıştı. Buna göre boşanma konusunda yeterli bir sebebin olmaması halinde kadın tekrar evlenemiyor; erkek ise 2 yıl boyunca evlenemiyordu[749].

İmparator II. *Theodosianus* MS 439'da bu düzenlemeleri yürürlükten kaldırarak boşanmayı tekrar, evlenme iradesinin karşılıklı olarak ortadan kalkmasına bağlamak

---

745 JOLOWICZ, s. 245; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 172; SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 15; TAMER, *Cinsel Suçlar*, s. 76; GÖNENÇ, *Divortium,* s. 651.

746 SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN, *Kadının Konumu,* s. 15; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 116-117.

747 BUCKLAND, *Text-Book,* s. 117; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 176-177.

748 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 176-177.

749 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 117; GÖNENÇ, *Kadın*, s. 118.

istedi. Buna rağmen 10 yıl sonra, cezaları eskisine göre hafifletmekle birlikte sebepsiz boşanmaları yasakladı. Buna göre, hukuki bir sebep olmadığı halde boşanan kadın 5 yıl boyunca evlenemiyor; evlenirse *infamia* ilan ediliyordu[750]. İmparator *Anastasius,* MS 497'de, kadınlar için 5 yıl olan bu süreyi 1 yıla indirdi[751].

D. YAŞAM VE ÖLÜM HAKKINI SINIRLAYAN DÜZENLEMELER

Romalıların, örf ve adetlerine fazlasıyla bağlı olmaları dolayısıyla, *pater familias*'ın yetkileri İmparatorluk Dönemi'nde kaldırılmayıp, sadece sınırlandırılmış; bu durum da *patria potestas*'ın zayıflamakla birlikte bu dönem boyunca varlığını devam ettirmesine sebep olmuştur. *Patria potestas*'ın geniş kapsamını kaybetmesi ancak Klasik Sonrası Dönem'de mümkün olabilmişti[752].

Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında *magistra*'lar, suçlu aile evlatlarına verilecek cezaları kısıtlama yoluna giderek, aile babalarının, egemenlik haklarını kötüye kullanmalarını engellemeye çalıştılar[753]. İmparatorlar, *alieni iuris*'lere, *pater familias*'ın, *patria potestas*'a dayalı hakkını kötüye kullanımı halinde *magistra*'ya başvurabilmeleri hakkını tanıdılar[754].

İmparator *Traianus* (MS 98-117) oğluna kötü davranan bir babayı, oğlunu, *emancipatio* yoluyla kendi egemenliği altından çıkarmaya zorladı. Oğlunu öldüren bir

750 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 177; GÖNENÇ, *Kadın,* s. 118-119.

751 DI MARZO (Çev. UMUR), s. 177.

752 SCHULZ (Çev. GÜVEN), *Humanitas*, s. 516; PUGLIESE (Çev. UMUR), s. 342; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 146-147; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169.

753 UMUR, *Roma Hukuku*, s. 399; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; AYİTER, *Aile Hukuku,* s. 56; SÖĞÜTLÜ, s. 39.

754 BERKİ, *Roma Hukuku,* s. 143.

başka babayı ise sürgün cezasına çarptırdı[755]. İmparator *Hadrianus* (MS 117-138), oğlunu öldüren bir babayı, oğlu kabahatli olduğu halde, sürgün cezasıyla cezalandırdı[756] ve babanın, çocukları *domus* haricine atamayacağını kararlaştırdı[757]. İmparatorluk Dönemi'nin başlarından itibaren, satılan bir kişinin *alieni iuris* olduğunu bildiği halde satın alan kişilerin cezaya çarptırılacağı kabul edildi[758].

İmparator *Augustus*'un, *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*'te belirlediği, babanın zina halinde yakaladığı kızını öldürme hakkı, doktrinde bazı görüşlerce *ius vitae ac necis*'le ilişkilendirilmektedir ve bu görüşe göre İmparator *Augustus,* bu kanunla, bu hakkın ne şekilde kullanılacağına dair net sınırlar çizerek bu hakkın kullanımını sınırlandırmıştır[759].

Pater familias'ın, aile evlatları üzerindeki ölüm ve yaşam hakkının ne zaman ortadan kaldırıldığına ilişkin doktrinde görüş birliği sağlanamamıştır. Bir görüşe göre[760], bu hak, İmparator *Septius Severus* (MS 145-211) tarafından kaldırıldı. Bir görüşe göre, İmparator *Constantinus* (MS 301-312) evlat öldürmeyi, akraba öldürme suçu olarak değerlendirdi[761] yeni doğan çocukların ise ancak çok büyük bir ihtiyaç içinde

---

755 SCHULZ, *Classical Law*, s. 151; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 147; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169; BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 143.

756 SCHULZ, *Classical Law,* s. 151; DI MARZO (Çev. UMUR), s. 147; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 56.

757 OĞUZOĞLU, s. 82.

758 BERKİ, *Roma Hukuku*, s. 144.

759 FRIER - MCGINN, s. 191.

760 OĞUZOĞLU, s. 82.

761 HONIG (Çev. TALİP), s. 92; AYİTER, *Aile Hukuku*, s. 56.

bulunulması halinde satılabileceğini kabul etti[762]. Bir görüşe göre[763], ölüm ve yaşam hakkı İmparator *Constantinus* tarafından tamamen kaldırıldı. Bir diğer görüşe göre[764] ise bu hak, İmparator *Valentinus* (MS 364-375) tarafından kaldırıldı.

Pater familias'ın, aile evladını öldürme hakkı, Klasik Hukuk Dönemi'nde hukuki olarak tam anlamıyla engellenmemiştir; bununla birlikte, bu hakkın İmparatorluk Dönemi'nden çok uzun bir süre önce ortadan kalktığı ve sembolik olarak varlığını devam ettirdiği düşünülmektedir[765].

Tiber nehrinin ötesinde aile evlatlarının köle olarak satılması, İmparatorluk Dönemi'nden çok uzun bir süre önce ortadan kalkmıştı[766]. *Emancipatio* yoluyla satış, *adoptio* ve *noxal* devir dışındaki yöntemlerle aile evlatlarının satılması da *Gaius*'un döneminde hemen hemen ortadan kalkmıştı. Bu dönemde aile evlatlarını bu yöntemler dışında satanlar hala bulunmakla beraber, bazı hukukçular bu satışların hukuka aykırı olduğu iddiasındaydılar. İmparatorluk Dönemi'nde imparatorlar, bu satışları yasakladılar[767]. İmparator *Caracalla* (MS 211-217) *pater familias*'ın, özgür doğmuş çocuğunu satmasını, kanuna aykırı ve onursuz bir davranış olarak değerlendirmişti[768].

---

762 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 103; HONIG (Çev. TALİP), s. 92; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 170.

763 FRIER - MCGINN, s. 191.

764 BUCKLAND, *Text-Book*, s. 103; LEAGE, s. 122; SCHULZ, *Classical Law*, s. 151; SCHULZ (Çev. GÜVEN), *Humanitas*, s. 516.

765 FRIER - MCGINN, s. 191.

766 LEAGE, s. 123; WATSON, *Comparative Law*, s. 33; SCHULZ, *Classical Law*, s. 151-152; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 103.

767 SCHULZ, *Classical Law*, s. 151-152; BUCKLAND, *Text-Book*, s. 103.

768 FRIER - MCGINN, s. 203.

İlk İmparatorluk Dönemi'nde aile babalarının, evlatları üzerindeki yaşam ve ölüm hakkını kısıtlama eğilimi devam etmekle birlikte, somut durumlara uygulanan yaptırımlar dışında bu hakka ilişkin genel bir düzenleme getirilmemişti[769].

E. ÇOCUK VE ANNENİN BİRBİRLERİNE MİRASÇI OLABİLMELERİ HAKKININ TANINMASI

Ius Civile'nin tanıdığı tek akrabalık türü olan *agnatio* akrabalığı, zaman içerisinde *cognatio* akrabalığıyla beraber uygulanmaya başlandı. Bu sayede kadın, *agnatio* akrabalığı kuramadığı kendi çocuklarıyla *cognatio* akrabalığına dayalı bir bağ kurmaya başladı. Ayrıca, yine bu sayede, kocasının ailesinin hâkimiyetine giren kadın, kendi ailesiyle olan hukuki bağını da devam ettirebildi[770].

Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanan mirasçılıkla ilgili iki *senatus consultum*'un, Roma ailesinde *agnatio* akrabalığının yerine *cognatio* akrabalığının yerleşmeye başlamasının bir sonucu olarak kabul edilmaktedir[771]. Her iki kanunun çıkmasında da İmparatorluk Dönemi'nin 2. yüzyılında doruk noktasında bulunan *humanitas* fikri etkili olmuştur[772].

1. *Senatus Consultum Tertullianum*

MS 133'te İmparator *Hadrianus* döneminde çıkarılan bu *senatus consultum* uyarınca, *ius liberorum*'a sahip kadınların, aralarında *agnatio* akrabalığı

769 UMUR, *Tarihi Giriş*, s. 400; KARADENİZ ÇELEBİCAN, s. 169.

770 AKSARAY, s. 79.

771 TREGGIARI, s. 31; AKSARAY, s. 101; RADO, s. 34.

772 SCHULZ, *Principles*, s. 201.

olmamasına rağmen, bir başka deyişle kocalarının *manus*'u altında bulunmayan kadınların[773], kendi çocuklarına mirasçı olabilmeleri kabul edilmişti[774]. Buna göre çocuğu vasiyetname bırakmadan ölen bir anne, kendi çocuğuna mirasçı olabilecekti[775]. Bununla birlikte bir kadın ancak, ölen çocuğunun çocukları, babası ve erkek kardeşleri arasında bir mirasçı tespit edilememesi halinde çocuğuna mirasçı olabilecekti[776].

> **Ulp. 26.8:** "*Intestati filii hereditas ad matrem ex lege Duodecim Tabularum non pertinet; sed si ius liberorum habeat, ingenua trium, libertina quattuor, legitima heres fix et senatus consulto Tertulliano, si tamen ei filio neque suus heres sit quiue inter suos heredes[777].*"
>
> **Ulp. 26.8:** "*Oniki Levha Kanunu'na göre, vasiyetsiz ölen bir oğlan çocuğunun mirası annesine kalmıyordu; ancak, özgür kadınlar açısından 3, azatlı kadınlar açısından 4 çocuk sahibi olmanın ayrıcalığından yararlanıyorsa, Senatus Consultum Tertullianum uyarınca, oğlunun mirasçısı olur. Ancak bunun için, oğlunun mirasçısı bulunmaması gerekiyordu.*"
>
> **D. 38.17.1.2 (Ulp.):** *"Sed et vulgo quaesiti admittuntur ad matris legitimam hereditatem."*
>
> **D. 38.17.1.2 (Ulp.):** *"Gayrımeşru çocuklar da, hukuki varisler olarak annelerine mirasçı olurlar."*

---

773 SCHULZ, *Classical Law*, s. 226; TREGGIARI, s. 31.

774 MOUSOURAKIS, s. 106; TREGGIARI, s. 31, 79; CSILLAG, s. 126; SCHULZ, *Classical Law*, s. 226; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 226; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 122.

775 JOLOWICZ, s. 373.

776 FRIER – MCGINN, s. 339.

777 MUIRHEAD, s. 427.

Ulpianus'a göre, ölen çocuğun gayrımeşru olması halinde dahi, kadın bu haktan yararlanabilmekteydi[778].

Doktrinde bu kanuna, *Lex Papia Popea*'daki, en az 3 çocuk sahibi özgür ve en az 4 çocuk sahibi azatlı kadınlar üzerinden vesayetin kaldırılacağına ilişkin *ius liberorum* kuralının kaynaklık ettiği savunulmaktadır[779].

2. *Senatus Consultum Orphitianum*

MS 178'te çıkarılan bu kanun uyarınca çocuklar, annelerinin birinci dereceden mirasçısı kabul edilmişti. Bir diğer deyişle çocuklar, *manus*'lu bir evlilik yapmamış olsa dahi[780] annelerinin, kardeşlerinden ve diğer *agnatik* akrabalarından daha öncelikli mirasçısı sıfatını kazanmışlardı[781]. Bu sayede anneleri vasiyetname düzenlememiş olsa dahi çocuklar, annelerine mirasçı olma hakkını elde etmişlerdi[782]. Bu hakkın doğabilmesi için kadının, *ius liberorum*'a sahip olmasına gerek olmadığı gibi[783]; çocuğun, meşru olup olmaması da bir önem arz etmiyordu[784]. Bununla birlikte bu ayrıcalık torunlara verilmemişti[785].

---

778 FRIER – MCGINN, s. 339; İPEK, s. 35.

779 CSILLAG, s. 123.

780 TREGGIARI, s. 31; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 122.

781 SCHULZ, *Classical Law,* s. 226; FRIER – MCGINN, s. 340; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 122; GAUDEMET (Çev. TAHİROĞLU), s. 226; RADO, s. 34.

782 THOMAS (Çev. FETHİ), s. 122; AKSARAY, s. 101.

783 FRIER – MCGINN, s. 340.

784 FRIER – MCGINN, s. 303.

785 SCHULZ, *Classical Law,* s. 226.

Ulp. 26.7: *"Ad liberos matris intestatae hereditas ex lege Duodecim Tabularum non pertinebat, quia feminae suos heredes non habent; sed postea imperatorum Antonini et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ud sine in manum conuentione matrum legitimae hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis agnatis*[786]*."*

Ulp. 26.7: *"Oniki Levha Kanunu uyarınca vasiyetname yapmaksızın ölen bir kadının mirası, kocasının manus'u altında olmadığı sürece çocuklarına kalmıyordu. Çünkü kadınlar gerçek anlamıyla varise sahip değillerdi; ancak sonradan İmparator Antoninus ve Commodus önderliğinde çıkarılan senatus consultum uyarınca, kadının mirası, çocuklarına kalmaktadır."*

D. 38.17.1 (Ulp.): *"Sive ingenua sive libertina mater est, admitti possunt liberi ad hereditatem eius ex senatus consulto Orphitiano."*

D. 38.17.1 (Ulp.): *"Senatus Consultum Orphitianum uyarınca çocuklar annelerine, annelerinin, doğuştan özgür veya azatlı olup olmadığına bakılmaksızın mirasçı olurlar."*

Ulpianus'a göre, ölenin, azatlı kadın olması halinde de bu hak doğmaktaydı[787].

Bu düzenlemeden önce, yalnızca bir erkek kardeşi ve bir kızı olan bir kadın öldüğünde, tüm mirası erkek kardeşine kalmaktaydı. Bu düzenlemeyle birlikte, aynı durumdaki bir kadının tüm mirası kızına kalacaktı[788].

---

786 MUIRHEAD, s. 427.

787 FRIER – MCGINN, s. 340; THOMAS (Çev. FETHİ), s. 122.

788 FRIER – MCGINN, s. 340.

SONUÇ

Eski Hukuk Dönemi'nde Roma, sınırları henüz bir imparatorluk haline gelecek kadar genişlememiş küçük bir devletti. Bu nedenle güçlü bir devlet yapısına sahip değildi. Aynı şekilde, bu devlette yaşayan Romalılar da hayatlarını, tarım ve hayvancılıkla sağlayan, dışa kapalı insanlardı. Dönemin koşulları nedeniyle tehlikelerle dolu ve fakir bir hayat sürmek zorunda olmaları sonucu Romalılar, sıkı aile bağları kurdular.

Ailedeki her birey, ailenin temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığa bir katkıda bulunarak aileye yarar sağlamakla yükümlüydü. Bu nedenle ailenin kalabalık olması gerekiyordu. Bu durum, zaten dönem itibariyle ortalama yaşam süreleri kısa olan Romalıları, erken yaşta evlenmeye ve çok sayıda çocuk sahibi olmaya itiyordu.

Geçimini sağlamaya odaklanmış ailenin tüm bireylerine söz hakkı verilmesi, ailenin devamı için gerekli görülmüyordu ve bu nedenle tüm yetki tek kişide toplanmıştı. Bu kişi, tüm toplumların, üzerinde ortak kanaate vardığı şekilde, bir kadın olamayacağına göre, bir erkek olmalıydı; bu erkek de ailenin en büyük erkeğiydi. *Pater familias* adı verilen bu kişi, aile ve ailedeki tüm bireyler adına karar verme ve işlem yapma yetkisine sahipti. Bu açıdan, kendi çocuklarının ve torunlarının kiminle evleneceğine karar verebildiği gibi; kendi karısından doğan bir çocuğun, kendisinin çocuğu olup olmadığına ve onun aileye dâhil olup olmayacağına da kendisi karar veriyordu.

Roma ailesi, din konusunda da dışa kapalıydı. Her aile kendine özgü ve diğer ailelerden bağımsız dini inanışlara sahipti. *Pater familias*, bu açıdan, ailesinin dini lideriydi. Dini liderliğiyle paralel olarak ailenin yargıcı da olan *pater familias*, suç işlemiş bir aile üyesini dilediği gibi cezalandırma veya onu suçu işlediği kişiye teslim etme hakkını elinde bulunduruyordu.

Pater familias'a tüm bu yetkileri veren, *patria potestas* denen, Roma'ya özgü bir hâkimiyet türüydü. Ailenin temeli, bu hâkimiyet üzerine kurulduğu için evlilik de bu yapıya dâhil edilmek istenmişti. Bu nedenle evlilikler, kocaya karısı üzerinde, *patria potestas* hâkimiyetine benzer bir hâkimiyet veren *manus* egemenliğine dayalı olarak yapılıyordu. Bu şekilde, *pater familias*'ının *patria potestas*'ı altından çıkan kadın, evlenerek kocasının *manus*'u altına giriyordu. *Patria potestas* altından çıkarak *sui iuris* olan bir kadına eğer evli değilse, hangi yaşta olursa olsun, işlemlerini yapacak veya işlemlerine onay verecek bir vasi atanıyordu. Bu durum, kadınların, hukuki ve sosyal statüleri açısından görünmez olmalarına neden oluyordu.

Roma Devleti, genel hatları bu şekilde kurulmuş olan ailelerin birleşmesinden oluşuyordu ve bu dönemde, devlet eliyle bu yapıya müdahale yalnızca ayrıksı durumlarda gündeme geliyordu.

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma, sınırları, imparatorluk seviyesine ulaşmış bir devlet haline geldi. Kazanılan savaşlar, devletin gücünü ve zenginliğini artırdı. Aynı şekilde insanlar da zenginleşti. Genişleyen sınırlar, Romalıların yeni insanlarla, kültürlerle ve fikirlerle tanışmasına sebep oldu. Artık ortada, tek amacı hayatını tarım ve hayvancılıkla idame ettirmeye çalışan bir Romalı figürü yoktu. Bunun yerini, eski geleneklerin değişmesi gerektiğine inanan, bunlara göre yaşamak istemeyen, lükse düşkün ve zenginleşmiş bir Romalı karakteri aldı. Değişen bu bakış açısı, ilk önce Roma ailesini etkiledi. İnsanlar artık tek kişiye bağlı olarak yaşamak istemiyorlardı. Bu durum *pater familias*'ın sınırsız hâkimiyetini zayıflattı. Genel itibariyle evlenmeler azalırken, boşanmalarda artış görülmeye başlandı. Yapılan evliliklerde *manus*'suz şekil tercih edilmeye başlandı. *Concubinatus* denen fiili birliktelikler yaygınlaştı; zinalar arttı.

Artık kendi varlıklarının bilincine varmaya başlayan kadınlar, söz hakkı sahibi olmaya başladılar. *Manus*'lu evliliklerden kaçınmaya başladılar ve boşanma hakkı elde ettiler.

Cumhuriyet Dönemi'nde Roma artık, ailelerden oluşan bir siyasi yapılanma değil, gerektiğinde aileye müdahale edebilme gücünü ele geçirmiş bir devletti. Bu nedenle toplumun bozulan yapısını eskiye döndürerek kurtarabilmek adına, İmparator *Augustus*'la başlamak üzere devam eden yüzyıllarda bir dizi hukuki düzenleme yapıldı. Kabul edilen düzenlemelerle, bir taraftan, zaman içinde değişen toplum yapısına hukuki olarak ayak uydurulmaya çalışılırken, diğer taraftan da bozulan toplumsal yapı, eski haline getirilmeye çalışıldı. Bu düzenlemelerle kişiler evlenmeye ve çocuk sahibi olmaya teşvik edildiler. Artan zinalara karşı sistematik cezalar öngörüldü. *Pater familias*'ın, sınırsız hak ve yetkilerine devlet eliyle müdahale edilmeye başlandı. *Manus*'suz evliliklerin yerleşmesine binaen, anneyle çocuk arasında soy bağı kurulamaması durumu, anne ve çocuğun birbirlerine mirasçı olabilmelerinin kabulüyle yumuşatıldı.

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu, Roma'nın Eski Hukuk Dönemi'ndeki aile yapısıyla, İmparatorluk Dönemi'nde değişen aile yapısının karşılaştırılması; bunlar arasındaki farklılıklar ve meydana gelen değişimin hukuki, siyasi ve ekonomik sebeplerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Roma'nın Eski Hukuk Dönemi'nde bir *pater familias* hâkimiyeti altında toplanan kişiler aileyi ve bu aileler de Roma devletini oluşturmaktaydı. *Pater familias*'ın aile bireyleri üzerindeki hak ve yetkileri sonsuzdu. *Pater familias*'a aile bireyleri üzerinde bu hak ve yetkileri veren hâkimiyet türüne *patria potestas* denmekteydi.

Bu dönemde evlilikler *patria potestas* hâkimiyetine benzer bir hâkimiyet türü olan *manus*'lu şekilde yapılıyordu; boşanmalar nadirdi. Kadınların hukuki ve sosyal statüsü oldukça düşük bir seviyedeydi.

Cumhuriyet Dönemi'nde sınırların genişlemesiyle Romalılar farklı fikirlerle tanıştılar ve zenginleştiler. *Pater familias*'ın hak ve yetkileri sınırlandı. İnsanlar evlenmekten ve çocuk sahibi olmaktan kaçınmaya başladılar; boşanmalar arttı. Bu durum, Eski Hukuk Dönemi'ndeki aile yapısının parçalanmasına sebebiyet verdi. Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren imparatorlar, hukuki düzenlemelerle bozulan bu yapıyı düzeltmeye çalıştılar.

Bu düzenlemeleri, İmparator *Augustus*'un, evlilikle ilgili çıkarttığı *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* ve *Lex Papia Poppea* ile, zinalarla ilgili çıkarttığı *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis* başlattı. İlerleyen süreçte imparatorlar, nesebi düzgün olmayan çocukların neseplerini tashih eden, kadına boşanma hakkı tanıyan, *pater familias*'ın

sahip olduğu yaşam ve ölüm hakkını sınırlayan, çocuk ve annenin birbirlerine mirasçı olabilmelerini sağlayan düzenlemeler yaptılar.

Anahtar Kelimeler: Eski Hukuk Dönemi'nde aile hukuku, İmparatorluk Dönemi'nde aile hukuku, Roma hukukunda evlenme ve boşanma, Roma hukukunda kadın, İmparator *Augustus*'un Evlilikle İlgili Emirnameleri.

ABSTRACT

The subject of this thesis is to compare family structure in Ancient Law Period of Rome and changing family structure in Empire Period; to analyze differences between them and legal, political and economical reasons of emerging changes and differences.

In Ancient Law Period of Rome, the persons under the authority of a *pater familias* constituted a family and these families constituted Roman state. Rights and competences of the *pater familias* on the persons in the family were infinite. The kind of authority which gave *pater familias* these rights and competences on the persons in the family was called *patria potestas.*

In this period marriages were made with *manus* which was a kind of authority similar to authority of *patria potestas*; divorces were rare. Legal and social statue of women was in a quite low level.

In Republic Period with the expansion of boundaries, Romans met different ideas and got rich. Rights and competences of *pater familias* were restricted. People started to avoid getting married and having children; divorces increased. This situation caused a decay of family structure in Ancient Law Period. Beginning from Republic Period, emperors tried to reform this disrupted structure with legal regulations.

These regulations started with Emperor *Augustus* who regulated *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* and *Lex Papia Poppea* about marriage, *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis* about adultery. Ongoing period emperors made regulations which legitimated illegitimate children, gave women right to divorce, restricted the right of *pater familias*' life and death, gave the mother and child the right to be heir each other.

Keywords: Family law in Ancient Law Period, family law in Empire Period, marriage and divorce in Roman law, woman in Roman law, marriage regulations of Emperor *Augustus*.

KAYNAKÇA•

AKINCI Şahin: Roma Hukuku Dersleri, Sayram Yay., Konya, 2003.

AKSARAY Buse: Roma Hukukunda Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti, On İki Levha Yay., İstanbul, 2012.

ALTOP Serpil: "*Arra Sponsalicia"*, İÜHFM, C. 55, S. 1-2, 1995-1996, s. 269-388.

ARAS Bahattin: *"*Roma Hukukunda Evlenme ve Boşanma *(Divortium)*", Selçuk ÜHFD, C. 18, S. 2, 2010, s. 215-242.

AYİTER Kudret: Klasik Roma Hukukunda *Dos'*un Tesisi, Güzel Sanatlar Mat., Ankara, 1958, (*Dos*).

AYİTER Kudret: Roma Hukuku Dersleri Aile Hukuku, Ayyıldız Mat., Ankara, 1960, (*Aile Hukuku*).

BAKIR, Kemal: "Roma'da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: *Epiktetos* ve *Marcus Aurelius*", Doğu Batı Dergisi, Romalılar II, S. 50, 2009, s. 67- 86.

BARROW Robert Hilliard, (Çev. GÜROL): Romalılar, Varlık Yay., İstanbul, 1965.

BEKAR Orhun: "Roma Hukuku'nda Nişanlanma *(Sponsalia)",* İstanbul Barosu Dergisi, C. 87, S. 1, 2013, s. 239-245.

BERGER Adolf: Encyclopedic Dictionary Of Roman Law, Transactions Of The American Philosophical Society, New Series, Vol. 43, Part 2, 1953.

• Bir yazarın birden fazla eserine atıf yapılması durumunda, eserleri ayırmak amacıyla parantez içerisinde eserin kısaltması verilmiştir.

BERKİ Şakir: "Romada Aile Hukuku", AÜHFD, C. XIV, S. 1-4, 1957, s. 111-121, (*Aile Hukuku*).

BERKİ Şakir: Roma Hukuku, AÜHFY, Ankara, 1949, (*Roma Hukuku*).

BIERKAN Andrew T.: "Marriage In Roman Law", Yale Law Journal, Vol. XVI, No. 5, March, 1907, s. 303-327.

BUCKLAND William Warwick: A Text-Book Of Roman Law From *Augustus* To *Justinian,* Cambridge University Press, 1950, (*Text-Book*).

BUCKLAND William Warwick: The Main Institutions Of Roman Private Law, University Press, Cambridge, 1931, (*Private Law*).

COUCH John Andrew, (Çev. SÖĞÜT): "Romanın Eski Hukuk Döneminde Kadın", Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan, Beta Yay., 2010, s. 1491-1505.

CSILLAG Pal: The *Augustan* Laws On Family Relations, Akademiai Kiado, Budapest, 1976.

DEMINION Alana Mary: Staging Morality: Studies In The *Lex Iulia De Adulteriis* Of 18 BCE, University Of Victoria, 2007.

DEMİRİŞ Bedia: "Roma Edebiyatı: Başlangıcı, Sınırları, Özellikleri" Doğu Batı Dergisi, Romalılar I, S. 49, 2009, s. 107-124.

DI MARZO Salvatore, (Çev. UMUR): Roma Hukuku, İsmail Akgün Mat., İstanbul, 1954.

ECO Umberto, (Çev. TONGUÇ BASMACI): Ortaçağ Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Alfa Bas., İstanbul, 2014.

EMİROĞLU Haluk: Roma Hukukunda Kadının Hukuki Durumu, Sözkesen Mat., Ankara, 2003, (*Kadın*).

EMİROĞLU Haluk: "Roma Klasik Hukuk Dönemi'nde Mal Rejimi", AÜHFD, C. 50, S. 3, 2001, s. 175-183, (*Mal Rejimi*).

ERDOĞMUŞ Belgin: "Roma Hukukunda Nişanlanma", Argumentum, Ağustos 1991, C. 2, S. 13, s. 238-240.

FREEMAN Charles, (Çev. ANGI): Mısır, Yunan ve Roma, Antik Akdeniz Uygarlıkları, Dost Kit., Ankara, 2003.

FRIER Bruce W. – MCGINN Thomas A. J.: A Casebook On Roman Family Law, Classical Resources Series, No. 3, 2003.

GAUDEMET Jean, (Çev. TAHİROĞLU): "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu", İÜMHAD, C. 6, S. 9, 1972, s. 205-230.

GEORGESCO V. A, (Çev. TAHİROĞLU): "Roma Hukuku ve Modern Dünya Düşüncesi", İÜHFM, S. 42, 2011, s. 585-601.

GÖNENÇ Fulya İlçin: "Roma Hukuku'nda Boşanma (*Divortium*)", AÜEHFD, C. VII, S. 1-2, Haziran 2003, (*Divortium*).

GÖNENÇ Fulya İlçin: Roma Hukukunda Kadın, XII Levha Yay., İstanbul, 2010, (*Kadın*).

GÜNAL Nadi: "Roma Hukukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları, Romalılar I, Doğu Batı Dergisi, S. 49, 2009, s. 11-32, (*Romalılar*).

GÜNAL Nadi: "Roma Miras Hukuku'na Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu ile Miras", AÜHFM, C. 44, S. 1-4, 1995, s. 425-442, *(Miras Hukuku).*

GÜNAL Nadi – KÜÇÜKGÜNGÖR Erkan, "Roma Hukuku'nda İkametgâh (*Domicilium*) Kavramı", AÜHFD, C. 46, S. 1-4,1997, s. 121-127, (*Domicilium*).

GÜNEŞ CEYLAN Seldağ: Roma Hukukunda Evlenme (*Matrimonuim*), Yetkin Yay., Ankara, 2010, (*Matrimonium*).

GÜNEŞ CEYLAN Seldağ: Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku, Yetkin Yay., Ankara, 2004, (*Velayet-Vesayet*).

GÜR KALAYCIOĞULLARI Serap: Klasik Dönem Yazarlarında Roma Kadınının Tasviri, İmge Kit., Ankara, 2017.

GÜRİZ Adnan: Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, AÜHFY, No. 253, Ankara, 1969.

HONIG Richard, (Çev. TALİP): Roma Hukuku Dersleri, İÜY, İstanbul, 1935.

İPEK Nurcan: "*Concubinatus"*, Yeditepe ÜHFD, C. V, S. 2, 2008, s. 15-37.

JOLOWICZ Herbert Felix: Historical Introduction To The Study Of Romal Law, Cambridge University Press, London, 1961.

KARADENİZ Özcan: *Iustinianus* Zamanına Kadar Roma'da İş İlişkileri, AÜHFY, No. 396, Sevinç Mat., Ankara, 1976, (*İş İlişkileri*).

KARADENİZ Özcan: "Roma Hukukunda *'Peculium'* Müessesesi*"*, AÜHFD, C. 25, 1-2, s. 179-194, 1968, (*Peculium*).

KARADENİZ ÇELEBİCAN Özcan: Roma Hukuku Tarihi Giriş – Kaynaklar– Genel Kavramlar – Şahsın Hukuku – Hakların Korunması, AÜHFY, Ankara, 1989.

KARAGÖZ Havva: "Stoisyen Düşüncenin Roma Hukukuna Etkisi ve Doğal Hukuk (*Ius Naturale*) Anlayışı", Doğu Batı Dergisi, Romalılar II, S. 50, 2009, s. 101-114.

KOSCHAKER Paul, (Çev. AYİTER): Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Sevinç Mat., Ankara, 1977, (*Roma Özel).*

KOSCHAKER Paul, (Çev. AYİTER): Eski Hukuklarda Evlenme ve Satış, Yeni Cezaevi Mat., Ankara, 1950, (*Evlenme*).

LEAGE Richard William: Leage's Roman Private Law Founded On The Institutes Of *Gaius* And *Justinian*, St. Martin's Press, New York, 1964.

LEVY BRUHL. Henri, (Çev. NAİL): *"*Eski Roma Aile Hukukunda İki Cereyan", İÜHFM, C. VI, S. 1, 1940, s. 146-155.

MCNEIL William H., (Çev. ŞENEL): Dünya Tarihi, İmge Kit., Ankara, 2007.

MOUSOURAKIS George: A Legal History Of Rome, by Routledge, London, 2007.

MUIRHEAD James: The Institutes Of Gaius And Rules Of Ulpian, T & T Clark, Law Booksellers, Edinburg, 1880.

OĞUZOĞLU Cahit: Roma Hukuku, Yeni Desen Mat., Ankara, 1959.

PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP): "Eski Roma'nın Dini ve Ahlakı*"*, Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, Capitolivm, İstanbul, 1934, (*Roma'nın Dini*).

PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP): "Roma Hukukunda Aile Kurumu I", İÜHFM, C. 1, S. 1, 1935, s. 79-96, (*Aile Kurumu I*).

PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP): "Roma Hukukunda Aile Kurumu II", İÜHFM, C. 1, S. 2, 1935, s. 232-246, (*Aile Kurumu II*).

PARIBENI Roberto, (Çev. TALİP): "Roma Hukukunda Aile Kurumu III", İÜHFM, C. 1, S. 3, 1935, s. 373-388, (*Aile Kurumu III*).

PUGLIESE Giovanni, (Çev. UMUR): *"*Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış*"*, İUHFM, C. 22, S. 1-4, 1956, s. 339-349.

RADO BASMAN Türkan: *"*Eski Roma Hukukunda Bazı Evlenme Şekilleri*"*, İÜHFM, C. 8, S. 12, 1942, s. 530-544.

RADO Türkan: *Principatus* Devrinde Roma Hususi Hukukunun *Senatus Consultum*'lar Yoluyla Islahı, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1954.

ROUSSELLE Aline, (Çev. FETHİ): "Eski Roma'da Beden Siyaseti*",* Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 302-376.

SALLER Richard P.: "Familia*, Domus* And The Roman Conception Of The Family", Phoenix, Vol. 38 (1984) 4, s. 336-355.

SCHEID John, (Çev. FETHİ): "Romalı Kadınların Dinsel Rolleri*"*, Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 377-406.

SCHULZ Fritz, (Çev. KARAGÖZ): "*Auctoritas"*, İÜHFM, C. LV, S. 4, 1997, s. 341-353, (*Auctoritas*).

SCHULZ Fritz: Classical Roman Law, Clarendon Press, Oxford, 1961, (*Classical Law*).

SCHULZ Fritz, (Çev. TAMER GÜVEN): "*Humanitas",* Argumentum, Y. 3, S. 30, 1993, s. 514-520, (*Humanitas*).

SCHULZ Fritz: Principles Of Roman Law, Clarendon Press, Oxford, 1956, (*Principles*).

SCHWARZ Andreas, (Çev. DAVRAN): Aile Hukuku, Ülkü Mat., İstanbul, 1942, (*Aile Hukuku*).

SCHWARZ Andreas, (Çev. BASMAN): Roma Hukuku Dersleri Tarihi Kısım ve Umumi Doktrinler, C. 1, Kenan Mat. İstanbul, 1943, (*Tarihi Kısım*).

SERDENGEÇTİ Edip, (Çev. TALİP): "Romada *'Patria Potestas'* ile Eski Türklerde 'Atakut' Arasındaki Fark", Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, Capitolivm, İstanbul, 1934, s. 96-109.

SOMER Pervin: "Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları", Maltepe ÜHFD, S. 2, 2002, İstanbul, s. 155-180.

SÖĞÜT İpek Sevda: Roma Hukukunda Çevrenin Korunmasına İlişkin Hukuki Vasıtalar, XII Levha Yay., İstanbul, 2014.

SÖĞÜTLÜ Özlem: Roma Hukukunda Aile Babasının Egemenliği Altında Bulunanların Fiillerinden Sorumluluğu ile Türk Hukukunda Ev Reisinin Sorumluluğu, AÜSBE Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993.

SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN Özlem: Roma Kamu Hukukuna Giriş, Seçkin Yay., Ankara, 2017, *(Kamu Hukuku)*.

SÖĞÜTLÜ ERİŞGİN Özlem: "Roma Toplumunda Kadının Konumu", İnönü ÜHFD, C. 4, S. 2, 2013, s. 1-31, *(Kadının Konumu)*.

TAHİROĞLU Bülent: Roma Borçlar Hukuku, Der Yay., İstanbul, 2005, *(Borçlar Hukuku).*

TAHİROĞLU Bülent: "Roma Devletinin İktisadi Krizleri", Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan, İÜHFM, C. 45, S. 1-4, 1979-1981, s. 678-706, (*İktisadi Krizler).*

TAHİROĞLU Bülent – ERDOĞMUŞ Belgin: Roma Hukuku Dersleri, Der Yay., İstanbul, 2009.

TALİP Şemsettin: "Roma Tetkikleri I Eski Roma'da Hususi Hayat*",* Roma Hukuku ve Tarihi Tetkikleri, Capitolivm, İstanbul, 1934**,** s. 134-137.

TAMER Diler: *Augustus* Çağında Cinsel Suçlar ve *Lex Iulia De Adulteriis Coercendis*, Homer Kit., İstanbul, 2007, (*Cinsel Suçlar*).

TAMER Diler: "*Lex Oppia* and the *Sumptuariae Leges"*, Annales XXXXIX, N. 56, 2007, s. 121-128, (*Lex Oppia*).

TAMER GÜVEN Diler: *"*Roma Hukukunda Kadının Mirasçılığı*",* İÜHFM, C. LVII, S. 1-2, 1999, s. 225-240.

TELLEGEN COUPERUS Olga: A Short History Of Roman Law, by Routledge, London, 1993.

THOMAS Yan, (Çev. FETHİ): "Roma Hukukunda Cinsiyet Ayrımı", Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, İş Bankası Kültür Yay**,** İstanbul, 2005, s. 99-150.

TILSON Elisabeth Clare: *Augustus* And Law-Making, University Of Edinburgh, 1986.

TREGGIARI Susan: Roman Marriage, Oxford University Press, London, 1991.

TÜRKOĞLU ÖZDEMİR Gökçe: "Roma Hukukunda *Senatus Consultum Vellaeanum"*, İstanbul Kültür ÜHFD, C. 4, S. 1-2, 2005, s. 199-223.

UMUR Ziya: Roma Hukuku Ders Notları, Beta Yay., İstanbul, 1999, (*Ders Notları*).

UMUR Ziya: Roma Hukuku Lügatı, Fakülteler Mat., İstanbul, 1975, (*Lügat*).

UMUR Ziya: Roma Hukuku Tarihi Giriş – Kaynaklar – Umumi Mefhumlar – Hakların Himayesi, Fakülteler Mat., İstanbul, 1982, (*Tarihi Giriş*).

ÜSKÜL ENGİN Zeynep Özlem – KARAMAN Başak: *"*Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri*",* GSÜHFD, C. 1, 2006, s. 255-313.

VENTURA Mişon: Roma Hukuku, C. 1, Ahmet İhsan Mat., İstanbul, 1934.

VERGILIUS, (Çev. EYUBOĞLU): *Aeneas*, Payel Yay., İstanbul, 2015.

VEYNE Paul, (Çev. ILGAZ): "Roma İmparatorluğu", Özel Hayatın Tarihi 1 Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, YKY, İstanbul, 2006, s. 17-249.

VILLERS Robert, (Çev. TAHİROĞLU): *"*Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar Kadının Hukuki Durumu*"*, İÜHFM, C. 39, 1974, s. 427-438.

VILLEY Michel, (Çev. TAHİROĞLU): Roma Hukuku Güncelliği, Der Yay., İstanbul, 1985.

WATSON Alan: Law Making In The Later Roman Republic, Clarendon Press, Oxford, 1974, (*Law Making*).

WATSON Alan: Roman Law & Comparative Law, University Of Georgia Press, Georgia, 1991, (*Comparative Law*).

WATSON Alan: The Law Of Persons In The Later Roman Republic, Clarendon Press, Oxford, 1967, (*Persons*).

WILINSKI Adam, (Çev. ERDOĞMUŞ): "Roma Ceza Hukuku ve Ceza Usul Hukukuna Bir Kuşbakışı", Dicle ÜHFD, C. 1, S. 1, 1983, s. 329-335.

YALOM Marilyn, (Çev. YELÇE – DOMANİÇ): Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi, Çitlembik Yay., İstanbul, 2002.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

http://droitromain.upmf-grenoble.fr/

http://www.forumromanum.org/literature/index.html

http://www.thelatinlibrary.com/